

*Czasopismo Naukowe*  
*Instytutu Studiów Kobięcych*

2 (5) 2018



Wydawnictwo HUMANICA

Białystok 2018

## RECENZENT NAUKOWY TOMU

Lubou Kozik

## RADA NAUKOWA

Monika Bednarczuk (Bochum, Niemcy), Joanna Dufrat (Wrocław), Elena Gapova (Kalamazoo, USA),  
Virginija Jureniene (Kowno, Litwa), Jolanta Chwastyk-Kowalczyk (Kielce), Magdalena Musiał-Karg (Poznań),  
Izabela Nowicka (Szczytno), Agata Popławska (Białystok), Natalia Puszkereva (Moskwa, Rosja),  
Agnieszka Szudarek (Szczecin), Beata Wałęciuk-Dejneka (Siedlce)

## KOLEGIUM REDAKCYJNE

Redaktor Naczelna: Małgorzata Dajnowicz

Zastępca Redaktor Naczelnej: Adam Miodowski

Redaktorzy tematyczni: Grażyna Kędzierska, Beata Goworko-Składanek (prawo), Ewa Kępa (kulturoznawstwo),  
Bogusława Szczerbińska (historia), Marcin Siedlecki (nauki o polityce, socjologia)

Redaktor językowy: Edyta Chrzanowska, Dorota Kwiatkowska-Bagniuk

Redaktor statystyczny: Łukasz Wołyniec

Sekretarze: Diana Dajnowicz-Piesiecka, Justyna Zajko-Czochańska

Recenzenci tekstów: Anna Drabarz, Piotr Guzowski, Anna Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, Joanna Kuć,  
Viacheslav Menkowski

## WYDAWCA

Wydawnictwo HUMANICA

Instytutu Studiów Kobiety

Plac Niezależnego Zrzeszenia Studentów 1 p. 118, 15-420 Białystok

e-mail: [wydawnictwo.humanica@op.pl](mailto:wydawnictwo.humanica@op.pl)

Czasopismo jest współfinansowane ze środków

Instytutu Studiów Kobiety, Wydziału Historyczno-Socjologicznego UwB, Miasta Białegostoku

Wersją referencyjną jest wersja papierowa

Informacje o czasopiśmie dostępne są na stronie internetowej

Czasopismo ukazuje się co sześć miesięcy.

Kodeks Etyczny/Code of Ethics:

<http://www.czasopismo.isk.bialystok.pl/kodeks.html>

## AFILIACJA

Wydział Historyczno-Socjologiczny Uniwersytetu w Białymstoku

## REDAKCJA TECHNICZNA I PROJEKT OKŁADKI

Andrzej Dajnowicz

## SKŁAD

Sławomir Karetko

ISSN 2451-3539

## NAKŁAD

200 egzemplarzy

## SKŁAD, DRUK I OPRAWA

Drukarnia Cyfrowa [druk-24h.com.pl](http://druk-24h.com.pl)

Białystok, ul. Zwycięstwa 10, tel. 85 653-78-04

# Spis treści

## STUDIA I MATERIAŁY

Teresa Chynczewska-Hennel

*Karolina Lanckorońska (1898–2002). W stu dwudziestą rocznicę urodzin* . . . . . 9

Marta Kupczewska

*O roli kobiet w życiu publicznym XVII-wiecznej Rzeczypospolitej (w świetle korespondencji Katarzyny z Ostrogskich Zamoyskiej)* . . .24

Edyta Sacharewicz

*Ciche bohaterki walki o niepodległość Senegalu* . . . . .52

Beata Walęciuk-Dejneka

*Portret Bibianny Moraczewskiej – literatki nieznanej* . . . . .65

Aneta Dawidowicz

*The position of women in social life in the light of the National Party's political thought* . . . . .79

Inna Vashkevich

*The image of a Soviet woman-politician in the Belarusian magazine „Rabotnitsa i Syalyanka” (1946–1991)* . . . . .99

Agnieszka Drozdowska

*Liga Kobiet w województwie białostockim – stan badań i postulaty badawcze* . . . . .112

## RECENZJE

Julita Sitniewska

*Słownik Biograficzny Kobiet Kultury. Białystok i województwo podlaskie, cz. I*, red. Małgorzata Dajnowicz, Marcin Siedlecki, Wiesław Wróbel, ss. 168, ISBN 978-83-946177-1-4 (całość), 978-83-946177-2-1 (cz. I) . . . . . 131

## SPRAWOZDANIA

Diana Dajnowicz-Piesiecka

*III Międzynarodowa Konferencja Naukowa z cyklu „Polityka i politycy w prasie XX i XX w.” pt. „Polityka w prasie kobiecej” 25–26 maja 2018 r.* . . . . . 137

## KOMUNIKATY

Komunikat redakcji . . . . . 147

Noty o Autorkach . . . . . 149

Wymogi edytorskie . . . . . 153

# Contents

## STUDIES AND MATERIALS

Teresa Chynczewska-Hennel

*Karolina Lanckorońska (1898–2002). One Hundred And Twentieth Birth Anniversary* . . . . . 9

Marta Kupczewska

*On the role of Women in the Public Life of the 17th-Century Polish-Lithuanian Commonwealth (in the Light of Katarzyna Zamoyska Née Ostrogska's Correspondence)* . . . . . 24

Edyta Sacharewicz

*Quiet Heroines of the Fight for Independence in Senegal* . . . . . 52

Beata Walęciuk-Dejneka

*Bibianna Moraczewska's Portrait – an Unknown Writer* . . . . . 65

Aneta Dawidowicz

*The position of women in social life in the light of the National Party's political thought* . . . . . 79

Inna Vashkevich

*The image of a Soviet woman-politician in the Belarusian magazine „Rabotnitsa i Syalyanka” (1946–1991)* . . . . . 99

Agnieszka Drozdowska

*League of Women in the Białystok Voivodship – research status and research postulates* . . . . . 112

REVIEWS

Julita Sitniewska  
*Słownik Biograficzny Kobiet Kultury. Białystok i województwo podlaskie, cz. I, (Biographical Dictionary of Women’s Culture. Białystok and the Podlasie voivodship, part I),*  
red. Małgorzata Dajnowicz, Marcin Siedlecki, Wiesław Wróbel,  
pp. 168, ISBN 978-83-946177-1-4,  
978-83-946177-2-1 (vol. I) . . . . . 131

REPORTS

Diana Dajnowicz-Piesiecka  
*The 3rd International Scientific Conference “Politics in the women’s press” of the “Politics and politicians in the 20th and 21st century press”, 25–26 May 2018 . . . . . 137*

NOTICES

Editorial notice . . . . . 147

Notes about the Authors . . . . . 149

Editorial requirements . . . . . 153

# **STUDIA I MATERIAŁY**



PROF. DR HAB. TERESA CHYNCZEWSKA-HENNEL

**orcid.org/0000-0002-9847-4540**

*Uniwersytet w Białymstoku*

## **Karolina Lanckorońska (1898–2002).**

### **W stu dwudziestą rocznicę urodzin**

#### **Streszczenie**

W sierpniu 2019 r. mija 120. rocznica urodzin niezwyklej kobiety. Urodziła się w Wiedniu, jej ojcem był Karol Lanckoroński, kolekcjoner, historyk sztuki, matką zaś Małgorzata Lichnovsky.

Karolina Lanckorońska była pod ogromnym wpływem swego ojca i zawsze czuła się Polką. Była historykiem sztuki i jako pierwsza kobieta w Polsce została docentem Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie.

Podczas II wojny światowej żołnierz AK, aresztowana przez hitlerowców, skazana na śmierć, więziona w obozie w Ravensbrück. Po wojnie zamieszkała w Rzymie. Poświęciła się pracy dla kultury i nauki polskiej. Była współzałożycielką Polskiego Instytutu Historycznego w Rzymie oraz Fundacji z Brzezia Lanckorońskich. Otrzymała wiele odznaczeń polskich i zagranicznych oraz doktoraty *honoris causa* Uniwersytetów Jagiellońskiego i Wrocławskiego.

Była autorką wielu artykułów naukowych, wspomnień, redakcji i książki *Wspomnienia wojenne*. Odziedziczoną po ojcu bezcenną kolekcję dzieł sztuki przekazała na Zamek Królewski w Warszawie oraz na Wawel. Była niezwyklej człowiekiem, niedościgłym wzorem szlachetnej patriotki.

**Słowa kluczowe:** Karolina Lanckorońska, Komarno, Ravensbrück, Rzym, *Wspomnienia wojenne*, profesor, historyk sztuki, żołnierz, edytorka, Fundacja Lanckorońskich, ofiarodawczyni, dary, Zamek Królewski w Warszawie, Wawel

**KAROLINA LANCKOROŃSKA (1898–2002).  
120TH BIRTH ANNIVERSARY**

**Abstract**

In August 2019, there is the 120th birth anniversary of an extraordinary woman. She was born in Vienna, her father was Karol Lanckoroński, collector, art historian, mother Małgorzata Lichnovsky.

Karolina Lanckorońska was under the influence of her father and she always felt Polish. She was an art historian and the first woman in Poland to become a lecturer (docent) at the Jan Kazimierz University in Lviv.

During World War II, being a Home Army soldier, she was arrested by the Nazis, sentenced to death and imprisoned in the Ravensbrück camp. After the war, she lived in Rome. She devoted herself to work for Polish culture and science. She was a co-founder of the Polish Historical Institute in Rome and the De Brzezio Lanckoronski Foundation. She received many Polish and foreign distinctions and the *doctorate honoris causa* of the Jagiellonian and Wrocław Universities.

She is an author of many scientific articles, memoirs, editors and the book *War Memories*. She donated an invaluable collection of works of art inherited from her father to the Royal Castle in Warsaw and to the Wawel Castle. She was an extraordinary person, an unattainable role model of a noble patriot.

**Keywords:** Karolina Lanckorońska, Komarno, Ravensbrück, Rome, *War memories*, professor, art historian, soldier, editor, Lanckoronski Foundation, donor, gifts, Royal Castle in Warsaw, Wawel Castle

\*

Karolina Lanckorońska była niezwykłą kobietą. Poznałam ją w Rzymie w 1978 r., a później – od roku 1988 jako członek zespołu nuncjaturzystów ściśle związanego z Polskim Instytutem Historycznym – miałam niezwykłą okazję regularnych spotkań z Panią Profesor, bo tak się do niej zwracaliśmy. Przyjaciele Pani Profesor używali imienia Karla.

Jej życie, działalność, praca, zasługi dla nauki polskiej i narodu polskiego to w istocie tematy na niejedną obszerną biografię. Jak pisałam z okazji stu lat urodzin Karoliny Lanckorońskiej:

Pisanie o Dostojnej Jubilatce, jej życiu i wszechstronnej działalności na polu naukowym w krótkim artykule jest przedsięwzięciem bardzo trudnym, zgoła niemożliwym do wykonania<sup>1</sup>.

Karolina Maria Adelajda Franciszka Ksawera Małgorzata Edina Lanckorońska urodziła się 11 sierpnia 1898 r. w Buchbergu w pobliżu Garsu w dolnej Austrii jako córka hrabiego Karola Lanckorońskiego i Małgorzaty z domu von Lichnovsky (Lichnowska). Pisała o sobie, że jest z Komarna, Ravensbrück i Rzymu. Jej ojciec – Karol Antoni Leon Ludwik hrabia Lanckoroński (1848–1933) z Rozdołu i Wiednia – był wybitnym kolekcjonerem i znawcą sztuki, zasłużonym dla życia kulturalnego Austro-Węgier, ale przede wszystkim dla Polski. Był ostatnim *pater familias* wybitnego rodu Lanckorońskich, którego korzeni należy szukać w XI-wiecznej Francji<sup>2</sup>. Przez całe życie ojciec był dla Karoliny Lanckorońskiej niedoścignionym wzorem. Pani Profesor często wracała w rozmowach do wspomnień i snuła wiele opowieści o swym ojcu. Na biurku w Rzymie stał jego portrecik pędzla zaprzyjaźnionego z rodziną Lanckorońskich Jacka Malczewskiego (1854–1929). Wspominała później te więzy przyjaźni, jakie łączyły jej ojca z artystą.

Owa znajomość rozwinęła się szybko w bardzo bliską przyjaźń, która trwała nieprzerwanie aż do śmierci artysty. Ci dwaj panowie różnili się bardzo między sobą, mieli jednak wiele wspólnego, przede wszystkim serca gorące i talent do przyjaźni<sup>3</sup>.

Matką Karoliny Lanckorońskiej była Małgorzata Eleonora Lichnowska (Margarete hrabia von Lichnovsky, 1863–1957), trzecia żona Karola Lanckorońskiego, którą poślubił w 1897 r. Z tego związku urodziły się Karolina i Adelajda. Relacje matki z córkami były raczej formalne, rozmawiała z nimi jedynie w języku niemieckim, stąd znajomość tego języka u Pani Profesor, która *notabene* od dzieciństwa była dwujęzyczna, z ojcem bo-

<sup>1</sup> T. Chynczewska-Hennel, *Profesor Karolina Lanckorońska. Jubileusz 100 lat Urodzin*, „Barok. Historia – Literatura – Sztuka” 1998, t. 5, nr 2 (10), s. 11–16. Bibliografia opisująca życie i działalność naukową Karoliny Lanckorońskiej jest obszerna. Tę literaturę w bardzo interesującej pracy doktorskiej zebrała Karolina Jakubowska, *Karolina Lanckorońska (1898–2002). Życie, działalność społeczna, naukowa i edytorska*, Opole 2012 (promotor prof. dr hab. Marek Masnyk). Jako recenzentka miałam okazję zapoznać się z powyższą pracą, zgłosiłam wniosek o konieczności jej opublikowania.

<sup>2</sup> S. Cynarski, *Dzieje rodu Lanckorońskich z Brzezia od XIV do XVIII wieku. Sprawy kariery urzędniczej i awansu majątkowego*, Warszawa–Kraków 1996.

<sup>3</sup> K. Lanckorońska, *Szkice wspomnień*, Warszawa 2005, s. 36.

wiem rozmawiała po polsku. Rodzeństwem Lanckorońskiej byli jej przyrodni brat Antoni (wielu imion) Lanckoroński (1893–1965) i wymieniona już siostra Adelajda (wielu imion) Lanckorońska (1903–1980).

Lanckorońska spędziła dzieciństwo w Komarnie, Rozdole i Wiedniu. O czasach pobytu w domu rodzinnym napisała m.in. te słowa:

Mój dom rodzinny w Rozdole, ślicznie na wzgórzu położony, słoneczny, stał w dużym parku wśród prastarych drzew, ale piękny nie był. Pochodził z drugiej połowy XIX w. (...) Wiemy, że po opuszczeniu zamku mieszkał tu Michał Rzewuski, wojewoda podolski, z żoną Franciszką z Cetnerów, rodzice Kazimierza. Moja konkretna świadomość od dzieciństwa sięgała sytuacji, którą tam zastał mój ojciec. Odziedziczył znany z litografii Pillera śliczny, zgrabny pałac w stylu *empire* wybudowany przez Kazimierza Rzewuskiego, pisarza polnego koronnego, który kupił w 1815 r. Rembrandty po Stanisławie Augustie i zawiózł je do Wiednia. (Obrazy więc wróciły niedawno do Warszawy po 179 latach). (...) Neobarokowy pałac wiedeński nigdy dla nas trojga, dla mnie i rodzeństwa, takim domem nie był<sup>4</sup>.

Od 1914 r. Lanckorońska uczęszczała do prywatnego gimnazjum benedyktynów Freyung, po maturze w roku 1920 rozpoczęła studia na kierunku historia sztuki na Uniwersytecie Wiedeńskim. Jej nauczycielami byli wybitni historycy sztuki – Max Dvořák, Johannes Wild i Julius von Schlosser. Uczestniczyła również w wykładach z filozofii i archeologii. W czasie studiów wiele podróżowała w celu poznania głównych centrów kultury i sztuki starożytności, renesansu i baroku – była we Włoszech, Francji, w Niemczech, Belgii, Szwajcarii, Hiszpanii i Portugalii.

21 maja 1926 r. Lanckorońska doktoryzowała się na Uniwersytecie Wiedeńskim u Juliusa von Schlossera (1866–1938), austriackiego wybitnego historyka sztuki. Tematem doktoratu był Sąd Ostateczny Michała Anioła<sup>5</sup>.

Uczestniczyłam w seminariach Profesor Lanckorońskiej w siedzibie Polskiego Instytutu Historycznego w Rzymie. Ich tematem była historia sztuki włoskiej. Seminaria odbywały się także w muzeach i kościołach. Zawsze będę mieć w pamięci niezwykle seminarium w kaplicy

<sup>4</sup> Ibidem, s. 11–12.

<sup>5</sup> K. Lanckorońska, *Appunti sulla interpretazione del Giudizio Universale di Michelangelo*, „Annales Institutorum” 1932–1933, t. 5, s. 122–130; Eadem, *Novum o Sądzie Ostatecznym Michała Anioła*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1932–1933, R.1.

Sykstyńskiej, w którym uczestniczyliśmy – my, seminarzyści Pani Profesor. Poza nami nikogo więcej tam wtedy nie było.

W latach 1923–1933 Lanckorońska mieszkała w Rzymie, zbierała materiały do rozprawy habilitacyjnej, kierowała (bez wynagrodzenia) Działem Historii Sztuki w sekcji Rzymskiej Akademii Umiejętności.

W 1933 r., po śmierci ukochanego ojca, wróciła do Polski. Rok później dr Lanckorońska złożyła pracę habilitacyjną na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie i skierowała podanie do Rady Naukowej Wydziału Humanistycznego z prośbą o zgodę na prowadzenie wykładów z historii sztuki. Tematem rozprawy habilitacyjnej była *Dekoracja kościoła Il Gesù na tle rozwoju baroku w Rzymie*. W 1936 r. Lanckorońska została zatrudniona na Uniwersytecie Jana Kazimierza jako pierwsza kobieta docent na tej uczelni. Była zarazem pierwszą kobietą w Polsce, która uzyskała habilitację z zakresu historii sztuki<sup>6</sup>.

W czasie swej pracy na uniwersytecie wspierała finansowo zdolnych studentów z niezamożnych rodzin, walczyła z ksenofobią i antysemityzmem w środowisku studenckim<sup>7</sup>. Była także opiekunką Koła Studentek na uniwersytecie. Z wielu rozmów z Panią Profesor mogę napisać, iż żywo interesowała się losem kobiet w Polsce, będąc zawsze zaniepokojoną, gdy jej stypendystki opowiadały o jakichkolwiek negatywnych odczuciach i przejawach antyfeminizmu w Polsce.

We wrześniu 1939 r. rozpoczęła się okupacja sowiecka Lwowa. Nazwę uniwersytetu zmieniono na Lwowski Państwowy Uniwersytet im. Iwana Franko. Pani Profesor wykładała na uczelni do 11 kwietnia 1940 r.

Temu straszniemu okresowi poświęciła swoje *Wspomnienia wojenne*, których obszerne fragmenty odczytywała nam stypendystom, prosząc zawsze o uwagi i opinie. To było niezwykle wzruszające, gdy grono jej uczniów z ogromnym zainteresowaniem słuchało tych wojennych wspomnień. Potem czytałam je już w druku i do dziś pamiętam nasze reakcje po wielu częściach, które słyszałam odczytywane przez Lanckorońską. Mogła wyjechać z okupowanej Polski do bezpiecznej Szwajcarii, ale wybrała działalność konspiracyjną. W styczniu 1940 r. złożyła przysięgę we lwowskim Związku Walki Zbrojnej.

<sup>6</sup> L. Kalinowski, E. Orman, *Wstęp* [w:] K. Lanckorońska, *Wspomnienia wojenne 22 IX 1939 – 5 V 1945*, Kraków 2004, s. 9.

<sup>7</sup> J.A. Chrościcki, *Ś.P. Karolina Lanckorońska*, „Barok. Historia – Literatura – Sztuka” 2002, t. 9, nr 1/2, s. 237.

Od tamtego dnia przez półtrzeciaroku wszystkie moje myśli i uczucia koncentrowały się wokół treści tej przysięgi. Myślę, że kto pracował w konspiracji, jeśli nie było mu dane dokonać wielkich czynów, przyzna, że niejednemu z nas dała on więcej niż my jej. Była nam ciągłym źródłem sił do przetrwania<sup>8</sup>.

Aresztowania w konspiracji lwowskiej były przyczyną jej ucieczki ze Lwowa w maju 1940 r. Po przyjeździe do Krakowa z rozkazu płk. Tadeusza Komorowskiego, komendanta Okręgu Krakowskiego ZWZ, wykonywała różne zlecenia. Zaangażowała się w działalność Polskiego Czerwonego Krzyża jako pielęgniarka wolontariuszka. W drugiej połowie 1941 r. Rada Główna Opiekuńcza (RGO) powierzyła Lanckorońskiej opiekę nad więźniami w całej Generalnej Guberni. Dzięki znajomości języka niemieckiego, pochodzeniu arystokratycznemu oraz stanowczej własnej postawie wobec Niemców przyczyniła się do uratowania życia wielu aresztowanym. Dzięki Pani Profesor istniała dobrze zorganizowana pomoc zbiorowego dożywiania w więzieniach. Mówiła nam, że fakt, iż była córką hrabiny von Lichnovsky i bezbłędna znajomość niemieckiego, pomagał jej niejednokrotnie w rozmowach z Niemcami. Niestety, jak pisze w swych *Wspomnieniach wojennych*, te rozmowy wiązały się z dużym niebezpieczeństwem niesprawiedliwego posądzenia o współpracę.

Moje stałe wizyty na gestapo żywo komentowano, wreszcie władze były kilkakrotnie ostrzegane przede mną, tak że się musiałam zwrócić do Dowódcy z prośbą o oczyszczenie mojego nazwiska po wojnie w razie mojej śmierci. Jak łatwo stracić dobre imię – dowiedziałam się wówczas o tym po raz pierwszy<sup>9</sup>.

W marcu 1942 r. Lanckorońska rozpoczęła działalność w Stanisławowie jako przedstawicielka RGO. Zastała tam przerażającą sytuację – ciągle i nagle aresztowania, masowe mordy dokonywane przez gestapo. Niezwłocznie przesłała meldunek gen. Komorowskiemu. Chociaż władze niemieckie zaakceptowały działania RGO w województwie stanisławowskim, Lanckorońska napotykała ogromne trudności. Oskarżono ją o prowadzenie nielegalnej działalności. 12 maja 1942 r., w trakcie zebrania RGO w Kołomyi, została aresztowana i przewieziona do więzienia w Stanisławowie. Po pierwszym przesłuchaniu po kilku godzinach została

<sup>8</sup> K. Lanckorońska, *Wspomnienia wojenne...*, op. cit., s. 38.

<sup>9</sup> Ibidem, s. 132.

zwolniona. W czasie drugiego aresztowania ponownie przesłuchiwał ją szef gestapo, okrutny i bezwzględny Hans Krüger, który pastwił się nad więźniami. Nie udało mu się jednak upokorzyć Pani Profesor, która niezłomnie manifestowała swą polskość. Przekonany o tym, iż przesłuchiwanej grozi śmierć, Krüger przyznał się do zamordowania 25 profesorów wyższych uczelni Lwowa. W swych *Wspomnieniach wojennych* Lanckorońska opisała wiele epizodów z więziennego życia w Stanisławowie: egzekucje na podwórzu, wywożenie skazanych ludzi do lasu na rozstrzelanie, przypadki śmierci głodowej, maltretowanie więźniarek.

Zamknięta w ciemnicy, z jakąś wielką wewnętrzną siłą, myśląc o wyroku, żyła nadzieją, że jednak przetrwa.

Przenosiłam się wyobraźnią codziennie do jednej z wielkich galerii europejskich i oglądałam obrazy. Zaczęłam oczywiście od galerii wiedeńskiej, w której się „wychowałam”. Później było Prado, Louvre, Uffizi i Wenecja. Dochodziłam chwilami do zadziwiającej intensywności i mogę zapewnić, że koloryt wenecki nigdy nie wydawał mi się tak płomienny, jak wówczas w ciemnicy<sup>10</sup>.

Interwencja włoskiej rodziny królewskiej u samego Himmlera uchyliła wykonie wyroku śmierci. 8 lipca znalazła się w więzieniu we Lwowie i tam była przesłuchiwana przez komisarza SS Waltera Kutschmanna. W czasie śledztwa zeznała, iż Krüger przyznał się do zamordowania profesorów we Lwowie. Tekst dotarł do Himmlera i zapewne to on był odpowiedzialny za umieszczenie polskiej hrabiny w obozie koncentracyjnym dla kobiet w Ravensbrück. Ta straszna historia znalazła swój epilog ćwierć wieku później.

W pierwszych dniach roku 1967 zupełnie przypadkiem dowiedziałam się w Londynie z „Dziennika Polskiego”, że w Münster w Westfalii stoi przed sądem Hans Krüger, były szef gestapo w Stanisławowie, oskarżony o masowe mordy Żydów<sup>11</sup>. Ten zbrodniarz miał podobno oświadczyć, że „byłby natychmiast oczyszczony z zarzutów, gdyby jeszcze żyła Gräfin Lanckorońska, która dobrze wiedziała, ile on pomagał i Polakom i Żydom, ale – niestety – ta pani zginęła w Ravensbrück (...)”<sup>12</sup>.

---

<sup>10</sup> Ibidem, s. 161.

<sup>11</sup> Ibidem, s. 336.

<sup>12</sup> Ibidem, s. 339.

Oskarżony został skazany za mordy stanisławowskie, nie zaś za zbrodnię lwowską<sup>13</sup>.

W obozie w Ravensbrück Lanckorońska otrzymała numer 16076. Niektórych ze swoich wspomnień, które słyszałam, Pani Profesor nie umieściła w książce, uznając, że były bardzo drastyczne i przerażające. Z końcem sierpnia 1944 r. do obozu zaczęły przybywać transporty Polek, które opowiadały o upadku powstania warszawskiego. Lanckorońska była świadkiem masowych egzekucji, codziennie widziała dymiące kominy krematorium. Ważnym wątkiem jej książki jest historia więźniarek, na których Niemcy dokonywali bestialskich operacji pseudomedycznych, traktując te kobiety jak „króliki” doświadczalne. Widząc bezmiar zła czynionego przez Niemców, Lanckorońska napisała m.in. te słowa:

„Bach... Dürer... Hölderlin... Beethoven, przecież oni wszyscy rzeczywiście żyli i tworzyli i również rzeczywiście byli Niemcami. Przecież kultura świata bez nich nie byłaby tym, czym jest (...)”. Pomyślałam o nauce niemieckiej, której sama tyle zawdzięczam (...). A teraz ci sami Niemcy własną swoją egzystencją hańbią ludzkość, do której należą<sup>14</sup>.

Lanckorońska spotykała się z wieloma więźniarkami, nazywała je uczennicami, ponieważ wieczorami, gdy było ciemno, opowiadała im dzieje Rzymu, tłumaczyła kulturę średniowiecza, „wykładałam historię renesansu dwa razy w tygodniu u «królików»”<sup>15</sup>.

Miesiąc przed zakończeniem wojny, 5 kwietnia 1945 r., jako pierwsza Polka wraz z grupą Francuzek została zwolniona z obozu dzięki interwencji prof. Carla Burckhardta, prezesa Międzynarodowego Czerwonego Krzyża. W Szwajcarii na jego ręce złożyła raport o sytuacji więźniarek w Ravensbrück. Swoje przeżycia, w językach francuskim i niemieckim, opisywała na łamach szwajcarskich czasopism naukowych. W tym właśnie czasie zaczęła spisywać swoje *Wspomnienia*, które po raz pierwszy w całości ujrzały światło dzienne w 2001 r. Niektóre fragmenty opublikowano w latach 90. na łamach „Tygodnika Powszechnego”.

W kolejnym etapie życia Lanckorońska nie mogła wrócić do kraju, bo – jak pisała:

<sup>13</sup> Zob. W. Żeleński, *Wokół mordu profesorów lwowskich w lipcu 1941 r.*, „Odra” 1988, nr 7/8, s. 38–47.

<sup>14</sup> K. Lanckorońska, *Wspomnienia wojenne...*, op. cit., s. 234.

<sup>15</sup> Ibidem, s. 277.

[zostaliśmy] „wrogami pokoju”, bośmy się nie godzili na rolę główną w premierze dziejowej, na której po zwycięskiej wojnie alianci kładli alianta do trumny. W tym chaosie politycznym i przede wszystkim moralnym każdy z nas szukał kotwicy. Tą kotwicą dla wielu stało się Wojsko Polskie, na razie katastrofą nietknięte, przede wszystkim zwycięski Drugi korpus, który stał we Włoszech<sup>16</sup>.

Na życzenie gen. Władysława Andersa Lanckorońska jako *public relations officer* 2. Korpusu (później w randze porucznika AK) podjęła się zorganizowania studiów dla około 1300 jego byłych żołnierzy. Dzięki jej znajomościom naukowym polskich studentów przyjęto na uczelnie włoskie w Rzymie, Bolonii i Turynie. Wspierała także Polaków w Wielkiej Brytanii i Szkocji<sup>17</sup>.

W listopadzie 1945 r. Karolina Lanckorońska wspólnie z ks. prałatem Walerianem Meysztowiczem (1893–1982) podpisała akt fundacyjny Polskiego Instytutu Historycznego w Rzymie (Institutum Historicum Polonicum Romae). Ksiądz Meysztowicz był profesorem Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, radcą kanonicznym Ambasady RP przy Stolicy Apostolskiej przy ambasadzie Władysławie Skrzyńskim. Sam siebie określał jako *gente Lithuanus, natione Polonus*. Tak oto wspominała jego udział przy założeniu Instytutu:

W 1946 r., w samą wigilię naszej rocznicy – 10 listopada – ks. Meysztowicz założył Polski Instytut Historyczny w Rzymie. Zrobił to natychmiast po zabraniu przez reżim Stacji Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności na Vicolo Doria, z jej jeszcze wówczas wspaniałą biblioteką fundacji Józefa Michałowskiego. Zaprosił na członków prof. Henryka Paszkiewicza, Józefa Michałowskiego, prof. Oskara Haleckiego, Stanisława Biegańskiego i mnie<sup>18</sup>.

Od tamtej pory Lanckorońska poświęciła się bez reszty pracy wydawniczej i organizacyjnej dla nauki polskiej. Zaangażowała się także w realizację działań popularyzacyjnych, organizując wyjazdy naukowe, udzielając pomocy w organizacji stałych obchodów rocznic religijnych i państwowych – z okazji 3 Maja, 11 Listopada czy inauguracji roku Adama Mickiewicza (23 czerwca 1955 r.). Brała udział w przygotowywaniu kongresów, m.in. Międzynarodowego Kongresu Historycznego w Rzy-

<sup>16</sup> Ibidem, s. 333.

<sup>17</sup> L. Kalinowski, E. Orman, op. cit. s. 12.

<sup>18</sup> K. Lanckorońska, *Szkice wspomnień...*, op. cit., s. 141–142.

mie (2–11 września 1955 r.) czy XI Kongresu Historyków w Sztokholmie w 1960 r.<sup>19</sup>

W 1954 r. Instytut rozpoczął edycję roczników „Antemurale” – do 1985 r. ukazało się 28 tomów. W 1960 r. zaczęto wydawać „Elementa ad Fontium Editiones”. Do 1972 r. ukazało się 76 tomów z materiałami archiwalnymi z archiwów włoskich, watykańskich, duńskich, angielskich, hiszpańskich i niemieckich. Zgodnie z intencją Karoliny Lanckorońskiej „Elementa” miały zawierać materiały źródłowe do dziejów Polski z archiwów zagranicznych, niedostępnych w owym czasie dla zdecydowanej większości naukowców, którym rządząca PZPR uniemożliwiała kontakt ze światem<sup>20</sup>.

Wśród wielu edytorów (Wanda Wyhowska De Andreis, Walerian Meysztowicz, Georgius Steen Jensen, Charles Hugh Talbot, Jan Lisowski, Paolo Collura, Henryk Damian Wojtyska i inni) główne miejsce przypadło Karolinie Lanckorońskiej. Z jej inicjatywy i starań wydobyto cenne źródła z Archiwum Królewieckiego, które w czasie II wojny światowej zostały wywiezione do Getyni<sup>21</sup>. Jest to materiał nie do przecenienia, mamy np. korespondencję królewiecką z lat 1543–1553, dzięki której możemy dotrzeć do problematyki bardzo istotnej w badaniu dziejów Zygmunta Augusta. Jest to okres, w którym rozgrywał się trudny dialog pomiędzy Koroną a społecznością szlachecką. Innym ciekawym przykładem jednego z tomów „Elementa” jest edycja spuścizny po Williamie Brusie, znanym i cenionym znawcy Rzeczypospolitej przełomu XVI i XVII w. Po ponad trzystu latach w XIII tomie tego wydawnictwa ukazała się relacja o Polsce autorstwa szkockiego duchownego, żołnierza, agenta handlowego i dyplomaty na służbie Jakuba VI (1566–1625), od 1603 r. króla Anglii. *Relation of the State of Poland and the United Provinces of that Crown Anno 1598* jest wnikliwym, obszernym wykładem położenia, ustroju i sytuacji międzynarodowej Rzeczypospolitej przełomu wieków. Autor bardzo dobrze scharakteryzował wiele zagrożeń dla naszego kraju sprzed czterech stuleci, wyprzedzając wręcz swymi prognozami rozwój następnych wydarzeń.

Ostatni, zamykający serię, tom „Elementa” ukazał się w 1992 r. jako tom LXXVI. Zawiera on spis treści wszystkich woluminów.

<sup>19</sup> K. Jakubowska, op. cit., s. 167. W tym miejscu wyrażam podziękowanie za uzyskaną zgodę cytowania pracy autorki.

<sup>20</sup> T. Chynczewska-Hennel, op. cit., s. 12.

<sup>21</sup> Ibidem, s. 12–13.

W 1967 r. Lanckorońska wraz z siostrą Adelajdą przekształciły Fundusz im. Karola Lanckorońskiego (założony przez brata Antoniego) na Fundację im. Lanckorońskich z Brzezia z siedzibą w Szwajcarii. Profesor Lanckorońska wytyczyła w statucie cel służenia nauce i kulturze polskiej w kraju i za granicą. Dzięki Fundacji polscy naukowcy, historycy, filolodzy klasyczni, archeolodzy i najbliżsi jej sercu historycy sztuki mogą do dziś korzystać ze stypendiów, by prowadzić swe badania naukowe nie tylko we Włoszech.

W 1990 r. ukazał się pierwszy tom nowej serii wydawniczej „Acta Nuntiatursae Polonae”, której od strony naukowej patronował o. prof. Henryk Damian Wojtyska CP. Autor pierwszego tomu omawiającego źródła oraz zasady edycji jest także moderatorem wszystkich tomów nuncjatury, które ukazały się do roku 1995. Następnie edycję materiałów Lanckorońska przekazała do Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, na ręce prof. Jerzego Wyrozumskiego. Przewidziano publikację około dwustu woluminów – dotychczas drukiem ukazało się ponad 25% zamierzonego planu wydawniczego. Tom rozpoczynający serię wyznaczył kierunek prac edytorskich odnoszących się do polskiej nuncjatury. Zawiera sześćdziesiąt tablic odpowiadających w edycji tej samej liczbie tomów, to jest kolejnych nuncjatur, poczynawszy od Zachariasza Ferreriego (1519–1521), pierwszego ambasadora Stolicy Apostolskiej w Polsce, po Filipa Cortesiego (1936–1947). Warto podkreślić, iż waga korespondencji nuncjuszy jest nie do przecenienia. Nuncjatura była w I Rzeczypospolitej jedynym stałym przedstawicielstwem innego kraju. Przerwa nastąpiła w okresie zaborów, po odzyskaniu niepodległości wznowiono kontakty z Watykanem, przerwane w czasie wojny i w latach PRL. Kolejny raz wznowiono je w 1989 r. Zainteresowanie tą inicjatywą wydawniczą od chwili ukazania się pierwszego tomu jest bardzo ożywione, tak w Polsce, jak i poza jej granicami, szczególnie w kołach „nuncjaturzystów” innych narodowości: Włochów, Niemców, Francuzów, Ukraińców, Litwinów, Białorusinów i innych<sup>22</sup>.

O popularności serii mogą świadczyć dwie międzynarodowe konferencje poświęcone tej tematyce, jakie się odbyły na Uniwersytecie w Bia-

<sup>22</sup> T. Chynczewska-Hennel, op. cit. s. 14 i n.; Eadem, *Znaczenie relacji nuncjuszy apostolskich w badaniach historycznych dziejów Rzeczypospolitej* [w:] *Kościół w Polsce a sąsiedzi. Prace dedykowane Profesorowi Markowi Barańskiemu*, red. J. Grabowski, T.P. Rutkowski, Warszawa 2017, s. 211–219; <<https://goo.gl/moncNv>>, [www.accademiaipolacca.it](http://www.accademiaipolacca.it).

łymstoku oraz w Lublinie. Efektem tych spotkań są dwa interesujące wydawnictwa: *Nuncjatura Apostolska w Rzeczypospolitej* (red. T. Chynczewska-Hennel, Białystok 2011) i Katarzyna Wiszowata-Walczak, *Dyplomacja papieska wobec Rzeczypospolitej* (red. W. Walczak, Białystok 2016).

Poza przedsięwzięciami edytorskimi na szczególne przypomnienie zasługuje niezwykle dar wielu dzieł sztuki ofiarowanych przez Karolinę Lanckorońską Zamkowi Królewskiemu w Warszawie oraz Zamkowi Królewskiemu na Wawelu. W napisanym w Rzymie 8 września 1994 r. liście do prezydenta RP, przekazując w darze narodowi polskiemu tę cenną kolekcję, skreśliła następujące słowa: „Skladam dar w hołdzie Rzeczypospolitej Wolnej i Niepodległej, na ręce Jej Prezydenta”<sup>23</sup>.

Początki tej niezwyklej kolekcji wiążą się z nabytkiem prapradziada Karoliny Lanckorońskiej, Kazimierza Rzewuskiego (1751–1820), który w 1815 r. zakupił w Warszawie ponad trzydzieści obrazów z rozsprzedawanej galerii króla Stanisława Augusta. Wywiózł je do Wiednia. Cóрка Kazimierza, Ludwika, poślubiła Antoniego Lanckorońskiego<sup>24</sup> (1761–1830) i odziedziczyła zbiory po ojcu. Jej wnuk Karol Lanckoroński (1848–1933), ojciec Pani Profesor, wzbogacił jeszcze te zbiory rodzinne, kupując obrazy szkół włoskich XIV–XVI w.

Zgromadzone zbiory przechowywane były w pałacu rodziny Lanckorońskich w Wiedniu przy Jacquingasse 18 i stanowiły jedną z najbardziej znaczących kolekcji prywatnych w Europie. Syn Karola Lanckorońskiego, Antoni, i jego siostry zabiegali po śmierci ojca, by kolekcja znalazła się w Polsce. Gdy w 1939 r. uzyskali zezwolenie ze strony władz austriackich, wybuchła wojna. Najważniejsza część kolekcji została wywieziona przez hitlerowców do kopalni w okolicy Salzburga, gdzie zgromadzono cenne dzieła sztuki zagrabione z muzeów europejskich. Po klęsce Niemiec rodzinie Lanckorońskich udało się odzyskać kolekcję. Antoni Lanckoroński umieścił zbiory na zamku Hohenems, najcenniejsze dzieła sztuki przewiózł zaś do Szwajcarii. Na skutek pożaru zamku w Hohenems 102 obrazy spłonęły.

Zamek Królewski w Warszawie otrzymał 35 obrazów, 18 z dawnej galerii Stanisława Augusta. Wśród ofiarowanych mebli z końca XVIII w. i początku XIX w. znajdują się te wykonane w warszawskich warsztatach dla rodziny Rzewuskich. Najcenniejsze obrazy są pędzla Rembrandta –

<sup>23</sup> L. Kalinowski, E. Orman, op. cit., s. 13.

<sup>24</sup> S. Cynarski, op. cit., s. 215.

*Żydowska narzeczona* i *Ojciec żydowskiej narzeczonej*, sygnowane i datowane na 1641 r.

Wymienić jeszcze należy piękne pejzaże, dzieła XVII-wiecznych malarzy holenderskich – Corneliusa Deckera, Frederika de Moucheroni i innych. Jest także malarstwo francuskie reprezentowane przez miniatury Corneille’a de Lyon, wybitnego portrecisty z XVI stulecia. Wśród wielu innych dzieł ofiarowanych przez Karolinę Lanckorońską jest również ciekawy zbiór portretów rodzinnych Rzewuskich i Lanckorońskich takich sław malarskich jak: Marcello Bacciarelli, Anton von Maron, Andrea Appiani, Józef Grassi i inni.

Dla Krakowa Pani Profesor przeznaczyła 78 dzieł włoskich z XIV–XVII w., 5 hiszpańskich z XIV–XVI stulecia, a także XVI-wieczny obraz niemiecki i portret Karola Lanckorońskiego pędzla Kazimierza Pochwal-  
skiego.

Wśród obrazów włoskich trecenta i quattrocenta podziwiać należy *Madonny z Dzieciątkiem* Bernarda Daddi oraz Jacobella del Fiore, *Madonnę* Rossella di Jacopo Franchi i inne. Wczesny renesans reprezentowany jest przez dzieła Jacopa di Sellaio, Piera di Cosimo, Vittoria Crivellego czy obrazy z kręgów Andrei del Castagno, Filippa Lippi czy Luki Signorellego. Dojrzały renesans reprezentują obrazy Bonifazja Veneziano, Giovanniego Buonconsiglio, Christophora Scacco i Garofala. Wśród malowideł hiszpańskich wyróżnia się z pewnością *Imago Pietatis* z 1470 r. sygnowane przez Miguela Ximeneza<sup>25</sup>.

Te wspaniałe dary ofiarowane narodowi polskiemu są niezwykle, przepięknym symbolem prawdziwego i głębokiego ukochania ojczyzny. Gdy poproszono ją o wypełnienie ankiety dla miesięcznika „Znak”, w której znajdowało się pytanie „Czym jest polskość?”, Lanckorońska napisała te słowa:

Polskością jest dla mnie świadomość przynależności do narodu polskiego. Uważam, że należy dać możliwie konkretne dowody tej świadomości, natomiast nie rozumiem potrzeby jej analizy<sup>26</sup>.

Szanowana i ceniona w Polsce oraz za granicą Lanckorońska otrzymywała odznaczenia, dyplomy, nagrody. Spośród wielu bardzo ceniła

<sup>25</sup> Korzystałam z Katalogu Zamku Królewskiego w Krakowie *Dar Rodziny Lanckorońskich* (teksty wstępne J.K. Ostrowski, K. Kuczman, M. Piwocka), Kraków 1995.

<sup>26</sup> Cyt za: L. Kalinowski, E. Orman, op. cit., s. 13.

Krzyż Walecznych (1942 r.) nadany przez Komendanta Głównego ZWZ za ofiarną służbę z osobistym narażeniem wolności i życia, akcję ratowania od śmierci głodowej aresztowanych w więzieniach i utrzymywania z nimi łączności konspiracyjnej. Drugim był Krzyż Zasługi z Mieczami (1965 r.) nadany przez gen. Władysława Andersa oraz Krzyż Armii Krajowej nr 4361 (1968 r.). Wymienić ponadto należy: przyznany przez Koło Lwowian dyplom Złotej Odznaki Honorowej (1970 r.), Krzyż Stowarzyszenia Polskich Kombatantów (1988 r.) nadany w Londynie przez Stowarzyszenie Polskich Kombatantów Federacji Światowej, dyplom uznania za wybitne zasługi dla kultury polskiej w świecie (1990 r.) przyznany przez Ministra Spraw Zagranicznych RP czy Krzyż Wielki Orderu Odrodzenia Polski Polonia Restituta (1991 r.). Ten ostatni Lanckorońska otrzymała jako pierwsza osoba odznaczona przez prezydenta RP Lecha Wałęsę. Ponadto była odznaczona Medalem „Cracoviae Merenti” (1995 r.), Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Rycerskiego Świętego Grzegorza Wielkiego (1998 r.) za zasługi dla Kościoła i kultury polskiej, Orderem Zasługi Republiki Włoskiej oraz orderem Polonia Mater Nostra Est (2001 r.) za specjalne zasługi dla narodu i państwa polskiego.

Profesor Lanckorońska została uhonorowana najwyższymi odznaczeniami polskich uczelni. Otrzymała tytuły doktora *honoris causa* Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (1983 r.), Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie w Londynie (1988 r.) oraz Uniwersytetu Wrocławskiego (1990 r.)<sup>27</sup>.

11 sierpnia 2002 r. Lanckorońska ukończyła 104. rok życia. Zmarła dwa tygodnie później, 24 sierpnia 2002 r. w Rzymie. Pochowano ją na rzymskim cmentarzu Campo Verano, pod płytą z napisem: „Karolina De Brzezio Lanckorońska, 11 VIII 1898 – 25 VIII 2002 Romae, Gentis suae Polonae ultima”.

Za każdym razem, gdy odwiedzam grób Pani Profesor, przed moimi oczami przesuwają się obrazy ze spotkań w domu, w którym mieszkała blisko Watykanu, seminaria, dyskusje, niezwykła wyprawa ze stypendystami do Subiaco św. Benedykta, spotkania w Santa Maria Maggiore, kaplicy Sykstyńskiej czy Santa Maria del Popolo. Staliśmy tam przed kaplicą Cerasich, a Pani Profesor zapytała mnie o rolę światła w obrazach Caravaggia. Wciąż szukam prawidłowej odpowiedzi, Pani Profesor chodziło bowiem o światło nie tylko w odniesieniu do sztuki...

<sup>27</sup> K. Jakubowska, op. cit., s. 61–63.

## Bibliografia

### Źródła

- Chrościcki Juliusz Antoni, *Ś.P. Karolina Lanckorońska*, „Barok. Historia – Literatura – Sztuka” 2002, t. 9, nr 1/2, s. 237–238.
- Chynczewska-Hennel Teresa, *Profesor Karolina Lanckorońska. Jubileusz 100 lat Urodzin*, „Barok. Historia – Literatura – Sztuka” 1998, t. 5, nr 2 (10), s. 11–16.
- Lanckorońska Karolina, *Appunti sulla interpretazione del Giudizio Universale di Michelangelo*, „Annales Institutorum” 1932–1933, t. 5, s. 122–130.
- Lanckorońska Karolina, *Szkice wspomnień*, Warszawa 2005.
- Novum o Sądzie Ostatecznym Michała Anioła*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” 1932–1933, R.1.
- Żeleński Władysław, *Wokół mordu profesorów lwowskich w lipcu 1941 r.*, „Odra” 1988, nr 7/8, s. 38–47.

### Opracowania

- Cynarski Stanisław, *Dzieje rodu Lanckorońskich z Brzezia od XIV do XVIII wieku. Sprawy kariery urzędniczej i awansu majątkowego*, Warszawa–Kraków : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996, ISBN 8301121602.
- Jakubowska Karolina, *Karolina Lanckorońska (1898–2002). Życie, działalność społeczna, naukowa i edytorska*, praca dokt., Uniwersytet Opolski, Opole 2012.
- Kalinowski Lech, Orman Elżbieta, *Wstęp [w:] K. Lanckorońska, Wspomnienia wojenne 22 IX 1939 – 5 V 1945*, Kraków : Wydawnictwo Znak.
- Katalog Zamku Królewskiego w Krakowie *Dar Rodziny Lanckorońskich*, (teksty wstępne J.K. Ostrowski, K. Kuczman, M. Piwocka), Kraków 1995.
- Kościół w Polsce a sąsiedzi. Prace dedykowane Profesorowi Markowi Barańskiemu*, red. Grabowski Janusz, Rutkowski Tadeusz Paweł, Warszawa : Neriton, 2017, ISBN 9788375434248.

### Zasoby internetowe

<<https://goo.gl/moncNv>>  
[www.accademiapolacca.it](http://www.accademiapolacca.it)

MGR MARTA KUPCZEWSKA

[orcid.org/0000-0002-7168-4927](https://orcid.org/0000-0002-7168-4927)

*Uniwersytet w Białymstoku*

## **O roli kobiet w życiu publicznym XVII-wiecznej Rzeczypospolitej (w świetle korespondencji Katarzyny z Ostrogskich Zamoyskiej)**

### **Streszczenie**

Artykuł ma na celu przybliżenie publicznych aspektów działalności Katarzyny z Ostrogskich Zamoyskiej (około 1600–1642), żony drugiego ordynata Tomasza Zamoyskiego (1594–1638), w czasach panowania Zygmunta III i Władysława IV. Niniejsze dociekania w zamierzeniu mają uzupełnić dotychczasowe nieliczne badania odnoszące się do aktywności politycznej przedstawicielek elity magnackiej pierwszej połowy XVII w. oraz odpowiedzieć na pytanie o aktualność stereotypu związanego z rzekomą obojętnością kobiet baroku na sprawy polityczne i zawężeniem ich perspektyw do życia prywatnego (rodzinnego, religijnego lub, co najwyżej, gospodarczo-administracyjnego).

**Słowa kluczowe:** Katarzyna z Ostrogskich Zamoyska, korespondencja, kobiety, działalność publiczna, XVII w.

## ON THE ROLE OF WOMEN IN THE PUBLIC LIFE OF THE 17TH-CENTURY POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH (IN THE LIGHT OF KATARZYNA ZAMOYSKA NÉE OSTROGSKA'S CORRESPONDENCE)

### Abstract

The article aims to bring closer the public activities of Katarzyna Zamoyska née Ostrogska (around 1600–1642), the wife of the second ordinate Tomasz Zamoyski (1594–1638), during the reign of Zygmunt III and Władysław IV. This inquiry intends to supplement the common research, currently limited to few studies concerning political activities of female representatives of the magnate elite of the first half of the 17th century and to answer the question regarding the current stereotypical view on the alleged indifference of Baroque women to political matters and narrowing their interests only to private life (i.e. family matters, religious observances or, at most, to magnates' estate managerial and administrative activities).

**Keywords:** Katarzyna Zamoyska née Ostrogska, correspondence, women, public activities, 17th century

\*

Badania nad szeroko rozumianą problematyką kobiecą w historiografii polskiej prowadzone są na większą skalę już od ponad trzech dekad. Coraz liczniej powstają prace poświęcone aktywności prywatnej, publicznej, gospodarczej oraz mecenatowi córek i żon magnatów<sup>1</sup>. Węższym nurtem w ramach badań nad kobietą w dawnych wiekach jest analiza ich prywatnej korespondencji. Szczególnym zainteresowaniem badaczy wykorzystujących źródła epistolarne cieszy się zwłaszcza okres od

<sup>1</sup> Zob. m. in.: M. Bogucka, *Białogłowa w dawnej Polsce: kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVIII wieku na tle porównawczym*, Warszawa 1998 (tu znajduje się obszerna bibliografia prac zachodnioeuropejskich); Eadem, *Kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVII wieku* [w:] *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. 2: *Przemiany społeczne a model rodziny*, red. A. Żarnowska, Gdańsk–Toruń 1995, s. 3–15; Ł. Charewiczowa, *Kobieta w dawnej Polsce: do okresu rozbiorów*, Poznań 2002; *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*, red. T. Kulak, M. Dajnowicz, Wrocław 2006; Z. Kuchowicz, *Postawa wobec kobiety w kulturze szlacheckiej polskiego baroku* [w:] *Kobieta w kulturze i społeczeństwie*, red. B. Jedynak, Lublin 1990, s. 7–50; Idem, *Żywoty niepospolitych kobiet polskiego baroku*, Łódź 1989; A. Wyrobisz, *Kobiety w społeczeństwie staropolskim: wzorce a model rodziny* [w:] *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu...*, s. 17–22; Idem, *Staropolskie wzory rodziny i kobiety – żony i matki*, „Przegląd Historyczny” 1992, z. 3, s. 405–421.

połowy XVII aż do schyłku XVIII w.<sup>2</sup> Dotkliwie brakuje natomiast badań nad życiem prywatnym i publicznym magnatek żyjących w XVI i pierwszej połowie XVII w.<sup>3</sup> Niestety w dużej mierze spowodowane jest to szczątkowo zachowanymi źródłami odnoszącymi się do problematyki kobiecej.

Wydaje się, iż częściową próbę zapełnienia istniejącej luki związanej z brakiem pogłębionych badań nad przejawami aktywności publicznej kobiet w czasach panowania dwóch pierwszych królów z dynastii Wazów można oprzeć na starannej analizie zachowanego głównie w Archiwum Zamoyskich, stosunkowo obszernego – jak na korespondencję kobiecą z pierwszej połowy XVII w. – liczącego około 220 jednostek zbioru korespondencji Katarzyny z Ostrogskich Zamoyskiej (ur. około 1600 r. – zm. 6 października 1642 r.)<sup>4</sup>. Są to listy z lat 1620–1642 skierowane nie tylko do jej męża Tomasza Zamoyskiego, lecz także do ważnych

<sup>2</sup> Zob.: *Kobiece kręgi korespondencyjne w XVII–XIX wieku*, red. B. Popiołek, U. Kicińska, A. Słaby, Warszawa 2016; *Codzienne kłopoty, wielkie interesa i podwójna elekcja: korespondencja radziwiłłowskich urzędników z księżną Anną z Sanguszków Radziwiłłową i jej synem Michałem Kazimierzem z 1733/1734 roku*, wyd. J. Dygdała, Warszawa 2013; J. Rafałowiczówna, *A z Warszawy nowiny te...: listy do Elżbiety Sieniawskiej z lat 1710–1720*, oprac. B. Popiołek, Kraków 2000; B. Popiołek, *Kobiece świat w czasach Augusta II: studium z mentalności kobiecej czasów saskich*, Kraków 2003 (tu rozbudowana bibliografia odnosząca się do badań nad mentalnością); Eadem, *Królowa bez korony: studium z życia i działalności Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej – ok. 1669–1729*, Kraków 1996; Eadem, *Dobrodziejki i klienci: z dziejów patronatu kobiecego w czasach saskich [w:] Patron i dwór: magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006, s. 385–395; A. Słaby, *Dwór Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej jako przykład patronatu kobiecego w czasach saskich*, Kraków 2014; W. Karkucińska, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa (1676–1746): działalność gospodarcza i mecenat*, Warszawa 2000; A. Jakuboszczak, *Sarmacka dama: Barbara Sanguszkowa (1718–1791) i jej salon towarzyski*, Poznań 2008; K. Targosz, *Sawantki w Polsce XVII w.: aspiracje intelektualne kobiet ze środowisk dworskich*, Warszawa 1997.

<sup>3</sup> Do zupełnych wyjątków należą prace poświęcone aktywności publicznej magnatek w czasach panowania pierwszych Wazów. Jako jeden z nielicznych zajął się nią ostatnio E. Opaliński, *Aktywność kobiet w życiu publicznym w czasach pierwszych Wazów [w:] „Per mulierem...”: kobieta w dawnej Polsce – w średniowieczu i w dobie staropolskiej*, red. K. Justyniarska-Chojak, S. Konarska-Zimnicka, Warszawa 2010, s. 233–248. Zob. też: J. Partyka, *„Żona wyćwiczona”: kobieta pisząca w kulturze XVI i XVII wieku*, Warszawa 2004; P. Tyszka, *W cieniu wielkiego kanclerza: Barbara z Tarnowskich Zamoyska*, Warszawa 2015; S. Zagórska, *Halszka z Ostroga: między faktami a mitami*, Warszawa 2006; K. Górski, *Matka Morteśka*, Kraków 1971; J. Seredyka, *Księżniczka i chudopacholek: Zofia z Radziwiłłów Drohojajska*, Opole 1995.

<sup>4</sup> Omawiana korespondencja znajduje się w Archiwum Głównym Akt Dawnych [AGAD], Archiwum Zamoyskich [AZ], 10, 412–424, 460, 924, 931–997. Dodatkowo kilkanaście listów Katarzyny Zamoyskiej w formie odpisów zachowało się także w innych archiwach: Biblioteka Narodowa [BN] Biblioteka Ordynacji Zamoyskich [BOZ], 1602; Biblioteka Raczyńskich, 80; Riksarkivet Stockholm [RS], Extranea IX Polen, 112.

przedstawicieli ówczesnej sceny politycznej, takich jak m.in. wojewoda bełski Jakub Sobieski, hetman wielki koronny Stanisław Koniecpolski, biskup krakowski Marcin Szyszkowski, biskup kujawski Maciej Łubieński, biskup płocki Stanisław Łubieński czy biskup krakowski Jakub Zadzik. W zachowanej korespondencji znajdują się ponadto szczególnie wartościowe listy do i od poszczególnych członków rodziny królewskiej i jej najbliższego otoczenia. Druga ordynatowa zamojska korespondowała także z żonami i matkami, zarówno stronników politycznych Zamoyskiego, jak też osób ubiegających się o taki status. Utrzymywała przy tym kontakt ze swą liczną rodziną, przyjaciółkami (jak np. z wojewodziną bełską Anną Leszczyńską czy marszałkową nadworną koronną Anną Opalińską), sąsiadami, wreszcie urzędnikami i dzierżawcami dóbr.

Katarzyna z Ostrogskich Zamoyska była córką wojewody wołyńskiego księcia Aleksandra i Anny z Kostków<sup>5</sup>. W 1620 r., mając około dwudziestu lat, została żoną Tomasza Zamoyskiego, ówczesnego wojewody kijowskiego, a później podkanclerzego i wreszcie kanclerza wielkiego koronnego (ur. 1 kwietnia 1594 r. – zm. 8 stycznia 1638 r.)<sup>6</sup>. Plany powiązania domu Zamoyskich z domem Ostrogskich jeszcze w ostatnich latach swojego życia snuł kanclerz i hetman wielki koronny Jan Zamoyski. Doskonale znał on bowiem znaczenie właściwie prowadzonej w społeczności szlacheckiej polityki matrymonialnej, będącej jednym ze środków budowania fortuny oraz korzystnego kształtowania kariery po-

<sup>5</sup> Postacią Katarzyny Zamoyskiej nie interesowano się niemal zupełnie. Jedyne jak dotąd artykuły odnoszące się do osoby drugiej ordynatowej zamojskiej zamieszczony został w ramach cyklu popularnonaukowego portretującego sylwetki kobiet z rodu Zamoyskich: A.L. Płatek, *Kochająca żona – Katarzyna z Ostrogskich Zamoyska (1600–1642)*, „Zamojski Kwartalnik Kulturalny” 2013, nr 2, s. 34–38. Listy Katarzyny Zamoyskiej do męża zanalizowane zostały przez A.A. Witusik, *O Zamoyskich, Zamościu i Akademii Zamojskiej*, Lublin 1978, s. 153–159. Analizy językowej korespondencji Katarzyny Zamoyskiej adresowanej do męża (37 listów z lat 1620–1632) dokonała H. Wiśniewska, *Kultura języka Katarzyny Zamoyskiej w świetle jej listów do męża*, „Pamiętnik Literacki” 1990, t. 81, z. 4, s. 169–172.

<sup>6</sup> Już 18 lutego 1620 r. w Jarosławiu podpisano – opiewającą na ponad 53 333 zł posagu i tyleż oprawy – intercyzę ślubną, zaś 1 marca 1620 r. odbył się ślub, którego udzielał arcybiskup lwowski Jan Andrzej Próchnicki. Przenosiny panny młodej do Zamościa miały miejsce 17 maja 1620 r. (Biblioteka Ossolineum, 1904/II, Intercyza ślubna z Katarzyną księżniczką Ostrogską między księżną Imcią Anną z Szemberka Ostrogską wojewodziną wołyńską uczynioną a Imcią Panem Tomaszem Zamoyskim wojewodą kijowskim, k. 33–33v, [druk: *Intercyza ślubna z Katarzyną księżniczką Ostrogską między księżną Imcią Anną z Szemberka Ostrogską wojewodziną wołyńską uczynioną a Imcią Panem Tomaszem Zamoyskim wojewodą kijowskim*, oprac. M. Kupczewska, „Białostockie Teki Historyczne” 2013, t. 11, s. 291–293]).

litycznej i towarzyskiej<sup>7</sup>. O ile jednak jeszcze na początku XVII w. dom Ostrogskich zaliczał się do najznacznějších, a ich majątek ziemski był jednym z największych w ówczesnej Rzeczypospolitej<sup>8</sup>, o tyle już na przełomie drugiego i trzeciego dziesięciolecia XVII w. sytuacja rodowa książąt uległa diametralnej zmianie, a ród Ostrogskich – tracąc kolejno swych męskich przedstawicieli – wymierał. Katarzyna jako jedna z ostatnich przedstawicielek rodu – obok swej żyjącej matki i dwóch siostr, Zofii Lubomirskiej i Anny Alojzy Chodkiewiczowej – stała się przez to nie tylko dziedziczką wielkiej fortuny, lecz także spadkobierczynią książęcej legendy rodu<sup>9</sup>. Polepszenie prestiżu rodu nie było jednak głównym celem małżeństwa drugiego ordynata zamojskiego. Nie zamierzał on bowiem stać się kontynuatorem tradycji i legendy rodu kniaziów Ostrogskich, a bardziej liczył na przejęcie po nich spuścizny. Po pierwsze, w postaci majątków żony położonych głównie w Małopolsce, na Wołyniu i Ukrainie<sup>10</sup>. Po drugie, poprzez przejęcie tamtejszej klienteli zwłaszcza po swych zmarłych szwagrach, Adamie Konstantym i Januszu Pawle Ostrogskich. Tomasz Zamoyski, który w południowo-wschodnich województwach Rzeczypospolitej posiadał już pewne majątki, a po ojcu odziedziczył wpływy polityczne, uważał bowiem ten rejon za naturalny kierunek swej ekonomiczno-politycznej ekspansji.

Nie sposób ustalić, na ile w domu rodzinnym nauczono przyszłą ordynatową zamojską całej społeczno-państwowej złożoności Rzeczypospolitej. Niewątpliwie jednak miała duże przywiązanie do własnego rodu

<sup>7</sup> W 1604 r. o takie plany matrymonialne podejrzewał Jana Zamoyskiego nuncjusz papieski Claudio Rangoni (J. Dorobisz, W. Kaczorowski, *Senat Rzeczypospolitej w relacji nuncjusza apostolskiego Claudio Rangoniego z 1604 r.* [w:] *Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki: prace dedykowane prof. Stanisławowi Plązie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Malec, W. Uruszczyk, Kraków 1999, s. 41).

<sup>8</sup> Na przełomie XVI i XVII w. do Ostrogskich należała trzecia część Wołynia oraz liczne majątki, głównie na Kijowszczyźnie, Podolu i w zachodniej Małopolsce, a także pomniejsze dobra w Wielkim Księstwie Litewskim (T. Kempa, *Dzieje rodu Ostrogskich*, Toruń 2002, s. 158).

<sup>9</sup> Claudio Rangoni oceniał, iż małżeństwo z przedstawicielką Ostrogskich będzie stanowiło dla Zamoyskich „wznenienie się” w możniejszy i bardziej starożytny ród magnacki (J. Dorobisz, W. Kaczorowski, op. cit., s. 41).

<sup>10</sup> Tomasz Zamoyski poprzez małżeństwo z Katarzyną Ostrogską powiększył swój stan posiadania o około 10 miast i miasteczek, blisko 80 folwarków i 170 wsi, 4 zamki oraz kamienicę w Krakowie i dwory w Łucku. W 1621 r. dochód roczny z majątków Ostrogskich w sumie wynosił blisko 64 260 zł (AGAD AZ, 715, Tabula Originalis, które dobra na trzy działy dostały, k. 1–2; J. Długosz, *Podział latyfundium Ostrogskich w roku 1621*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” Historia XVI, 1969, nr 8, s. 5).

i świadomość miejsca, jakie zajmowała w hierarchii społecznej. Zamoyska niejednokrotnie była pośrednikiem w staraniach dawnych klientów domu Ostrogskich związanych z zabiegami protekcyjnymi u jej męża. I tak np. w pierwszej połowie lat 20. XVII w. Tomasz Zamoyski w imieniu związanego z Ostrogskimi kasztelana rozpirskiego Jana Remiszowskiego zabiegał dla niego u dworu o wakujące starostwo stryjskie. O życzliwość względem prośb męzkowskich i wpłynięcie na przychylność Zygmunta III listownie prosiła królową Konstancję także sama Katarzyna<sup>11</sup>. Natomiast 1 grudnia 1622 r. kasztelan kijowski Hawryło Hoscki, powołując się na wieloletnią przyjaźń z Ostrogskimi oraz odwołując się do tradycji podtrzymywanych z tym domem poprzez Katarzynę, liczył nie tylko na przedłużenie dzierżawy na przypadający Zamoyskim w wielkim dziale Koźlin, lecz także na kontynuację współpracy politycznej<sup>12</sup>. Najbardziej jednak spektakularny przykład odnosił się do Teofili Chmieleckiej, wdowy po znakomitym zagończyku Stefanie Chmieleckim, który pod koniec życia – dzięki wpływom Zamoyskiego – awansowany został na województwo kijowskie. Po śmierci męża Chmielecka zwracała się do Zamoyskiej o wsparcie w otrzymaniu przywileju dla osieroconych synów, Łukasza i Adama. Poprzez odpowiednie wpływy na lokalne sejmiki doprowadzono do podjęcia stosownych artykułów w tej kwestii. Te zainicjowane działania wspierał następnie na sejmie 1631 r. podkanclerzy Zamoyski. W czasie omawianego sejmiku zebrana nań szlachta uznała zasługi Stefana Chmieleckiego i podjęła uchwałę o uwolnieniu od płacenia podymnego z majątności należących do jego synów<sup>13</sup>.

W omawianym kontekście należy też wspomnieć o zaangażowaniu, jakim Zamoyska wykazywała się w stosunku do potomków swych wiernych klientów celem zapewnienia im opieki i właściwego wykształcenia. W związku z posiadaniem przez Zamoyskich prywatnej Akademii były

<sup>11</sup> BN BOZ, 1602, Tomasz Zamoyski do Jakuba Zadzika, Zamość, 26 X 1623 r., k. 233v; AGAD AZ 716, Tomasz Zamoyski do Zygmunta III, Zamość, 26 X 1623 r., k. 26 [kopia: BN BOZ, 1602, k. 233v–234]; BN BOZ, 1602, Katarzyna Zamoyska do Konstancji Habsburżanki, Zamość, 26 X 1623 r., k. 234–234v.

<sup>12</sup> AGAD AZ 330, Hawryło Hoscki do Tomasza Zamoyskiego, Krupa, 1 XII 1622 r., k. 1–3.

<sup>13</sup> Teofila Chmielecka do Katarzyny Zamoyskiej, Nowy Międzybórz, 24 III 1630 r., k. 1; Postanowienie Katarzyny Zamoyskiej na żądanie Teofili Chmieleckiej, [po marcu 1630 r.], k. 3–5. Więcej o Teofili z Chocimirskich i Stanisławie Chmieleckich zob. A.J. Rolle, *Niewiasty kresowe: opowiadania historyczne*, Warszawa 1883, s. 61–100; W. Dobrowolska, *Chmielecki Stanisław* [w:] *Polski słownik biograficzny* [PSB], t. 3, Kraków 1937, s. 318–320.

ku temu szerokie możliwości<sup>14</sup>. Służba u możnego protektora otwierała ponadto możliwości kariery – jeśli nie urzędniczej czy państwowej, to przynajmniej dworskiej lub administracyjnej w dobrach magnackich. Zarządzając rozbudowanym prywatnym dworem kobiecym, magnatka spełniała również rolę patronki dla córek klientów jej męża. Szlachcianki miały tam zapewnione nie tylko utrzymanie, lecz także edukację, a w przyszłości możliwość korzystnego mariażu<sup>15</sup>. Z tego też powodu wieloletni zarządca dóbr ukraińskich Jan Dzik po śmierci żony zwracał się z prośbą o przyjęcie swych dwóch córek na usługi ordynatowej zamojskiej<sup>16</sup>.

Niewątpliwie przypadków odwołujących się do wieloletniej służby u Ostrogskich i nadziei na ich kontynuację u Zamoyskich za pośrednictwem Zamoyskiej było znacznie więcej<sup>17</sup>. Wszystkie świadczą o wysokiej pozycji magnatki i traktowaniu jej jako oczywistej, a co najważniejsze – atrakcyjnej politycznie kontynuatorki spuścizny rodu. Przykłady te stanowią ponadto dowód na udaną polityczną współpracę małżeńską odnoszącą się nie tylko do płynnego przechodzenia wieloletnich klientów pomiędzy rodami, lecz także do zorganizowanej i wielopokoleniowej strategii ich utrzymywania.

Niemal od pierwszych dni swego zamieszkania w Zamościu druga ordynatowa pośredniczyła w zbieraniu korespondencji oraz wiadomości ustnych, osobiście je spisując i odsyłając do miejsca, w którym aktualnie przebywał jej mąż. Bywały one pilne i miały duże znaczenie z punktu widzenia działalności politycznej, którą zajmował się Zamoyski. Przykładem szczególnie istotnej korespondencji może być list Wojciecha Miaskowskiego do Zamoyskiej z 9 lutego 1624 r., w którym sługa Zamoyskich informował o zwycięstwie Stefana Chmieleckiego i Jana Dzika nad Tatarami oraz prosił o jak najszybsze przekazanie tej wieści mężowi. Katarzyna musiała się dobrze orientować w bieżących wydarzeniach,

<sup>14</sup> Już po śmierci męża Katarzyna Zamoyska położyła kamień węgielny pod budowę nowego gmachu Akademii Zamojskiej oraz ufundowała katedrę teologii z miejscem dla 12 kleryków (zob. J.K. Kochanowski, *Dzieje Akademii Zamojskiej (1594–1784)*, Kraków 1899–1900, s. 99–102).

<sup>15</sup> O roli dworu magnackiego zob. A. Pośpiech, W. Tygielski, *Společna rola dworu magnackiego w XVII–XVIII w.*, „Przegląd Historyczny” 1978, t. 69, z. 2, s. 215–238; D. Makilla, „Dwór” i „patronat”: dwa historyczno-socjologiczne pojęcia o historyczno-prawnym naświetleniu [w:] *Patron i dwór...*, s. 179–186.

<sup>16</sup> AGAD AZ, 722, Jan Dzik do Tomasza Zamoyskiego, Szarogród, 14 II 1627 r., k. 35.

<sup>17</sup> Ibidem, 357, Anna Ostrogska do Tomasza Zamoyskiego, Ostróg, 20 XII 1621 r., k. 28–29.

albowiem sukces ten był ważny z punktu widzenia kampanii sejmowej 1624 r., w którą – z pewnych politycznych względów w porozumieniu z hetmanem polnym koronnym Stanisławem Koniecpolskim – szczególnie intensywnie zaangażował się wojewoda kijowski<sup>18</sup>.

W czasie nieobecności swego męża ordynatowa odpowiadała też za czuwanie i zbieranie informacji o zagrożeniu tatarskim i ich natychmiastowe przekazywanie. W korespondencji z lutego 1626 r. Zamoyska, powołując się na wytyczne męża i swój obowiązek, zapewniała go, iż odsyła każdy list przyniesiony jej z Ukrainy, bez względu na porę jego otrzymania. Ze względów bezpieczeństwa sama często otwierała nadsyłaną z pogranicza korespondencję adresowaną do magnata, najczęściej od Stefana Chmieleckiego<sup>19</sup>. Z upływem lat Zamoyska z coraz większą uwagą śledziła bieżące wydarzenia w kraju, okazując żywe zainteresowanie wszelkimi napływającymi informacjami, zwłaszcza odnoszącymi się do bezpieczeństwa na pograniczu południowo-wschodnim. W jednym z listów do męża, napisanym po jesiennym najeździe w 1629 r., z charakterystycznym sobie temperamentem oceniła postawę wojska w następujący sposób:

Teraźniejsi nasi regimentarze wszystko, co czynią, to tylko dla prywat swoich. Wszyscy mężczyźni jako żółwiowie w skorupach siedzieli po wsiach, żaden się nie śmiał zza muru wychylić. Wiem, żem się urodziła do igły, nie do szabli, ale bym się nie frymarczyła swoim animuszem i sercem na ich błazeńskie serce. Szkoda, że się szlachtą porodzili<sup>20</sup>.

Zamoyska była także godną reprezentantką interesów swego męża w czasie jego nieobecności w dobrach zamojskich i jeśli zachodziła konieczność, przyjmowała interesantów mężowskich, jak np. księdza arcy-

<sup>18</sup> Ibidem, 955, Wojciech Miaskowski do Katarzyny Zamoyskiej, Jankowce, 9 II 1624 r., k. 1.

<sup>19</sup> Ibidem, 924, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Zamość, 26 II 1626 r., k. 26; Ibidem, 412, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Zamość, 7 III 1626 r., k. 30; Ibidem, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Zamość, 10 IX 1626 r., k. 32–35; Ibidem, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Zamość, 1 II 1628 r., k. 37, [druk: *Ludzie i zdarzenia w barokowym Zamościu*, wybór i oprac. H. Wiśniewska, Lublin 1996, s. 59–60]; Ibidem, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Zamość, 14 II 1628 r., k. 39; Ibidem, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Zamość, 21 II 1628, k. 41–42; Ibidem, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Zamość, 1 III 1628 r., k. 49; Ibidem, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Zamość, 6 X 1629 r., k. 55–65.

<sup>20</sup> AGAD AZ, 412, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Zamość, 6 X 1629 r., k. 55–56.

biskupa lwowskiego Jana Andrzeja Próchnickiego, który jesienią 1622 r. – według wytycznych drugiego ordynata – miał zostać stosownie przez nią ugoszczony w czasie nieobecności gospodarza. Pobyt duchownego na dworze zamojskim wypadł bardzo pomyślnie, skoro Zamoyska, składając relację z pobytu zaprzyjaźnionego gościa, wspominała, iż starała się, aby z *największą ludzkością był przyjęty, jakoż różowy, że dosyć kontent odjechał*<sup>21</sup>. Z kolei jesienią 1621 r., w czasie trwającej kampanii chocimskiej, gościła w Zamościu udającego się na pospolite ruszenie do Lwowa Zygmunta III. Przebywający na pograniczu południowo-wschodnim Zamoyski szczegółowo instruował małżonkę, jak ma podejmować króla i jego świtę w Zamościu, a przy tym, jak zabiegać o ich względy<sup>22</sup>. Omawiana wizyta dworu królewskiego w majątkach Zamoyskich była bowiem doskonałą szansą na pozyskanie przywileju, o który małżonkowie zabiegali od dłuższego czasu. Jeszcze podczas przygotowań do kampanii chocimskiej Zamoyski zintensyfikował swe starania na dworze mające na celu uzyskanie pozwolenia królewskiego na zapisanie oprawy ślubnej Zamoyskiej na dobrach starostwa knyszyńskiego. Sam Zamoyski w czasie trwania kampanii chocimskiej eksponował na dworze fakt wsparcia finansowego udzielonego przez jego żonę z pieniędzy pochodzących z sum posagowych. Nie wiemy, na ile działania wojewodziny kijowskiej wpłynęły na zgodę królewską na zapis omawianej oprawy (*communicationem iuris*), jednak na innych – zdecydowanie mniej dochodowych – dobrach królewskich w starostwie bełskim (wsiach bełskich). Jakkolwiek przywilej ten *de facto* oznaczał dożywotnie ich użytkowanie przez ordynatową zamojską. Dokonano tego po wielu zabiegach dopiero w grudniu 1621 r. Małżonkowie nie byli jednak w pełni zadowoleni z otrzymanego przywileju<sup>23</sup>.

<sup>21</sup> Ibidem, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Zamość, 19 X 1622 r., k. 11.

<sup>22</sup> List z wyrazami radości z planowanego przyjazdu króla do Zamościa i z analogiczną prośbą kierował także bezpośrednio do króla, pisząc, iż ma nadzieję, że „to WKM nawiedzenie będzie początkiem i znakiem miłościwej WKM łaski i *protectiey* tak przeciwko gospodarzowi, jako i domowi”. BN BOZ, 1602, Tomasz Zamoyski do Zygmunta III, [Tarnopol, 22 IX 1621 r.], k. 69v; Ibidem, Tomasz Zamoyski do Jakuba Zadzik, Tarnopol, 22 IX 1621 r., k. 69v; AGAD AZ, 716, Tomasz Zamoyski do Katarzyny Zamoyskiej, Tarnopol, 24 IX 1621 r., k. 16–18; Ibidem, 924, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Zamość, 2 X 1621 r., k. 11.

<sup>23</sup> AGAD AZ, 727, Jan Komorowski do Tomasza Zamoyskiego, Warszawa, 21 VII 1621 r., k. 108–113; BN BOZ, 1602, Tomasz Zamoyski do Jakuba Zadzik, Krupa, [4?] VIII 1621 r., k. 51v; Ibidem, Andrzej Lipski do Tomasza Zamoyski, Warszawa, 10 XII 1621 r., k. 88v–89; Ibidem, Tomasz Zamoyski do Andrzeja Lipskiego, br. m., br. d., k. 90v; Ibidem, Tomasz Zamoyski do Anny Ostrogskiej, Krzeszów, 29 XII 1621 r., k. 90–90v; Ibidem,

Nie sposób w tym miejscu nie wspomnieć o pozycji, jaką na dworze Zygmunta III zajmowały otaczające go kobiety. Monarsze zarzucało zresztą, że przez całe panowanie słuchał „rad komornych” i ulegał wpływom kobiet. Wśród niewiast, których opinie na sprawy publiczne w latach 20. i 30. XVII w. brał on pod uwagę, wymienić można nie tylko siostrę króla Annę Wazównę i jego drugą żonę Konstancję Habsburżankę, lecz także przybyłą wraz z pierwszą żoną Zygmunta III niezwykle wpływową dwórkę, pannę Urszulę Meyerin<sup>24</sup>. Zamoyski doskonale znał wartość najbliższego kobiecego otoczenia Zygmunta III, z tego też powodu już w 1621 r. za pośrednictwem królowny Anny i ochmistrzyni dworu panny Urszuli rozpoczął zabiegi u królowej Konstancji we wspomnianej sprawie nadania zapisu oprawy ślubnej Zamoyskiej.

Należy przyznać, iż pierwsze próby wkupienia się w łaski dworu królewskiego nie były zbyt udane, niebawem jednak wojewodzie kijowskiemu udało się je polepszyć, m.in. przez pośrednictwo żony.

Zamoyska nawiązywała kontakty z dworem królewskim stopniowo, najpierw towarzysząc mężowi w wyjazdach, czy to na konwokacje, czy też na sejmy<sup>25</sup>. Obecność małżonków przy królu mogła bardzo ułatwić karierę polityczną. O wpływie i znaczeniu kobiet na warszawskim dworze wojewoda kijowski wiedział od osób mu życzliwych i dobrze zorientowanych w realiach dworskich. Osoby te doradzały mu zdecydowane zabiegi, najlepiej osobiste, o przychyłność rodziny królewskiej i jej najbliższego otoczenia.

Analiza korespondencji Zamoyskiej świadczy o jej wzrastającym zaangażowaniu w karierę polityczną męża. Z okresu następującego po sejmie 1624 r. pochodzi jedno z najwcześniejszych znanych świadectw odnoszących się do działalności wojewodziny kijowskiej w omawianej sferze publicznej. Napotykamy je w jej liście skierowanym do Urszuli Meyerin, list ten był bowiem zauważalną cezurą w stosunkach magnatki z zapleczem dworskim. Jeszcze w czasie pobytu Zamoyskich w Warszawie w 1624 r. Katarzynie udało się nawiązać bliższe kontakty z najbardziej

---

Ekspeditia do dworu przez Pana Komorowskiego do króla, królowej i królowny od Tomasza Zamoyskiego i Katarzyny z Ostrogskich Zamoyskiej, Krzeszów, 23 I 1622 r., k. 96v–98.

<sup>24</sup> O Annie Wazównie, Konstancji Habsburżance i Urszuli Meyerin zob. W. Leitsch, *Das Leben am Hof König Sigismunds III. von Polen*, Wien–Kraków 2009, Bd. 2, s. 1074–1110, Bd. 3, s. 1447–1568, 1848–1922.

<sup>25</sup> AGAD AZ, 412, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Lublin, 24 III 1628 r., k. 51; Ibidem, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Zamość, 20 II 1629, k. 53.

prominentnymi osobami z otoczenia królewskiego. Jak czytamy w liście, Zamoyska, korzystając z okazji posyłania przez jej męża korespondencji do Warszawy, także uznała, iż jest to doskonała sposobność przypomnienia o sobie u ochmistrzyni dworu królewskiego i wystosowania prośby o stały kontakt, czy to listowny, czy też werbalny, przekazywany za pośrednictwem służby lub przyjaciół jej męża. Zamoyska dopominała się o protekcję jej osoby przed królową w następujący sposób:

Upominając się u WM tej obiecaney ludzkości, żeś mnie zapominać nie miała, y często przypominać iako uniżoną sługę Królowej Jej Mci Pani Naszej Miłościwej, o której zdrowiu y powodzeniu proszę abyć WM za occasiami, jeśli pismem w zabawach swych tamecznych nie możesz, namniey, kiedy się sługa albo przyjaciel, który Jego Mci Pana Małżonka mego trafi ustnie oznaimowała. [Na zakończenie zaś prosiła pannę Urszulę, aby] będąc przy boku Królowej Jej Mci przytomną pokazywała mi drogę do służb Jej Królewskiej Mci y sama w swej chęci nieodmiennie mię chowała<sup>26</sup>.

List wydaje się tym bardziej interesujący, że jako jedyny z zachowanego korpusu korespondencyjnego Zamoyskiej nie był pisany ręką magnatki<sup>27</sup>. Po charakterze pisma i jego stylistyce językowej z dużym prawdopodobieństwem możemy stwierdzić, iż stał za nim sam Zamoyski. Przytoczony przykład najlepiej świadczy o doskonałej orientacji Zamoyskich w pozycji kobiet oraz ich wpływie na świat polityki i ówczesnej praktyki podejmowania decyzji królewskich. Należy przy tym podkreślić, że interwencja przedsiębiorczej magnatki musiała mieć poważny charakter, pozwalający jej mężowi na pozaformalne działanie polityczne na dworze królewskim, w sytuacji gdy tradycyjna protekcja wśród ministrów i sekretarzy nie była dość skuteczna. A przypomnijmy, że lata 1621–1624 były okresem, gdy Zamoyski podejrzwany był o działania opozycyjne w stosunku do polityki królewskiej.

<sup>26</sup> AGAD AZ, 954, Katarzyna Zamoyska do Urszuli Meyerin, Zamość, 26 III 1624 r., k. 3–4.

<sup>27</sup> Katarzyna Zamoyska przy pisaniu swych listów nie korzystała z pomocy sekretarza i niemal cała jej zachowana korespondencja (poza kilkoma wyjątkami) była przez nią własnoręcznie pisana. Podobnie jak jej matka Anna z Kostków Ostrogska czy też teściowa Barbara z Tarnowskich Zamoyska nie stosowała także dużych liter i znaków interpunkcyjnych. Zgodnie z ustaleniami Haliny Wiśniewskiej jej język w pisowni i mowie zdradza, iż uczyła ją osoba starsza, znająca bardzo dobrze zasady językowe obowiązujące poprzednie pokolenie, być może była to któraś z benedyktynek jarosławskich (H. Wiśniewska, op. cit., s. 169–172).

Na początku 1626 r. Zamoyski przystąpił do jeszcze bardziej zdecydowanego ocieplania własnego wizerunku na dworze królewskim. Zbliżenie do króla było dla wojewody kijowskiego niezbędne do osiągnięcia zamierzonego celu w postaci buławy mniejszej po – jak planowano – uprzednim awansie na buławę większą dotychczasowego hetmana polnego Stanisława Koniecpolskiego. Magnat – zgodnie z ponawianymi zalecaniami życzliwych mu osób – oprócz większego zaangażowania w działalność wojskową równolegle szczególnie intensywnie zabiegał o względy królowej Konstancji i co bardziej wpływowych dworzan<sup>28</sup>. W działaniach tych wspierała go także żona przesyłająca na jego polecenie na dwór królewski liczne drobne upominki. By zaskarbić sobie w ten sposób odrobinę łaski króla, królowej i ministrów, na ogół każdego obdarowywano z osobna. Wkrótce posyłanie upolowanych zwierząt i ryb pochodzących ze stawów folwarcznych należących do Zamoyskich stało się zresztą ich stałym zwyczajem<sup>29</sup>. Zamoyski ostatecznie buławy nie otrzymał, pomimo że jesienią 1626 r. brał niezwykle czynny udział przy boku króla w kampanii wojennej w Prusach Królewskich. Swoje niezadowolenie zmanifestował opuszczeniem teatru działań wojennych i niespodziewanym wyjazdem w czasie trwania sejmu w Toruniu. Wzbudziło to duże zaniepokojenie Zygmunta III i jego doradców oraz podejrzenia o działalność opozycyjną. W tak niezręcznej sytuacji ordynatowa zamojska podjęła się niełatwego zadania wytłumaczenia działań męża przed królem<sup>30</sup>. Mediacja okazała się na tyle skuteczna, iż już pod koniec 1626 r. dochodziły do Zamościa informacje, że Zygmunt III bardzo przychylnie odnosił się do pomysłu audiencji Zamoyskich u króla, co też prawdopodobnie miało miejsce na początku 1627 r.<sup>31</sup>

<sup>28</sup> Osoby życzliwe na dworze doradzały Tomaszowi Zamoyskiemu, aby ten w czasie swego pobytu na sejmie „comodował” się królowej i wraz ze swym odjazdem z sejmu „dworskich wszystkich dobrze konfirmowanych zostawił”. Ponadto wojewoda kijowski powinien zaskarbić sobie życzliwość sekretarza wielkiego Mikołaja Szyszkowskiego oraz „chwycić” się i współpracować z królewiczem Władysławem (AGAD AZ, 741, Wojciech Serebryski do Tomasza Zamoyskiego, Bodzencin, 4 III 1626 r., k. 55–58).

<sup>29</sup> Na przykład wtedy, gdy Zamoyska wspominała mężowi o wykonaniu zleconego przez niego polecenia przesłania na dwór królewski pstrągów i łan ofiarowanych królowi oraz przekazanego przy tej okazji listu od niej do ochmistrzyni dworu królewskiego (Ibidem, 412, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Zamość, 14 II 1628 r., k. 39).

<sup>30</sup> Ibidem, 10, Informacja pochodząca z opisu niezachowanego listu: Urszula Meyerin do Katarzyny Zamoyskiej, Ujazdów, 17 XII 1626 r., k. 14, poz. 4, [dawna sygnatura: AGAD AZ, 424].

<sup>31</sup> Ibidem, 351, Maciej Łubieński do Tomasza Zamoyskiego, Warszawa, br. d. [XII? 1626 r.], k. 38–39.

Z czasem pozycja Zamoyskiej na dworze królewskim ulegała wzmocnieniu. O jej rosnącym znaczeniu dowiadujemy się z informacji, jakie z niego otrzymywała. 19 lipca 1631 r. podczas pobytu Zamoyskiego na leczeniu w czeskich Cieplicach informowała męża o okolicznościach śmierci królowej. Nadzwyczaj szczegółowe wiadomości posiadała bowiem nie tylko od ochmistrzyni dworu, lecz także od obecnej tam dobrze poinformowanej kuchmistrzowej<sup>32</sup>. O rozległości kontaktów z dworem świadczą jej częste wzmianki odnoszące się do niezachowanej niestety korespondencji wysyłanej do króla, królowej, ich dzieci oraz pań dworskich<sup>33</sup>. Z czasem magnatka nawiązała na tyle przyjacielskie, niemalże rodzinne stosunki z dworem królewskim, że już bez pośrednictwa męża zabiegała o przywileje dla swych bliskich, jak to np. miało miejsce w 1633 r., gdy za pośrednictwem Urszuli Mayerin upraszała Władysława IV o opisanie oprawy ślubnej nieznanej jej z nazwiska krewnej na pewnych majątkach w Krzeszowie<sup>34</sup>.

Doskonale znając wartość bezpośrednich kontaktów z rodziną królewską, Zamoyska stosunkowo wcześniej zadbała o podtrzymywanie tych relacji przez swe potomstwo. Do stałego kanonu dbania o jak najlepsze stosunki na dworze królewskim należało obdarowywanie rodziny królewskiej i dworzan kosztownymi upominkami. W dopisku do listu z 17 października 1634 r. do męża Zamoyska wspominała o wykonanym przez lutnika szkiełku, które – wraz z ułożoną przez ich jedenastoletnią córkę Gryzeldę fraszka i słodyczami z marcepanu – miało zostać ofiarowane cztery lata starszej królownie Annie Katarzynie Konstancji. Z listu tego dowiadujemy się także o radach udzielanych jej przez chorażynę nurską, która częstokroć upominała Zamoyską, aby ta „kazała robić pilnie tę służbę królownie jego mości”. Zamoyska w swych działaniach podporządkowywała się jednak głównie woli męża, a szukając jego ak-

<sup>32</sup> W liście tym Katarzyna Zamoyska wspominała także o bezpośredniej korespondencji do Zygmunta III, w której dopytywała się o zdrowie królowej Konstancji (Ibidem, 412, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Zamość, 19 VII 1631 r., k. 59–61 [druk: S. Gołębiewski, *Pamiętnik o Tomaszu Zamoyskim, kanclerzu w. kor.*, „Biblioteka Warszawska” 1853, t. 52, s. 427–428; *Ludzie i zdarzenia...*, s. 62–63]).

<sup>33</sup> W niezachowanym liście zaledwie czternaścieletnia królowna Anna Katarzyna Konstancja Wazówna ubolewała nad złym stanem zdrowia Tomasza Zamoyskiego, życzyła jego polepszenia i dziękowała za dowody stałej przyjaźni (AGAD AZ, 10, Anna Katarzyna Konstancja Wazówna do Katarzyny Zamoyskiej, Warszawa, 21 VII 1633 r., k. 7, poz. 2 [dawna sygnatura: AGAD AZ, 413]).

<sup>34</sup> Ibidem, 954, Katarzyna Zamoyska do Urszuli Mayerin, Kraków, 13 IV 1633 r., k. 1.

ceptacji, gotowa była nawet poprosić Gryzelę o przygotowanie odpowiedniego listu do królowy<sup>35</sup>. Bez wątpienia tego typu korespondencyjne kontakty magnatek oprócz ich osobistej bytności na dworze królewskim należy traktować jako przykład politycznej aktywności kobiet wspierających działania swych małżonków.

Pozostałe znane przypadki świadczą jedynie pośrednio o aktywności Zamoyskiej w sferze publicznej. I tak np. w styczniu 1639 r. Franciszek Czarnkowski, nazywając siebie krewnym i wieloletnim sługą, oznajmił Zamoyskiej o chęci i gotowości do dalszej służby zarówno jego, jak i jego bliskich<sup>36</sup>. Natomiast w połowie 1627 r. marszałkowa nadworna koronna Anna Opalińska zwracała się do ordynatowej z prośbą o wstawiennictwo u wojewody kijowskiego w sprawie jej krewnego Ulińskiego, w innym liście zaś gratulowała narodzin syna<sup>37</sup>. Gratulacje z tego samego powodu składał również zaprzyjaźniony z domem Zamoyskich biskup krakowski Marcin Szyszkowski<sup>38</sup>. Jeszcze bardziej serdecznie przedstawiają się kontakty Zamoyskiej z Anną z Radziwińskich Leszczyńską, żoną wojewody bełskiego Rafała Leszczyńskiego<sup>39</sup>. Nic w tym dziwnego, skoro obaj magnaci przez lata byli niezwykle bliskimi przyjaciółmi. Utrzymywana przez Zamoyską korespondencja służyła zatem podtrzymywaniu układów rodzinnych i towarzyskich nie tylko z ówczesną elitą senatorsko-dygnitarską, lecz także z licznymi klientami i sąsiadami. Trzeba zauważyć, że przesyłanie gratulacji z okazji narodzin potomków, składanie powinszowań ślubnych czy też kondolencji z powodu śmierci członka rodziny było częścią obyczaju szlacheckiego. Idealnym pretekstem do przypomnienia się adresatowi były corocznie obchodzone święta. Szczególnie częstym powodem do składania życzeń świątecznych był okres noworoczny. W tym względzie korespondencja magnatki w zasadzie niewiele się różniła od korespondencji prowadzonej przez jej męża. I w jednym, i w drugim przypadku mamy do czynienia ze składaniem zapewnień o życzliwości i przywiązaniu. Wydaje się jednak, iż w przypadku

<sup>35</sup> Ibidem, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Krzeszów, 17 X 1634 r., k. 59–60.

<sup>36</sup> Franciszek Czarnkowski do Katarzyny Zamoyskiej, Rzemień, 29 I 1639 r., k. 29.

<sup>37</sup> AGAD AZ, 460, Anna Opalińska do Katarzyny Zamoyskiej, Łąki, 20 IV 1627 r., k. 1; Ibidem, 424, Anna Opalińska do Katarzyny Zamoyskiej, Łąki, 6 VI 1627 r., k. 11.

<sup>38</sup> AGAD AZ, 424, Marcin Szyszkowski do Katarzyny Zamoyskiej, Kłęka, 17 IV 1627 r., k. 9.

<sup>39</sup> Ibidem, Anna Leszczyńska do Katarzyny Zamoyskiej, Włodawa, 4 XII 1626 r., k. 5; AGAD AZ, 951, Anna Leszczyńska do Katarzyny Zamoyskiej, Włodawa, 27 XII 1626 r., k. 1; Ibidem, 356, Anna Opalińska do Tomasza Zamoyskiego, Łąki, 5 VI 1627 r., k. 10.

drugiej ordynatowej zamojskiej te częste kontakty powodowały, że łatwiej było zaskarbić sobie sympatię wpływowego męża i wyraźnie się nasiliły po otrzymaniu przez niego urzędu ministerialnego.

Na przełomie lat 20. i 30. XVII w., a zatem już po otrzymaniu przez Zamoyskiego pieczęci mniejszej, Katarzyna podjęła pierwsze samodzielne próby protegowania swych kandydatów na urzędy. Mianowicie krewny Jerzy Zasławski prosił ordynatową zamojską o wstawiennictwo u podkanclerzego koronnego w otrzymaniu pewnego starostwa<sup>40</sup>, rok później zaś podkomorzy bełski Andrzej Kretkowski prosił „o przyczynę” u jej męża w celu przekazania urzędu podkomorzego brzeskiego swemu bratu Jerzemu<sup>41</sup>. Zamoyska wykazywała się ponadto czujnością, a nawet pewną zawziętością w zabiegach o urzędy i godności dla swego męża, krewnych i przyjaciół. Dowód poświadczający aktywność polityczną pani na Zamościu w omawianym zakresie można znaleźć w liście z pierwszej połowy 1628 r., w którym Zamoyska donosiła Tomaszowi o zasłyszanych od jej przebywającego we Lwowie informatora pogłoskach o śmierci wojewody ruskiego Jana Daniłowicza, który w rzeczywistości zmarł blisko trzy miesiące później. Jakkolwiek świadoma niesprawdzonych plotek o jego śmierci Zamoyska była jednak przekonana,  *iż nie wadziłoby wtęć prośby swej uczynić, bo pewnie z tej choroby nie wylezie, choćby go teraz minęła*. Nadmieniała przy tym, że krewni spieszą ze spustem stawów i szybkim spieniężeniem ryb w starostwach należących do magnata<sup>42</sup>. Zwłaszcza te ostatnie posiadane przez Daniłowicza starostwa burskie, bełskie, korsuńskie bądź czechryńskie szczególnie mogły zainteresować Zamoyskiego. Przytoczone przeze mnie przykłady mogą świadczyć nie tylko o miejscu ordynatowej zamojskiej w systemie protekcyjnym, lecz także dowodzą, że tak poważną pozycję kobiet w świecie polityki współcześni uważali za rzecz normalną.

Katarzyna bardzo wspierała Zamoyskiego nie tylko w jego karierze politycznej, lecz także wojskowej. W tym ostatnim względzie przejawiało się to na ogół w działaniach informacyjnych i aprowizacyjnych

<sup>40</sup> Ibidem, 993, Jerzy Zasławski do Katarzyny Zamoyskiej, Zasław, 2 III 1630 r., k. 1. Natomiast 6 czerwca 1627 r. marszałkowa nadworna koronna Anna Opalińska polecała swego krewnego nieznanego z imienia Ulińskiego, prosząc Katarzynę Zamoyską o wstawiennictwo za nim (o „przyczynę swą”) u jej wpływowego męża (Ibidem, 424, Anna Opalińska do Katarzyny Zamoyskiej, Łąki, 6 VI 1627 r., k. 11).

<sup>41</sup> Ibidem, 499, Andrzej Kretkowski do Katarzyny Zamoyskiej, Hodecz, 4 XI 1631 r., k. 1.

<sup>42</sup> Ibidem, 412, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Zamość, 1 III 1628 r., k. 49.

(niejednokrotnie organizowała – zgodnie z wytycznymi męża – wysyłanie żywności i wszelkich niezbędnych aparatów wojennych) niż *stricte* wojskowych. O częściowej bezradności magnatki w zarządzaniu i egzekwowaniu porządku w prywatnych oddziałach wojskowych mogą świadczyć problemy, z jakimi borykała się w czasie nieobecności męża w Zamościu. Przypadek taki miał miejsce w lutym 1628 r., kiedy to Zamoyski wyjechał na rokowania ze Szwedami do Prus Królewskich. W ślad za wojewodą kijowskim miał wyruszyć krewny Zamoyskich, wojewodzie braclawski Stanisław Potocki<sup>43</sup>. Nieposłuszny krewny nie chciał jednak się podporządkować wcześniejszym ustaleniom. Zamiast doprowadzić powierzone mu oddziały piechoty do obozu magnata wolał przebywać w Zamościu lub jego okolicach (na ogół w Borku), trwoniąc wzięte za służbę pieniądze i spędzając całe dni przy szklanicy. Wojewodzina kijowska, powodowana interesem jej męża i w obawie o bezpieczeństwo miasta, usiłowała – na ogół za pośrednictwem sług wojskowych – zmusić wojewodzica braclawskiego do natychmiastowego wyjazdu do Prus Królewskich. Nie wiemy, jak się skończyła omawiana sprawa, jednak w związku z faktem, iż w późniejszej korespondencji Zamoyskiej do męża nie znajdujemy już wzmianek na ten temat, możemy domniemywać o pozytywnym rozwiązaniu problemu niesubordynowanego powinowatego<sup>44</sup>.

Kolejny ślad związany z aktywnością Zamoyskiej w zakresie działań wojskowych znajdujemy w liście, jaki wystosowała do swego męża w połowie 1631 r. Zamoyski przebywał wówczas na leczeniu „w czeskich wodach”. Wobec grożącego najazdu tatarskiego i przygotowaniach do odparcia zagrożenia pisała w następujący sposób:

Nas straszą Tatary i uniwersały hetmańskie przychodzą do żołnierzy żeby się kupili (...). Pan hetman jeno po 50 koni pod chorągwiami pozostawiał wm mego miłościwego pana chorągiew. Nie chcąc tak wchodzić do wojska kuso, we 100 koni chcą wnieść do obozu. Rozumieją to o łasce wm, że tą ich chęcią i miłością towarzyską nie pogardzisz.

<sup>43</sup> Stanisław Potocki h. Pilawa (1607–1647) był synem wojewody braclawskiego Jakuba i Jadwigi z Tarnowskich. Jadwiga była młodszą siostrą Barbary z Tarnowskich Zamoyskiej, matki drugiego ordynata Tomasza Zamoyskiego (W. Majewski, *Stanisław Potocki* [w:] PSB, t. 28, Wrocław 1984–1985, s. 151–53).

<sup>44</sup> AGAD AZ, 924, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Zamość, 8 II 1628 r., k. 42–43; Ibidem, 412, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Zamość, 14 II 1628 r., k. 39; Ibidem, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Zamość, 21 II 1628 r., k. 41–42.

Podkanclerzyna koronna, nie chcąc samodzielnie decydować o sprawach prowadzonego zaciągu, odsyłała żołnierzy do wojskowych pełnomocników magnata:

Jeździli z Belza do mnie, ale ja [w to – M.K.] co mi nie należy, wdawać się nie chciała. Prosimi żebym ich asekurowała, że im ta ćwierć nie zginie, bo oni dla sławy dobrodzieja naszego, niewidzenia z tak kusą chorągwią. Alem ja ich do sług odsyłała, żeby nie zaniechali z rycerskimi odprawami i temi zabawami nie obraził mi jego mości głowy ani mnie niewieście, zleciła regimentu tego o to ich według informacyjnej od wm podanej odprawiono<sup>45</sup>.

Zgodnie z ustaleniami badaczy położenie społeczne wdów było zdecydowanie bardziej samodzielne niż to miało miejsce w przypadku panny czy mężatki, które na ogół przebywały pod opieką ojca, bliskich krewnych lub męża. Odnosiło się to nie tylko do statusu prawnego i majątkowego, lecz także aktywności w sferze publicznej. Życie mężatki miało się bowiem skupiać głównie wokół problemów domu i rodziny, a jej reprezentantem w kwestiach prawno-majątkowych był mąż. Dopiero po jego śmierci wdowa mogła śmieiej reprezentować swój interes w przestrzeni publicznej. Nie bez wpływu na jej pozycję pozostawał oczywiście stopień zamożności i przejętych po zmarłym mężu kontaktów politycznych<sup>46</sup>. Podobnie było w przypadku Zamoyskiej, która – jak się wydaje – największą aktywność w sferze publicznej przejawiała w okresie wdowieństwa, czyli już od początku 1638 r. Okres ten trwał niespełna pięć lat, stanowi on jednak dowód na to, iż kanclerzyna doskonale umiała samodzielnie przypilnować swych spraw.

Pomimo wyznaczenia przez Zamoyskiego licznych prawnych opiekunów ordynacji, majątku i jego nieletnich potomków szybko pojawiły się pierwsze problemy sądowe<sup>47</sup>. Nie mogąc jednak osobiście prowadzić intere-

<sup>45</sup> AGAD AZ, 412, Katarzyna Zamoyska do Tomasza Zamoyskiego, Zamość, 19 VII 1631 r., k. 59–61 [druk: S. Gołębiowski, op. cit., s. 62–63 (list błędnie odczytany)].

<sup>46</sup> Zob. M. Bogucka, *Białogłowa w dawnej Polsce...*, op. cit.; J. Kuchta, *Pozycja majątkowa wdów z rodów szlacheckich w XVII–XVIII wieku* [w:] *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku: struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, red. C. Kukło, Warszawa 2008, s. 261–270.

<sup>47</sup> Prawnymi opiekunami małoletniego Jana Zamoyskiego zostali: hetman Stanisław Koniecpolski, kanclerz litewski Albrycht Stanisław Radziwiłł, prymas Maciej Łubieński, wojewoda bełski Jakub Sobieski i biskup krakowski Jakub Zadzik (J. Kuś, *Powitanie Jana Zamoyskiego „Sobiepana” w Zamościu po powrocie z peregrynacji zagranicznych w 1646 r.*, „Archiwariusz Zamojski” 2010, t. 9, s. 7).

sów prawnych, wdowa z podziwu godną skutecznością zabiegała o protekcję u dawnych przyjaciół zmarłego małżonka. Jej bierność w tym względzie mogła zresztą stwarzać poważne problemy prawno-majątkowe. Z korespondencji, jaką w 1641 r. Zamoyska wystosowała do Stanisława Koniecpolskiego, dowiadujemy się, że dopraszała się ona u hetmana wielkiego koronnego popierania jej interesów na Trybunale Koronnym. Koniecpolski zaangażował się w sądowe problemy Zamoyskiej z wyjątkową gorliwością, wystosowując aż 15 listów do duchownych i świeckich deputatów trybunalskich<sup>48</sup>. Jednego z nich – Stanisława Witowskiego – szczególnie intensywnie nakłaniał do wpłynięcia na innych członków składu sędziowskiego, zapewniając o dozgonnej wdzięczności wdowy po zmarłym kanclerzu<sup>49</sup>.

Zaangażowanie Katarzyny z Ostrofskich Zamoyskiej w okresie wdowieństwa ukierunkowane było w głównej mierze na kwestie majątkowe i gospodarcze, po śmierci męża przejęła bowiem zarząd nad Ordynacją Zamojską. Ponadto kanclerzyna koronna miała prawo dożywotniego użytkowania dwóch starostw – sokalskiego i knyszyńskiego – należących dawniej do jej męża. W okresie niepełnoletności jej syna Jana, późniejszego trzeciego ordynata zamojskiego, odpowiedzialna była także za zarząd nad starostwem kałuskim. Do najważniejszych zagadnień poruszanych w listach w latach 1638–1642 należą sprawy związane z zarządzaniem rozległym latyfundiem. Oprócz kwestii błahych, jak np. prośba Adama Lipskiego o interwencję w sprawę worania się w jego grunt przez poddanych ordynatowej<sup>50</sup>, Zamoyska zmuszona była do rozwiązywania bardziej złożonych problemów zwłaszcza odnoszących się do dóbr szarogrodzkich. Bacznie śledziła sprawy dla siebie ważne i kontrolowała poczynania swych ludzi, skomplikowana sytuacja na pograniczu i oddalenie od Zamościa nie ułatwiały jej jednak zadania. Już 13 stycznia 1639 r. Władysław IV zalecał Zamoyskiej, aby zleciła swym ukraińskim dozorcóm zatrzymywanie wszystkich osób przemieszczających się przez jej pograniczne dobra bez paszportów królewskich. Król wyczulał szczególnie na posłańców przynoszących listy pomiędzy Moskwą a Turcją oraz informujących obydwu

<sup>48</sup> Byli to kolejno: kanonik chełmski Świerski, wojewoda malborski Samuel Konarski, sędzia ziemski halicki Adam Łychowski, łowczy wołyński Rafał Małachowski, chorąży zatorski Krzysztof Żydowski, sędzia ziemski kaliski Maciej Jaskólski, pisarz ziemski Łucki, podczaszy bełski Janusz Prusinowski, dziekan przemyski, podkomorzy łucki, podsędek braclawski Daniel Hulewicz, kantor przemyski oraz podsędek łucki (AGAD AZ, 446, Stanisław Koniecpolski do Stanisława Witowskiego i innych, Brody, 24 V 1641 r.).

<sup>49</sup> Ibidem, Stanisław Koniecpolski do Stanisława Witowskiego, Brody, 24 V 1641 r.

<sup>50</sup> AGAD AZ, 952, Adam Lipski do Katarzyny Zamoyskiej, Adamów, 8 VIII 1639 r., k. 1.

sasiadów o sytuacji w Rzeczypospolitej. Z kontekstu wynika, iż zainteresowaniem sasiadów cieszyły się zwłaszcza informacje o położeniu wyznawców religii greckiej na Ukrainie<sup>51</sup>.

Ukraińskie majątki przysparzały pani na Zamościu w okresie wdowieństwa nadzwyczaj dużo problemów. W jej korespondencji można odnaleźć liczne dowody poświadczające o zatargach granicznych jej raszkowskich poddanych z poddanymi hospodara mołdawskiego. Szczególnie niebezpieczny dla zachowania spokoju na Ukrainie był najazd na przygraniczne tereny mołdawskie, do którego – ponoć w odwecie za poczynione przez Mołdawian w majątnościach Zamoyskiej szkody – dopuścił się podstarość raszkowski, prowadząc ze sobą z Raszkowa dwustu ludzi. W wyniku najazdu poddani hospodara zostali zabici lub porwani, a ich majątki zagrabione. Samego perkułaba sorockiego uwięziono, a wysłanego przez hospodara na mediację dwornika omal nie porwano. Wzburzony Bazyli Lupu, powołując się na wieloletnią przyjaźń z Zamoyskim, pisał wprost, że takie zachowanie poddanych magnatki stawało się już kwestią bezpieczeństwa i zachowania pokoju pomiędzy Rzeczpospolitą a Mołdawią. Hospodar mołdawski uważał się ponadto, iż namiestnicy pograniczni *na wszelkie insolentie rozpasali się tak dalece, że o środek już trudno do pohamowania rozbiegłym kotom*<sup>52</sup>. W mediację pomiędzy zwaśnione strony włączył się Stanisław Koniecpolski – zobligowany przez króla do utrzymania bezpieczeństwa na granicy polsko-mołdawskiej, osobiście zainteresowany był jak najszybszym rozwiązaniem konfliktu<sup>53</sup>.

Pomimo swych problemów ordynatowa zamojska nie traciła również uwagi związanej z działalnością *sticte* polityczną. To właśnie wtedy stanęła na czele domu i stronnictwa. Interesowała się nie tylko sytuacją polityczną w Europie Zachodniej czy życiem dworu królewskiego (o tych kwestiach szczegółowo informował ją sekretarz królewski Wojciech Serebryski)<sup>54</sup>, lecz także rozdawnictwem urzędów. Do tej ostatniej kwestii

<sup>51</sup> Ibidem, 413, Władysław IV do Katarzyny Zamoyskiej, Zambrów, 13 I 1639 r., k. 3.

<sup>52</sup> Ibidem, Bazyli Lupu do Katarzyny Zamoyskiej, Jassy, 26 VI 1639 r., k. 10–11.

<sup>53</sup> AGAD AZ, 416, Stanisław Koniecpolski do Katarzyny Zamoyskiej, Krystynopol, 21 VI 1639 r., k. 10; Ibidem, 939, Jan Dzik do Katarzyny Zamoyskiej, Stanisławów, 1 VII 1639 r., k. 6–7.

<sup>54</sup> Kanonik krakowski Wojciech Serebryski informował Katarzynę Zamoyską np. o przebiegu zagranicznej podróży królewicza Jana Kazimierza i jego aresztowaniu w Paryżu oraz o planach Władysława IV związanych z wyjazdem do cieplic w Baden i wymaganej w związku z opuszczeniem przez króla Rzeczypospolitej zgody sejmowej (Ibidem, 970, Wojciech Serebryski do Katarzyny Zamoyskiej, Kraków, 25 VII 1628 r., k. 1–2).

odnosi się jej list do kanclerza wielkiego koronnego Piotra Gembickiego, w którym kanclerzyna protegowała Franciszka Bądyńskiego na urząd podkomorzego chełmskiego<sup>55</sup>. Interująca jest argumentacja, jakiej użyła. Wdowa podkreślała, iż nie tyle popiera swego kandydata przez wzgląd na jego ojca, który był przed laty domowym przyjacielem magnatki, ile z powodu faktu, że będzie on pożyteczny królowi i miejscowej szlachcie chełmskiej. Protekcja kanclerzyny nie przyniosła pożądanego skutku, ponieważ urząd podkomorzego chełmskiego otrzymał ostatecznie mający znaczne wpływy Mikołaj Daniłowicz. Zamoyska podjęła się zresztą niełatwego zadania, objęcie najwyższego w hierarchii ziemskiej urzędu sądowego po ojcu należało bowiem do precedensów, a jego szanse były tym bardziej znikome, albowiem młody Bądyński nie pełnił jak dotąd żadnych funkcji<sup>56</sup>. Nie ulega przy tym wątpliwości, iż Zamoyska była kobietą interesującą się życiem politycznym, a co najmniej pilnie śledzącą zmiany na urzędach. List jej jest także świadectwem niezłej orientacji w zasadach ruchu personalnego związanego z lokalnymi wakansami.

Na koniec należałoby jeszcze wspomnieć o postawie religijnej Katarzyny z Ostrogskich Zamoyskiej względem swoich poddanych, sług i klientów innej wiary. W przeciwieństwie do swej siostry Anny Alojzy z Ostrogskich Chodkiewiczowej, która cechowała się obsesyjną wręcz niechęcią do niekatolików, Zamoyska szanowała zarówno religię matki, jak i swego prawosławnego ojca. Posiadanie majątków na Wołyniu oraz pełnienie najwyższego świeckiego urzędu na Ukrainie zmuszało Zamoyskiego do wykazywania względnie tolerancyjnych postaw. Oczywiście Zamoyscy z wyjątkowym uprzywilejowaniem traktowali religię rzymskokatolicką, przeznaczając znaczne sumy na różnorodne fundacje sakralne, równocześnie musieli jednak być protektorami wobec innych wyznań. Wielowyznaniowość tego skomplikowanego regionu Rzeczypospolitej, w których posiadali swe wpływy, wymagała bowiem od nich sprawiedliwego traktowania wszystkich swoich poddanych, co też miało

<sup>55</sup> Pisząc o nim w następujących słowach: „Za ześciem z tego świata nieboszczka pana Bądyńskiego podkomorzego chełmskiego, wakuje temi czasy urząd ten podkomorstwa, na czym iż wielce należy, aby to mieśce człowiekiem godnym, bogobojnym y prawa umiejętnym osadzone było, zalecam WM memu Mciwemu Panu syna nieboszczka, pana Franciszka Bądyńskiego, człowieka w tey tu ziemi chełmskiej wziętego y wszystkim Ich Mciom PP Obywatelom dobrze zachowałego. Za którym wielce się przyczyniając uniżenie proszę, abyś go WM moy Mciwy Pan przed inszemi u Je Kr Mci promować na ten urząd raczeł” (RS, Extranea IX Polen, 112, Katarzyna Zamoyska do Piotra Gembickiego, Zamość, 25 IV 1642 r.).

<sup>56</sup> E. Opaliński, op. cit., s. 242.

miejsce. Dopiero kilka miesięcy przed śmiercią nastąpiła dość znaczna zmiana w postępowaniu Zamoyskiego. Magnat wydał wówczas uniwersały wymierzone przeciwko arianom w Szczebrzeszynie i prawosławnym na Wołyniu<sup>57</sup>. Po jego śmierci Katarzyna z wyjątkowym zacietrzewieniem kontynuowała nietolerancyjną politykę wyznaniową męża względem swych poddanych. Szczególną gorliwość wykazywała w nawracaniu prawosławnych na unię. Jedno z najwcześniejszych świadectw odnoszących się do działalności magnatki w omawianej sferze można napotkać w liście skierowanym do niej przez unickiego metropolitę kijowskiego Rafała Korsaka. Dziękował on magnatce za starania czynione na rzecz nawracania na unię jej poddanych z szarogrodzko-kraśnieńskich majątności. Ich wynik przerósł oczekiwania nawet samego duchownego<sup>58</sup>. Z kolei nowo mianowany na protopopię satyjowską Jędrzej Reczyński, dziękując protektorce za otrzymaną prebendę, zapewniał o swym zaangażowaniu w wykonywanie poleconego mu zadania związanego z nawracaniem na unię duchownych prawosławnych i jej poddanych z okolicznych majątności<sup>59</sup>. Natomiast namiestnik monastynu żydyczńskiego Izajasz Pierecki wstawiał się do Zamoyskiej za duchownym prześladowanym przez władzę łuckiego i ostrońskiego Atanazego Puzynę za przystąpienie do unii. Prosił przy tym dla niego o wakujące probostwo w Kotowie<sup>60</sup>. Trafnie to ujął unicki biskup przemyski Atanazy Krupecki, gdy zwracając się do księżnej Zamoyskiej z prośbą o wyznaczenie placu i drewna na zbudowanie cerkwi unickiej w Krzeszowie, nazwał ją *dwojakiego narodu panią*<sup>61</sup>.

\*

W dobie staropolskiej życie kobiety ograniczać się miało do sfery prywatnej, wymiar publiczny pozostawiając mężczyznom. W propagowanych wzorcach podkreślano, że miało być one podporządkowane woli mę-

<sup>57</sup> O fundacjach sakralnych Tomasza i Katarzyny Zamoyskich zob. A.L. Płatek, op. cit., s. 37. Odnośnie do polityki wyznaniowej, a także szarogrodzko-kraśnieńskiej protopopii na Podolu zob. L. Jarmański, *Tomasz Zamoyski wobec spraw publicznych i wyznaniowych*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1980, t. 25, s. 128–137; A. Gil, I. Skoczylas, *Kościół wschodnie w państwie polsko-litewskim w procesie przemian i adaptacji: metropolia kijowska w latach 1458–1795*, Lublin–Lwów 2014, s. 158–163; I. Skochilyas, *Dvolikiy Yanus: Shargorods'ka protopopiya na Podilli v pershiy tretini XVII st.*, „Visnik L'viv's'kogo Universitetu. Seriya Istorichna” 2002, vip. 37, ch. 1, s. 161–182.

<sup>58</sup> AGAD AZ, 424, Rafał Korsak do Katarzyny Zamoyskiej, Żydyczyn, 22 VII 1639 r., k. 53.

<sup>59</sup> Ibidem, Jędrzej Reczyński do Katarzyny Zamoyskiej, Satyjów, 7 VI 1639 r., k. 45.

<sup>60</sup> AGAD AZ, 964, Izajasz Pierecki do Katarzyny Zamoyskiej, Żydyczyn, 3 VI 1939 r., k. 1–2.

<sup>61</sup> Ibidem, 424, Atanazy Krupecki do Katarzyny Zamoyskiej, Przemyśl, 4 VII 1639 r., k. 51.

zów. Analiza materiału korespondencyjnego Zamoyskiej, oprócz tematów związanych z problemami rodzinnymi i codziennością, świadczy o tym, iż należała ona do kobiet w jakimś stopniu dążących do wpływu na życie publiczne i na pewno – podobnie jak jej niepospolita matka wojewodzina wołyńska Anna z Kostków Ostrogska – nie była przeciętną osobowością<sup>62</sup>. Zaangażowanie drugiej ordynatowej zamojskiej w życie publiczne należy przy tym podzielić na dwa etapy: trwający niespełna osiemnaście lat okres małżeństwa oraz prawie pięcioletni czas wdowieństwa.

W małżeństwie zaangażowanie Zamoyskiej w działalność polityczną inspirował jej mąż wojewoda kijowski Zamoyski, który w pierwszej połowie lat 20. XVII w. był w niełasce na dworze królewskim. To on – zgodnie z radami zaufanych dworzan królewskich – dyktował jej pierwsze listy do kobiet z najbliższego otoczenia króla. Na tej podstawie trudno przypuszczać, by Zamoyska bez wiedzy i aprobaty męża sama chwytiała za pióro. I chociaż listy do członków rodziny królewskiej pisała już jej teściowa Barbara z Tarnowskich Zamoyska, to jednak korespondencja Zamoyskiej z czasem stała się bardziej poufna i mniej sformalizowana. Poruszano w niej tematy nie tylko związane z aktualną polityką, lecz także odnoszące się do problemów życia codziennego, jak np. zdrowie rodziny królewskiej. Korespondencja ta zakończona była zazwyczaj czułymi pozdrowieniami i zapewnieniami o ofiarowanych służbach. Często do korespondencji dołączano prezenty w postaci słodkości czy drobnych подарunków. Kontakty z dworem królewskim zaliczyć zatem należy do kategorii stałych, a nie okazjonalnych korespondentów magnatki. Tradycja utrzymywania więzi z rodziną królewską podtrzymywana była ponadto poprzez młodsze pokolenie Zamoyskich.

Po śmierci Zamoyskiego w styczniu 1638 r. Katarzyna doskonale radziła sobie z samodzielną korespondencją, o czym świadczą zachowane listy do Władysława IV i jego żony odnoszące się do spraw majątkowych. W latach 40. XVII w. ordynatowa zamojska protegowała nawet swych kandydatów na urzędy. Nie robiła tego osobiście, a o jej interesy, także te na sejmikach, walczyli dawni przyjaciele polityczni jej zmarłego męża. Dokonywała tego ponadto, korespondując z wpływowymi osobistościami sceny

<sup>62</sup> Nie wiemy jednak, w jakim zakresie na jej charakter wpłynęła energiczna i przedsiębiorcza księżna Anna z Kostków Ostrogska (zob. K. Gottfried, *Anna Ostrogska, wojewodzina wołyńska: zarys biograficzny na tle dziejów Jarosławia*, Jarosław 1939; K. Kieferling, *Jarosław w czasach Anny Ostrojskiej. Szkice do portretu miasta i jego właścicielki (1594–1635)*, Przemyśl 2008).

politycznej. Bez wątpienia tak wysoka pozycja Zamoyskiej wynikała przede wszystkim z jej samodzielności majątkowej w okresie wdowieństwa<sup>63</sup>.

Analiza źródeł o charakterze epistolograficznym obejmujących krag korespondentów Katarzyny z Ostrogskich Zamoyskiej pozwala stwierdzić, iż w znacznym stopniu interesowała się ona wydarzeniami politycznymi i przebiegiem działań wojennych. Co więcej – starała się nawet realnie uczestniczyć w życiu publicznym, zakulisowo ingerując w lokalne sądownictwo i administrację oraz wpływając na rozdawnictwo dóbr i urzędów. Prowadziła przy tym bogate życie towarzyskie, czy to asystując mężowi w podróżach sejmowych, czy też – podczas jego nieobecności – przyjmując na swym dworze szczególnie blisko związanych z Zamoyskim stronników politycznych. Charakterystyczne było też zjawisko utrzymywania przez nią osobnego kobiecego kręgu korespondencyjnego. Obejmował on niewiasty przebywające w najbliższym otoczeniu dwóch pierwszych królów z dynastii Wazów oraz żon ówczesnych najważniejszych senatorów i dygnitarzy Rzeczypospolitej. Omawiana korespondencja pozwala ponadto wysnuwać wnioski bardziej ogólne o tym, że kobiety pierwszej połowy XVII w. nie były jedynie pasywnymi odbiorcami i przekaznikami wiadomości publicznych, ale za pomocą dostępnych im środków w pewnym zakresie usiłowały oddziaływać na kształtowanie ówczesnej polityki. Zgodzić się zatem wypada z tezą postawioną przez Edwarda Opalińskiego, który stwierdził, iż *na aktywizację polityczną kobiet w Rzeczypospolitej Obojga Narodów wpływ królowych Francuzek mógł mieć jedynie ograniczony, a nie jak do tej pory sądzono, zasadniczy charakter*<sup>64</sup>.

<sup>63</sup> Tomasz Zamoyski w swym testamencie nadał jej pełne prawa do dożywotniego zarządzania majątkiem (*Testament Tomasza Zamoyskiego (1633, 1637)* [w:] *Testamenty Jana, Tomasza i Jana „Sobiepana” Zamoyskich*, oprac. W. Kaczorowski, Opole 2007, s. 66–70).

<sup>64</sup> E. Opaliński, op. cit., s. 241.

## Bibliografia

### Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Zamoyskich [AGAD AZ], 10, 412–424, 460, 924, 931–997.

### Źródła publikowane

*Intercyza ślubna z Katarzyną księżniczką Ostrogską między księżną Imcią Anną z Szemberka Ostrogską wojewodziną wołyńską uczynioną a Imcią Panem Tomaszem Zamoyskim wojewodą kijowskim*, oprac. Marta Kupczewska, „Białostockie Teki Historyczne” 2013, t. 11, s. 287–293, ISSN 1425-1930.

*Ludzie i zdarzenia w barokowym Zamościu*, wybór i oprac. Halina Wiśniewska, Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1996, ISBN 83-227-0899-8.

*Pamiętnik o Tomaszu Zamoyskim, kanclerzu w. kor*, oprac. Seweryn Gołębiewski, „Biblioteka Warszawska” 1853, t. 52, s. 197–229, 397–432.

*Testamenty Jana, Tomasza i Jana „Sobiepana” Zamoyskich*, oprac. Włodzimierz Kaczorowski, Opole : Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2007, ISBN 978-83-7395-265-2.

### Opracowania

Bogucka Maria, *Białogłowa w dawnej Polsce: kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVIII wieku na tle porównawczym*, Warszawa : „Trio”, 1998, ISBN 83-85660-78-X.

Bogucka Maria, *Kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVII wieku* [w:] *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. 2: *Przemiany społeczne a model rodziny*, red. Anna Żarnowska, Gdańsk–Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 1995, s. 3–15.

Charewiczowa Łucja, *Kobieta w dawnej Polsce: do okresu rozbiorów*, Poznań : Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2002, ISBN 83-7063-334-X.

*Codzienne kłopoty, wielkie interesa i podwójna elekcja: korespondencja radziwiłłowskich urzędników z księżną Anną z Sanguszków Radziwiłłową i jej synem Michałem Kazimierzem z 1733/1734 roku*, wyd. Jerzy Dygdała, Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2013, ISBN 978-83-7181-777-9.

- Długosz Jan, *Podział latyfundiów Ostrogskich w roku 1621*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Historia XVI, 1969, nr 8, s. 3–15, ISSN 0524-4498.
- Dobrowolska Wanda, *Chmielecki Stanisław* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 3, [red. Władysław Konopczyński et al.], Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1937, s. 318–320.
- Dorobisz Janusz, Kaczorowski Włodzimierz, *Senat Rzeczypospolitej w relacji nuncjusza apostolskiego Claudio Rangoniego z 1604 r.* [w:] *Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki: prace dedykowane prof. Stanisławowi Plazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Jerzy Malec, Wacław Uruszczak, Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999, s. 31–43.
- Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*, red. Teresa Kulak, Małgorzata Dajnowicz, Wrocław : Wydawnictwo Chronicon, 2016, ISBN 978-83-946166-2-5.
- Gil Andrzej, Skoczylas Ihor, *Kościół wschodnie w państwie polsko-litewskim w procesie przemian i adaptacji: metropolia kijowska w latach 1458–1795*, Lublin–Lwów : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2014, ISBN 978-83-60695-77-7.
- Gottfried Kazimierz, *Anna Ostrogska, wojewodzina wołyńska: zarys biograficzny na tle dziejów Jarosławia*, Jarosław : Muzeum Miejskie, 1939.
- Górski Karol, *Matka Mortecka*, Kraków : Znak, 1971.
- Jakuboszczak Agnieszka, *Sarmacka dama: Barbara Sanguszkowa (1718–1791) i jej salon towarzyski*, Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2008, ISBN 978-83-7177-487-4.
- Jarmiński Leszek, *Tomasz Zamoyski wobec spraw publicznych i wyznaniowych*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1980, t. 25, s. 113–138, ISSN 0029-8514.
- Karkucińska Wanda, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa (1676–1746): działalność gospodarcza i mecenat*, Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Semper, 2000, ISBN 83-86951-79-6.
- Kempa Tomasz, *Dzieje rodu Ostrogskich*, Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002, ISBN 83-7174-971-6.
- Kieferling Krystyna, *Jarosław w czasach Anny Ostrogskiej: szkice do portretu miasta i jego właścicielki (1594–1635)*, Przemyśl : Archiwum Państwowe, 2008, ISBN 978-83-88172-27-4.

- Kobiece kręgi korespondencyjne w XVII–XIX wieku*, red. Bożena Popiołek, Urszula Kicińska, Agnieszka Słaby, Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2016, ISBN 978-83-7181-977-3.
- Kochanowski Jan Karol, *Dzieje Akademii Zamojskiej (1594–1784)*, Kraków : [s.n.], 1899–1900.
- Kuchta Joanna, *Pozycja majątkowa wdów z rodów szlacheckich w XVII–XVIII wieku* [w:] *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku: struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, red. Cezary Kukło, Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2008, s. 261–270.
- Kuchowicz Zbigniew, *Postawa wobec kobiety w kulturze szlacheckiej polskiego baroku* [w:] *Kobieta w kulturze i społeczeństwie*, red. Barbara Jedynak, Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1990, s. 7–50.
- Kuchowicz Zbigniew, *Żywoty niepospolitych kobiet polskiego baroku*, Łódź : Wydawnictwo Towarzystwa Krzewienia Kultury Świeckiej, 1989, ISBN 83-85030-13-1.
- Kuś J., *Powitanie Jana Zamoyskiego „Sobiepana” w Zamościu po powrocie z peregrynacji zagranicznych w 1646 r.*, „Archiwariusz Zamojski” 2010, t. 9, s. 7–14, ISSN 2083-3091.
- Leitsch Walter, *Das Leben am Hof König Sigismunds III. von Polen*, Bd. 2–3, Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften; Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 2009, ISBN 978-83-7676-013-1.
- Majewski Wiesław, *Stanisław Potocki* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 28, [red. Władysław Konopczyński, et al.], Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984–1985, s. 151–153.
- Makilla Dariusz, „Dwór” i „patronat”. *Dwa historyczno-socjologiczne pojęcia o historyczno-prawnym naświetleniu* [w:] *Patron i dwór: magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Jerzy Urwanowicz, Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2006, s. 179–186.
- Opaliński Edward, *Aktywność kobiet w życiu publicznym w czasach pierwszych Wazów* [w:] *„Per mulierem...”: kobieta w dawnej Polsce – w średniowieczu i w dobie staropolskiej*, red. Katarzyna Justyniarska-Chojak, Sylwia Konarska-Zimnicka, Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2010, s. 233–248.

- Partyka Joanna, *„Żona wyćwiczona”: kobieta pisząca w kulturze XVI i XVII wieku*, Warszawa : Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, 2004, ISBN 83-89348-22-5.
- Płatek Agnieszka Lidia, *Kochająca żona – Katarzyna z Ostrogskich Zamoyska (1600–1642)*, „Zamojski Kwartalnik Kulturalny” 2013, nr 2, s. 34–38, ISSN 0239-8710.
- Popiołek Bożena, *Dobrodziejki i klienci: z dziejów patronatu kobiecego w czasach saskich [w:] Patron i dwór: magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Jerzy Urwanowicz, Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2006, s. 385–395.
- Popiołek Bożena, *Kobięcy świat w czasach Augusta II: studium z mentalności kobiecej czasów saskich*, Kraków : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2003, ISBN 83-7271-188-7.
- Popiołek Bożena, *Królowa bez korony: studium z życia i działalności Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej – ok. 1669–1729*, Kraków : Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1996, ISBN 83-86841-13-3.
- Pośpiech Andrzej, Tygielski Wojciech, *Spółeczna rola dworu magnackiego w XVII–XVIII w.*, „Przegląd Historyczny” 1978, t. 69, z. 2, s. 215–237, ISSN 0033-2186.
- Rafałowiczówna Jadwiga, *A z Warszawy nowiny te...: listy do Elżbiety Sieniawskiej z lat 1710–1720*, oprac. Bożena Popiołek, Kraków : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2000, ISBN 83-7271-025-2.
- Rolle Antoni Józef, *Niewiasty kresowe: opowiadania historyczne*, Warszawa : Gebethner i Wolff, 1883.
- Seredyka Jan, *Księżniczka i chudopacholek: Zofia z Radziwiłłów Drohostajska*, Opole : Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 1995, ISBN 83-85678-44-1.
- Skochilyas Igor, *Dvolikiy Yanus: Shargorods’ka protopopiya na Podilli v pershiy tretini XVII st.*, „Visnik L’vivs’kogo Universitetu. Seriya Istorichna” 2002, vip. 37, ch. 1, s. 161–182, ISSN 0206-565.
- Słaby Agnieszka, *Dwór Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej jako przykład patronatu kobiecego w czasach saskich*, Kraków : Wydawnictwo Libron, 2014, ISBN 978-83-64275-35-7.
- Targosz Karolina, *Sawantki w Polsce XVII w.: aspiracje intelektualne kobiet ze środowisk dworskich*, Warszawa : „Retro-Art”, 1997, ISBN 83-906742-1-1.

- Tyszką Paweł, *W cieniu wielkiego kanclerza: Barbara z Tarnowskich Zamowska*, Warszawa : Wydawnictwo Neriton, 2015, ISBN 978-83-7543-376-0.
- Wiśniewska Halina, *Kultura języka Katarzyny Zamojskiej w świetle jej listów do męża*, „Pamiętnik Literacki” 1990, t. 81, z. 4, s. 167–182, ISSN 0031-0514.
- Witusik Adam Andrzej, *O Zamoyskich, Zamościu i Akademii Zamojskiej*, Lublin : Wydawnictwo Lubelskie, 1978.
- Wyrobisz Andrzej, *Kobiety w społeczeństwie staropolskim: wzorce a model rodziny* [w:] *Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. 2: *Przemiany społeczne a model rodziny*, red. Anna Żarnowska, Gdańsk–Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 1995, s. 16–28.
- Wyrobisz Andrzej, *Staropolskie wzory rodziny i kobiety – żony i matki*, „Przegląd Historyczny” 1992, z. 3, s. 405–421, ISSN 0033-2186.
- Zagórska Sylwia, *Halszka z Ostroga: między faktami a mitami*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2006, ISBN 978-83-7181-419-8.

MGR EDYTA SACHAREWICZ

[orcid.org/0000-0002-4069-2975](https://orcid.org/0000-0002-4069-2975)

*Uniwersytet w Białymstoku*

## Ciche bohaterki walki o niepodległość Senegalu

### Streszczenie

W Senegalu okres kolonizacji francuskiej pogłębił różnice między mężczyzną a kobietą, która musiała stawić czoła wielu formom dyskryminacji. W konsekwencji została całkowicie wyeliminowana z życia publicznego. Po odzyskaniu niepodległości jej sytuacja niewiele się zmieniła. Musiała dalej walczyć o lepsze prawa. Autorka niniejszego artykułu przedstawia działalność Senegalek w czasach kolonizacji francuskiej, jak i po odzyskaniu niepodległości, która miała poprawić ich sytuację w kraju oraz zwrócić uwagę na problemy, z którymi musiały się zmagać na co dzień.

**Słowa kluczowe:** niepodległość, Senegal, kobiety, kolonizacja francuska, walka o prawa

### QUIET HEROINES OF THE FIGHT FOR INDEPENDENCE IN SENEGAL

### Abstract

In Senegal, the French colonization deepened the inequality between man and woman facing many forms of discrimination. In consequence, she has been completely eliminated from public life. After regaining independence, her situation did not changed significantly. She had to continue fighting for better rights. The author of this article presents the activity of Senegalese women during the French colonization and after regaining independence, which was to improve their situation

in the country, and also to points out to the problems that they had to overcome everyday.

**Keywords:** independence, Senegal, women, French colonization, fight for rights

### Okres kolonialny

Pierwsze próby penetracji francuskiej na terenach Senegalu datuje się na XVII stulecie. W 1659 r. Francja wkroczyła do miejscowości Ndar, zmieniając samowolnie jej nazwę na Saint-Louis, na cześć panującego wówczas we Francji Ludwika XIV. Normandzka spółka handlowa założyła tam ufortyfikowaną osadę handlową, narzucając miejscowej ludności hegemonię handlową, o którą od dziesiątków lat starali się inni Europejczycy: najpierw Portugalczycy, a następnie Holendrzy i Anglicy. Wkrótce Francuzi założyli nowe kolonie wzdłuż rzeki Senegal, a przede wszystkim opanowali tereny położone bardziej na południe: wyspę Gorée, Joal, Portudal, Rufisque<sup>1</sup>. Jak pisze jednak Łukasz Jakubiak,

o pełnej kolonizacji terytorium dzisiejszego Senegalu można mówić dopiero w odniesieniu do wieku XIX. Ekspansji wewnętrznej, skutkującej stłumieniem inspirowanego przez islamskich przywódców religijnych oporu rdzennej ludności tych terenów, dokonał Louis Faidherbe, który w 1854 r. objął urząd gubernatora kolonii, pełniąc tę funkcję (z dwuletnią przerwą w latach 1861–1863) do 1865 r.<sup>2</sup>

Zdobycie terytoriów Senegalu umożliwiło utworzenie w 1895 r. Francuskiej Afryki Zachodniej (Afrique Occidentale Française, AOF), w której skład oprócz Senegalu weszły także: Mauretania, Sudan Francuski (obecnie Mali), Gwinea Francuska (obecnie Gwinea), Wybrzeże Kości Słoniowej, Górna Wolta (obecnie Burkina Faso), Dahomej (obecnie Benin), Niger<sup>3</sup>. Przez blisko pół wieku, od powstania AOF do początków II wojny światowej, francuskie władze kolonialne były absolutnym panem sytuacji, a ich wszelkie plany i zarządzenia wymagały jedynie akceptacji Pa-

<sup>1</sup> B. Ndiaye, *Kolonia Senegalu – początek kolonizacji francuskiej w Czarnej Afryce*, „Echa Przeszłości” 2010, nr 11, s. 91.

<sup>2</sup> Ł. Jakubiak, *System ustrojowy Senegalu*, Kraków 2014, s. 13.

<sup>3</sup> B. Davidson, *Spółeczna i polityczna historia Afryki w XX wieku*, przeł. B. Hlebowicz, Warszawa 2011, s. 131.

ryża. Nowa władza stosowała system rządów bezpośrednich i nawet wiosek czy też gmin wiejskich byli mianowani przez administrację kolonialną<sup>4</sup>. Bara Ndiaye podkreśla, iż oprócz eksploatacji ekonomicznej oraz asymilacji kulturowej<sup>5</sup> Senegalczycy razem z innymi Afrykańczykami byli obowiązkowo wcielani do korpusu wojennego senegalskich strzelców (fr. *Tirailleurs Senegalais*) założonego przez Faidherbe'a w 1857 r. W jego szeregach Senegalczycy musieli walczyć po stronie francuskiej w różnego rodzaju konfliktach zbrojnych<sup>6</sup>.

Mimo wyzysku kolonialnego Senegalczycy mogli się cieszyć względnym spokojem, bez wojen plemiennych i religijnych, które wcześniej toczyły się na tych ziemiach niemal permanentnie. Dzięki kolonizacji powstała infrastruktura i kraje afrykańskie otrzymały język komunikacji międzynarodowej, co skutkowało utworzeniem pierwszej czarnoskórej elity.

### Kobiety z Walo

Walo to królestwo w Afryce Zachodniej, które obejmowało terytoria z dwóch stron rzeki Senegal i rozciągało się aż do Oceanu Atlantyckiego, na północy graniczyło z państwem Maurów, na południu z królestwem Kajor, na wschodzie zaś z królestwem Dżolof<sup>7</sup>. W ostatnich latach istnienia władza w nim należała do kobiet, Ndjeumbeut Mbodj oraz Ndaté Yalla Mbodj, córek królowej Fatim Yamar Khouryaye Mbodj, która zginęła w heroicznej walce przeciw Maurom Trarza<sup>8</sup>. Po śmierci

<sup>4</sup> Z. Komorowski, *Senegal kształtowanie się jedności oraz niepodległości*, Warszawa 1977, s. 54.

<sup>5</sup> Asymilacja (fr. *assimilation, la*) – polityka postępowania wobec mniejszości narodowych, polegająca na narzucaniu norm kulturowych. Dzieli się na wewnętrzną (odbywającą się w państwie, do którego przyjeżdżają imigranci) oraz zewnętrzną (uprawianą przez państwo ekspansywne, na zajętych terytoriach). Historycznym przykładem asymilacji zewnętrznej są kolonie, których ludność asymilowano przy użyciu narzędzi propagandowych, jak np. administracja, szkolnictwo, armia, misje (A. Włoczewska, *Mały leksykon pojęć i terminów frankofońskich*, Białystok 2012, s. 56).

<sup>6</sup> B. Ndiaye, *Senegal: krótki rys historyczny* [online], [Dostęp: 28.12.2017]. Dostępny w World Wide Web: <http://bit.ly/2lbcwhK>.

<sup>7</sup> Idem, *Kolonia Senegalu...*, op. cit., s. 100.

<sup>8</sup> 7 marca 1820 r. Fatim Yamar Khouryaye wraz z innymi kobietami pod nieobecność mężczyzn, którzy pracowali w polu, stawiała czoła wrogowi, który napadł na stolicę królestwa. Widząc, iż nie mają szans z oddziałami mężczyzn, Fatim Yamar Khouryaye wołała spłonąć żywem niż zginąć z rąk wroga. Tamtego dnia udało jej się jedynie ewakuować dwie córki, Ndjeumbeut Mbodj oraz Ndaté Yalla Mbodj, dzięki którym królestwo miało przetrwać (F. Sarr, *Féminismes en Afrique occidentale? Prise de conscience et luttes*

matki władzę w królestwie objęła starsza z sióstr, Ndjeumbeut Mbodj, a następnie, w 1846 r., Ndaté Yalla, która była ostatnią władczynią Walo. Mówiono o niej, że jest silną, inteligentną oraz piękną kobietą. Rządziła żelazną ręką, nie bojąc się otwarcie zmanifestować swojego sprzeciwu wobec władzy kolonialnej w Afryce Zachodniej. W 1847 r. nie zgodziła się, by bydło, które miało dotrzeć do Saint-Louis, przeszło przez jej ziemie, a 5 listopada 1850 r. zakazała całkowitego handlu w strefie jej wpływów. Takie działania godziły w interesy Francuzów, w których potęgowała nienawiść. Ostatecznie w lutym 1855 r. oddziały francuskie dowodzone przez Faidherbe'a pokonały królową Ndaté Yalla oraz jej ludzi. Przegrana bitwa wyznaczyła kolejny etap podboju Senegalu przez Francuzów<sup>9</sup>. Historia królestwa Walo pokazuje, iż pierwsza forma oporu, na jaką napotkali Francuzi w swojej polityce kolonialnej, była zorganizowana przez kobietę, co świadczy o sile i odwadze tzw. słabszej płci.

### **Sytuacja kobiet w czasach kolonizacji francuskiej**

W czasach kolonizacji francuskiej mieszkanki Senegalu musiały stawić czoła wielu formom dyskryminacji. Ich sytuacja była o wiele gorsza niż mężczyzn, właśnie ze względu na płeć. Nowa władza mająca własne tradycje, religię, przekonania chciała narzucić podbitemu ludowi system patriarchalny, w którym kobieta zostaje całkowicie wykluczona ze sfery publicznej. Jak zauważyła Ania Loomba:

Kolonializm doprowadził do erozji wielu matrylinearnych czy „przyjaznych kobietom” kultur i praktyk bądź też zintensyfikował podporządkowanie kobiet na skolonizowanych terytoriach. Na afrykańskiej wsi handel niewolnikami osłabił kontrolę, jaką kobiety uprzednio sprawowały nad uprawami i plonami. Gdy rolnictwo zaczęło podupadać, a męska siła robocza wyemigrowała do miast, kobiety stawały się coraz bardziej ekonomicznie zależne od dochodów mężczyzn. Również chrześcijaństwo dokonało poważnych zmian w strukturach rodzinnych i wzorcach seksualnych. (...) Kolonializm cementował patriarchalny ucisk często dlatego, że rdzenni mężczyźni – coraz bardziej pozbawiani

---

*politiques et sociales* [w:] *Vents d'Est, vents d'Ouest: Mouvements de femmes et féminismes anticoloniaux*, red. Ch. Verschuur, Genève 2009, s. 83).

<sup>9</sup> M. Ndiaye, *Le digne héritier de la Royauté du Walo* [online], [Dostęp: 18.12.2017]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2jDt2X>>

praw obywatelskich i wyłączani ze sfery publicznej – stawali się większymi tyranami w sferze domowej. Traktowali dom i kobietę jako desygnaty kultury i narodowości. Świat zewnętrzny mógł być zwesternizowany, ale nie wszystko było stracone dopóty, dopóki przestrzeń domowa zachowywała kulturową czystość<sup>10</sup>.

To właśnie model kolonialny pogłębił różnice między obiema płciami. W konsekwencji Senegalki zostały pozbawione prawa do edukacji<sup>11</sup> czy własności prywatnej<sup>12</sup>, miały się podporządkować rozkazom kolonizatora oraz swojemu mężowi. W nowej rzeczywistości Afrykanka – jako przedstawicielka słabszej oraz gorszej płci – zajmowała najniższą pozycję w hierarchii społecznej<sup>13</sup>.

Wpływ Francji na życie kobiet był najbardziej dotkliwy w dziedzinie ekonomii i prawa – na tych właśnie polach Senegalki musiały stoczyć najwięcej „bitew”. W tamtych czasach, pozbawione wszelkich praw wyborczych, nie miały innej możliwości, jak tylko zasilić szeregi partii politycznych utworzonych przez mężczyzn<sup>14</sup>: Section Française de l'Internationale Ouvrière (Francuska Sekcja Międzynarodówki Robotniczej, SFIO) czy Rassemblement Démocratique Africain (Afrykańskie Zrzeszenie Demokratyczne, RDA). U boku mężczyzn walczyły z niesprawiedliwością, ograniczeniami, nieludzkimi warunkami życia narzuconymi przez kolonizatora. Uwagę zwraca jednak fakt, iż w głównej mierze w szeregach partii pełniły one niemniej ważną funkcję animatorek wieców wyborczych najważniejszych działaczy politycznych tamtych czasów: Lamine'a Guèye, Blaise'a Diagne<sup>15</sup> czy Galandou Dioufa. Dzięki ich zdolności do mobilizacji politykom udawało się przykuć uwagę większej liczby potencjalnych wyborców. Podczas różnego rodzaju manifestacji

<sup>10</sup> A. Loomba, *Kolonializm. Postkolonializm*, przeł. N. Bloch, Poznań 2011, s. 178–179.

<sup>11</sup> W latach 1919–1920 zaledwie jedna dziewczynka na 45 chłopców chodziła do szkoły (P. Barthélémy, *La formation des Africaines à l'École normale d'institutrices de l'AOF de 1938 à 1958. Instruction ou Éducation?*, „Cahiers d'Études Africaines” 2003, nr 169/170, s. 372).

<sup>12</sup> Na podstawie Kodeksu Napoleona, który obowiązywał we Francji od 1804 r., cały majątek należał do głowy rodziny, czyli mężczyzny (F. Sarr, op. cit., s. 87).

<sup>13</sup> Ibidem.

<sup>14</sup> H. Djibo, *La participation des femmes africaines à la vie politique*, Paris 2001, s. 88.

<sup>15</sup> Blaise Diagne – senegalski polityk, założyciel Parti socialiste sénégalais (Senegalskiej Partii Socjalistycznej), był pierwszym Afrykaninem wybranym do francuskiego Zgromadzenia Narodowego (Z. Komorowski, op. cit., s. 56).

politycznych czy też kulturalnych ubrane w kolory partii, do których należały, wzbudzały duże zainteresowanie:

Z okazji święta narodowego 14 lipca 1936 r. tłumy kobiet podkreślały swoje zdolności do organizowania manifestacji o ludowym zabarwieniu; ubrane w obszerne zielone boubou [rodzaj wierzchniego odzienia, długiej i obszernej sukni], czerwoną chustkę na głowie, machały małymi czerwonymi flagami, robiły wrażenie<sup>16</sup>.

Byłoby jednak wielce niesprawiedliwe, gdyby ich działalność została ograniczona jedynie do organizacji manifestacji politycznych o zabarwieniu folklorystycznym. Jak zauważa Renata Diaz-Szmidt: *kobiety walczyły z kolonialną przemocą dyskursywną, a także fizyczną jako partyzantki, łączniczki, pielęgniarki i narażały życie w czasie krwawych batalii*<sup>17</sup>. Warto wspomnieć, iż w październiku 1947 r. kobiety brały czynny udział w strajku kolei Dakar–Niger, wspierając mężów i braci, dowodząc własnej odwagi oraz gotowości do wielkich poświęceń dla dobra kraju<sup>18</sup>.

Walka o niepodległość kraju nie była jedyną, jaką musiały toczyć w czasach kolonizacji. Gdy 19 lutego 1945 r. Francuzi przyznali prawo do głosowania tylko Francuzkom, które zamieszkiwały terytoria kolonialne, odmawiając przyznania tego samego prawa rdzennym mieszkankom regionu, Senegalki, które szybko zmobilizowały swoje siły, wyszły na ulice Dakaru i Saint-Louis, by otwarcie zmanifestować niezadowolenie. Walka o równe prawa była wspierana również przez senegalskich polityków, którzy byli świadomi korzyści, jakie może im przynieść elektorat kobiecy. W przypadku wykluczenia Senegalek nawoływano do blokowania ulic w dniu wyborów, a nawet do aktów przemocy. Wobec skali protestu minister kolonii musiał ustąpić, przyznając Senegalkom 6 lipca 1945 r. takie samo prawo wyborcze<sup>19</sup>.

Ostatecznie, by wspomóc w działalności politycznej swoich mężów oraz braci szykanowanych przez kolonialną władzę, zdecydowały się one na utworzenie w 1954 r. Union des Femmes Sénégalaises (Unia Senegalskich Kobiet, UFS), jednej z głównych organizacji kobiecych powstałej w czasach kolonizacji francuskiej. Członkinie partii otwarcie deklarowały swoją apolityczność, nie przeszkadzało im to jednak podążać za swoimi

<sup>16</sup> B. Traoré [w:] H. Djibo, op. cit., s. 89.

<sup>17</sup> R. Diaz-Szmidt, *Nurty feminizmu afrykańskiego*, „Afryka” 2013, nr 38, s. 59.

<sup>18</sup> H. Djibo, op. cit., s. 90.

<sup>19</sup> N.S. Guèye, *Mouvements sociaux des femmes au Sénégal*, Dakar 2013, s. 50.

ideałami i głosić hasła: „Niepodległość przede wszystkim”. Zajmowały się dystrybucją ulotek oraz plakatów, uczestniczyły we wszystkich ważnych wydarzeniach dotyczących spraw kraju, manifestowały też swoje niezadowolenie wobec polityki generała de Gaulle’a<sup>20</sup>, który w 1958 r. odwiedził Senegal, należały do Comité de défense des libertés démocratiques (Komitet Obrony Wolności Demokratycznych), który 22 maja został utworzony w Dakarze, poruszały kwestie dotyczące praw kobiet i jako pierwsze w Senegalu 8 marca 1954 r. uczciły Międzynarodowy Dzień Kobiet<sup>21</sup>.

Począwszy od 1959 r., możemy obserwować rozpad UFS. Powodów takiej sytuacji było kilka, m.in. odejście jednej z czołowych działaczek Jeanne Martin Cissé<sup>22</sup>, sekretarz generalnej, która wróciła do Gwinei, oraz konflikty wewnątrz partii, do których należały członkinie UFS. Mimo wszystko był to dla wielu Afrykanek ważny okres w ich działalności, gdyż pozwolił im zdobyć doświadczenie w zakresie polityki<sup>23</sup>.

<sup>20</sup> Wobec narastającego zagrożenia utraty władzy we Francuskiej Afryce Zachodniej de Gaulle zgodził się na samodzielne rządy 12 kolonii, przekonując, iż wszystkie powinny być ze sobą związane w ramach nowej unii Communauté Française (Wspólnota Francuska). Każda z kolonii posiadałaby szeroką władzę samorządową, ale Francja pozostawałaby „macierzą” w finansach, polityce zagranicznej i sprawach wojskowych. Każda miałaby własny parlament, rząd, flagę i hymn narodowy, ale w ważnych sprawach decydujący głos należałby do Francji. By wyeliminować ewentualnych przeciwników swego planu, de Gaulle zaproponował referendum, w którym „tak” miało oznaczać zgodę na zaproponowane przez niego rozwiązanie, „nie” – opowiedzenie się za pełną niepodległością. Gdyby większość głosujących odpowiedziała „nie”, Francja natychmiast wstrzymałaby wszelką pomoc dla kolonii. De Gaulle sam objeżdżał kolonie, zachęcając do głosowania za swoim planem. Ponieważ wszystkie kolonie były uzależnione od pomocy Francji, był pewien, że wszystkie wybiorą właśnie to rozwiązanie (B. Davidson, op. cit., s. 130–131).

<sup>21</sup> F. Sarr, *Sénégal: forces et faiblesses de la dynamique des mouvements de femmes*, „Alternatives Sud” 2015, nr 4, s. 108.

<sup>22</sup> Jean Martin Cissé – ur. 6 kwietnia 1926 r. w Kankan w Gwinei, zm. 21 lutego 2017 r. w Conkary, polityk, jedna z pierwszych gwinejskich nauczycielek, która ukończyła słynną Szkołę dla Nauczycielek w miejscowości Rufisque założoną przez francuskiego kolonizatora. W 1949 r. wraz z mężem Sékou Touré przeprowadziła się do Dakaru i szybko włączyła się w walkę o niepodległość oraz emancypację kobiet w Afryce. W 1972 r. jako pierwsza kobieta przewodniczyła Radzie Bezpieczeństwa ONZ. Pełniła również funkcję ministra za rządów Sékou Touré, który był pierwszym prezydentem Republiki Gwinejskiej w latach 1958–1984 (F.X. Freland, *La Guinée endeuillée par la disparition de Jeanne Martin Cissé, figure de l'indépendance et des droits des femmes*, [online], [Dostęp: 19.12.2017]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2lKC6eI>>).

<sup>23</sup> F. Sarr, *Féminismes en Afrique...*, op. cit., s. 90.

### Odzyskanie niepodległości

Prawdziwe zmiany w sytuacji kobiet w rodzinie, państwie i społeczeństwie Senegalu zaczęły się, gdy w 1960 r. kraj odzyskał niepodległość<sup>24</sup>. Pierwszy prezydent Léopold Sédar Senghor, rozumiejąc, iż państwo, w którym połowa jego mieszkańców jest wykluczona z życia publicznego, nie może dobrze funkcjonować, rozpoczął reformy, które miały znieść obyczaje dyskryminujące kobiety. Rozumiał, że należy poprawić ich sytuację we wszystkich dziedzinach życia, dlatego też wprowadził liczne zmiany w prawodawstwie. Pierwszą główną reformą społeczną w Senegalu po uzyskaniu niepodległości było przyjęcie gwarantującej równouprawnienie konstytucji. Kobiety otrzymały prawo do pracy bez zgody męża. Przyjęty w 1972 r. Kodeks rodzinny określał najważniejsze prawa kobiet w życiu rodzinnym i społecznym, m.in. minimalny wiek zawarcia małżeństwa (dla kobiet 15 lat, dla mężczyzn 18 lat); dobrowolność zawierania małżeństw, tym samym zakazywał przedwczesnych lub przymusowych małżeństw; takie same procedury rozwodowe dla mężczyzn i kobiet wraz z możliwością otrzymania prawa do opieki nad dziećmi po rozwodzie (bez względu na wiek). Z kolei Kodeks karny z 24 stycznia 1999 r. (wprowadzony już po zakończonej prezydenturze Senghora, który w 1980 r. dobrowolnie zrezygnował z zajmowanego stanowiska) mówił o karaniu wszelkiej formy przemocy wobec kobiet, włączając molestowanie seksualne, gwałt, okaleczenie ciała (obrzezanie)<sup>25</sup>.

Te głębokie zmiany nie sprawiły, iż przypadki naruszenia prawa, patologii rodzinnych czy przemocy zostały całkowicie wyeliminowane z senegalskiego społeczeństwa. Rzeczywistość pokazała, że prawdziwe równouprawnienie kobiet i mężczyzn to proces bardzo złożony i długotrwały. Również marginalizacja kobiet w życiu politycznym była dalej widoczna, o czym może świadczyć fakt, iż dopiero w 1963 r. w parlamencie senegalskim pojawiła się pierwsza kobieta posłanka, Caroline Faye Diop. Z kolei w 1978 r. prezydent Senghor po raz pierwszy na stanowisko ministra w swoim rządzie powołał kobietę. Wspomniana Caroline Faye

<sup>24</sup> W 1960 r. wszystkie kolonie Francuskiej Afryki Zachodniej i Równikowej – Gabon, Kongo Francuskie (obecnie Republika Konga), Ubangi-Szari (obecnie Republika Środkowoafrykańska), Czad (z wyjątkiem niepodległej już od dwóch lat Gwinei) – a także powiernicze Kamerun i Togo, stały się republikami (B. Davidson, op. cit., s. 131).

<sup>25</sup> I.A. Ndiaye, *Kobieta w Islamie. Na przykładzie Senegalu jako nowoczesnego kraju muzułmańskiego*, „Forum Politologiczne” 2006, t. 4, s. 306–307.

Diop pełniła funkcję sekretarza stanu ds. kobiet. Iwona Anna Ndiye w artykule *Kobieta w Islamie. Na przykładzie Senegalu jako nowoczesnego kraju muzułmańskiego* komentuje:

Wprawdzie ta swoista promocja senegalskiej kobiety w kwestii awansu społecznego i politycznego na najważniejsze funkcje w państwie miała miejsce dopiero 18 lat po uzyskaniu niepodległości, jednakże jej znaczenie w procesie emancypacji kobiet trudno przecenić. Rozpoczął się etap stałego udziału kobiet w życiu politycznym. Do rządu weszły m.in. Maimouna Kane, Marie Sarr Modj, Mantoulaye Guène. 4 marca 2001 r. po raz pierwszy w historii Senegalu premierem rządu została kobieta – Mama Madiora Boye<sup>26</sup>.

Świadome marginalnej pozycji, którą zajmowały w życiu publicznym, Senegalki zaczęły tworzyć różnego rodzaju stowarzyszenia, by móc wspólnie zająć się problemami, które je trapiły. W konsekwencji w latach 1970–1990 możemy obserwować wzrost aktywności kobiet w sferze publicznej. Bez wątpienia na taki rozwój sytuacji wpływał też fakt, iż w walkę o poprawę bytu zaangażowały się Afrykanki, które jeszcze w czasach kolonizacji francuskiej miały możliwość uczęszczania do szkół<sup>27</sup>. Edukacja, którą w tym czasie zdobyły, wpłynęła na ich życie, sposób postrzegania rzeczywistości oraz stanowiła pierwszy krok na drodze do zdobycia niezależności finansowej i intelektualnej. Kobiety, które stały się świadome siły, a także możliwości, jakie w nich drzemały, były zdolne do walki o lepszą pozycję w społeczeństwie afrykańskim. Jedną z nich była Annette Mbaye d'Erneville, dziennikarka, która stworzyła czasopismo „Femmes de Soleil”. To czasopismo kobiece, którego nazwa w 1963 r. została zmieniona na „Awa”, poświęcone jest w głównej mierze modzie i urodzie, ale porusza również tematy dotyczące życia politycznego czy społecznego, zwracając uwagę na pozycję kobiety we współczesnym świecie<sup>28</sup>. Warto

<sup>26</sup> Ibidem, s. 309.

<sup>27</sup> W okresie międzywojennym kobiety miały możliwość zdobycia dyplomu położnej lub pielęgniarki w szkole medycznej, która mieściła się w Dakarze (w tej samej szkole kształcono również przyszłych lekarzy i farmaceutów), a od 1938 r. dyplomu nauczycielki w szkole dla nauczycielek otwartej w mieście Rufisque. Obie instytucje aż do 1960 r. były uznawane za najbardziej prestiżowe placówki edukacyjne, gwarantujące awans społeczny (P. Barthélémy, *La professionnalisation des Africaines en AOF (1920–1960)*, „Vingtième Siècle. Revue d'Histoire” 2002, nr 75, s. 36).

<sup>28</sup> „Awa” – oficjalna strona czasopisma [Dostęp: 27.12.2017]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2lpjfnf>>.

też wspomnieć, że w 1987 r. d'Erneville przyczyniła się do powstania Muzeum Kobiet, któremu nadano imię Henriette Bathily, słynnej działaczki społecznej i dziennikarki promującej senegalską kobietę w mediach i kulturze. Miejsce prezentuje historię najbardziej znanych kobiet w Senegalu, demonstrujących różnorodne dziedziny aktywności zawodowej oraz społecznej.

W 1974 r. powstało stowarzyszenie *Amicale des femmes juristes sénégalaises*, które jako jedno z pierwszych zajęło się propagowaniem praw należących do kobiet. W 1977 r. Klub Soroptimist zorganizował seminarium dotyczące warunków życia Senegalek. To spotkanie skutkowało utworzeniem jednej z najważniejszych organizacji zajmujących się obecnie sprawami kobiet w Senegalu, Federacji Stowarzyszeń Kobiet w Senegalu (FAFS). Jest to organizacja pozarządowa na rzecz rozwoju Afryki, która powstała też przy zaangażowaniu ze strony prezydenta Senghora. W momencie utworzenia należało do niej 13 stowarzyszeń działających w różnych sferach publicznych. Obecnie liczy około 20 tys. członków i grupuje 400 stowarzyszeń, z których każde liczy przeciętnie 30 członków. Prezesem organizacji jest Abibatou Ndiaye. Wśród najważniejszych celów FAFS są: zjednoczenie stowarzyszeń kobiecych i stworzenie partnerskich relacji, działalność na rzecz emancypacji społecznej i zawodowej kobiety oraz jej rozwoju ekonomicznego, udział w walce z analfabetyzmem, nędzą i suszą<sup>29</sup>.

Jedną z ważniejszych organizacji kobiecych działających w latach 80. była Yewwu-Yewwi/PLF (*Pour la libération des femmes*), która powstała w 1984 r. Jej członkiniami w głównej mierze były kobiety wykształcone<sup>30</sup>: nauczycielki, lekarki, prawniczki, dziennikarki, których poglądy szły w parze z tymi głoszonymi przez afrykańskie ruchy feministyczne<sup>31</sup>. Próbowaly uwrażliwić społeczeństwo senegalskie na problemy

<sup>29</sup> *Courants de femmes* [Dostęp: 24.12.2017]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2BIrJkl>>.

<sup>30</sup> W szeregach partii działali również mężczyźni, którym los kobiet nie był obojętny (N.S. Guëye, op. cit., s. 51).

<sup>31</sup> Afrykanki uznają, że walka o emancypację afrykańskich kobiet jest wspólną sprawą obu płci, a jej skutki będą dobre nie tylko dla kobiet, które zdobędą możliwość rozwijania własnych ambicji i realizowania marzeń, lecz także dla mężczyzn, gdyż działania na rzecz poprawy sytuacji kobiet zawsze są działaniami sprzyjającymi ogólnie pojętemu rozwojowi społecznemu, co skutkuje wyższym procentem świadomych i wykształconych obywateli. Feminizm afrykański jest zatem u swych podstaw utożsamiany z działaniem na rzecz poprawy sytuacji kobiet nie tylko (choć przede wszystkim) przez nie same, lecz także przez mężczyzn (R. Diaz-Szmidt, op. cit., s. 50).

kobiet, które wynikały nie tylko z nierównych praw dla obu płci, lecz także z tradycji (wczesne zamążpójście, poligamia). Brały udział w licznych konferencjach, seminariach, ale również zaangażowały się w walkę o pokój w Casamance<sup>32</sup>.

Od momentu odzyskania niepodległości także rząd Senegalu podjął wiele inicjatyw, by zmniejszyć różnice w integracji między obiema płciami, m.in. zainicjowano Dni Kobiet, dwutygodniowy cykl imprez o charakterze edukacyjnym, rozrywkowym, kulturalnym. W dniach 27–29 grudnia 1982 r. w Dakarze odbyła się międzynarodowa konferencja kobiet, podczas której dyskutowano o problemach trapiących kobiety w Afryce: poligamia, analfabetyzm, okaleczenia seksualne. Z pewnością rok 1975, proklamowany Światowym Rokiem Kobiet, oraz ogłoszona przez ONZ Dekada Kobiet (1976–1985) przyniosły na arenie międzynarodowej przełom w postrzeganiu praw kobiet jako praw człowieka. W tym okresie odbyły się trzy z czterech światowych konferencji ONZ dotyczących sytuacji kobiet (Meksyk 1975 r., Kopenhaga 1980 r., Nairobi 1985 r.), które w znacznym stopniu przyczyniły się do wzmocnienia ruchów kobiecych<sup>33</sup>.

W Senegalu kolonializm zdecydowanie osłabił pozycję kobiet w społeczeństwie. Nie poddały się one jednak w pełni męskiej dominacji, stawiając czoła najeźdźcy. Analiza historyczna ukazuje, iż za każdym razem, zarówno w trakcie kolonizacji, jak i po odzyskaniu niepodległości, gdy tylko była taka potrzeba, Afrykanki potrafiły zjednoczyć siły, by walczyć o swoje prawa. Nierzadko lekceważone oraz niedoceniane, przeprowadziły „cichą rewolucję”, która ostatecznie w 2010 r. doprowadziła do uchwalenia ustawy, według której we wszystkich wybieralnych instytucjach państwowych (w tym także w obu izbach parlamentu) ma obowiązywać tzw. absolutny parytet płci.

<sup>32</sup> N.S. Guèye, op. cit., s. 51.

<sup>33</sup> *Gender Indeks: monitorowanie równości kobiet i mężczyzn w miejscu pracy*, red. E. Lisowska, Warszawa 2007, s. 13.

## Bibliografia

### Opracowania

- Barthélémy Pascale, *La formation des Africaines à l'École normale d'institutrices de l'AOF de 1938 à 1958. Instruction ou Éducation?*, „Cahiers d'Études Africaines” 2003, nr 169/170, s. 371–388, ISSN 1777-5353.
- Barthélémy Pascale, *La professionnalisation des Africaines en AOF (1920–1960)*, „Vingtième Siècle. Revue d'Histoire” 2002, nr 75, s. 35–46, DOI 10.3917/ving.075.0035.
- Davidson Basil, *Spółeczna i polityczna historia Afryki w XX wieku*, przeł. Bartosz Hlebowicz, Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011, ISBN 978-83-01-16851-3.
- Diaz-Szmidt Renata, *Nurty feminizmu afrykańskiego*, „Afryka” 2013, nr 38, s. 51–72, ISSN 1234-0278.
- Djibo Hadiza, *La participation des femmes africaines à la vie politique*, Paris : L'Harmattan, 2001, ISBN 2-7475-0330-5.
- Gender Indeks: monitorowanie równości kobiet i mężczyzn w miejscu pracy*, red. Ewa Lisowska, Warszawa : UNDP, EQUAL, 2007, ISBN 978-83-917047-9-0.
- Guèye Ndèye Sokhna, *Mouvements sociaux des femmes au Sénégal*, Dakar : Codesria, 2015, ISBN 978-2-86978-634-9.
- Jakubiak Łukasz, *System ustrojowy Senegalu*, Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014, ISBN 978-83-23337-584.
- Komorowski Zygmunt, *Senegal – kształtowanie się jedności i niepodległości*, Wyd. 1, Warszawa : Instytut Afrykanistyczny Uniwersytetu Warszawskiego, 1977.
- Loomba Ania, *Kolonializm. Postkolonializm*, przeł. Natalia Bloch, Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2011, ISBN 978-83-7177-758-5.
- Ndiaye Bara, *Kolonia Senegalu – początek kolonizacji francuskiej w Czarnej Afryce*, „Echa Przeszłości” 2010, nr 11, s. 91–109, ISSN 1509-9873.
- Ndiaye Iwona Anna, *Kobieta w Islamie. Na przykładzie Senegalu jako nowoczesnego kraju muzułmańskiego*, „Forum Politologiczne” 2006, t. 4, s. 303–322, ISSN 1734-1698.
- Sarr Fatou, *Féminismes en Afrique occidentale? Prise de conscience et luttes politiques et sociales [w:] Vents d'Est, vents d'Ouest: Mouvements de*

*femmes et féminismes anticoloniaux*, red. Christine Verschuur, Genève : Graduate Institute Publications, 2009, s. 83–100.

Sarr Fatou, *Sénégal: forces et faiblesses de la dynamique des mouvements de femmes*, „Alternatives Sud” 2015, nr 4, s. 107–114, ISSN: 1026-2253.

Włoczewska Agnieszka, *Mały leksykon pojęć i terminów frankofońskich*, Białystok : Wydawnictwo UwB, 2012, ISBN 978-83-7431-318-6.

### **Zasoby internetowe**

„Awa” – oficjalna strona czasopisma [Dostęp: 27.12.2017]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2lpjfnf>>.

*Courants de femmes* [Dostęp: 24.12.2017]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2BIrJkl>>.

Freland François-Xavier, *La Guinée endeuillée par la disparition de Jeanne Martin Cissé, figure de l'indépendance et des droits des femmes*, [online], [Dostęp: 19.12.2017]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2lKC6eI>>.

Ndiaye Bara, *Senegal: krótki rys historyczny* [online]. [Dostęp: 28.12.2017]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2lbcwhK>>.

Ndiaye Mously, *Le digne héritier de la Royauté du Walo* [online], [Dostęp: 18.12.2017]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2jdDt2X>>.

PROF. NZW. DR HAB. BEATA WAŁĘCIUK-DEJNEKA

**orcid.org/0000-0002-6034-5129**

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

## Portret Bibianny Moraczewskiej – literatki nieznanej<sup>1</sup>

### Streszczenie

Artykuł jest próbą literaturoznawczego spojrzenia na twórczość literacką Bibianny Moraczewskiej, działaczki politycznej i społecznej, która także próbowała swoich sił na polu artystycznym. Jej utwory to bardziej próby, opowiadki o tematyce patriotyczno-religijnej z wątkiem miłosnym, przynależące do grupy tekstów popularnych adresowanych do wszystkich zainteresowanych problematyką kobietą i losami ojczyzny. Ich nieskomplikowane schematy kompozycyjne (fabularne) nie wymagały bowiem wnikliwych zabiegów interpretacyjnych odsłaniających ukryte sensy. Autorka zna-

---

<sup>1</sup> Niniejszy artykuł kontynuuje autorski projekt „kobiecego «bycia-w-świecie»”. Powstałe już prace to m.in.: B. Wałęciuk-Dejneka, *Nowa „ja”. Autorskie stwarzanie siebie na podstawie „Pamiętników” Zofii Tołstojowej (wybór)* [w:] *Tożsamość kobiet: silne indywidualności w sztuce, literaturze i religii*, red. J. Pośluszna, B. Wałęciuk-Dejneka, Kraków 2014, s. 49–56; Eadem, *Kobieca koncepcja „bycia-w-świecie”: „ja” w rodzinie*. Z „Pamiętników” Zofii Tołstojowej, „Prace Literaturoznawcze” 2015, nr 3, s. 197–208; Eadem, *Kobiece doświadczanie drogi: „ja” w podróży. Rozważania na podstawie „Wspomnień” Anny Dostojewskiej*, „Prace Literaturoznawcze” 2016, nr 4, s. 99–113; Eadem, *W cieniu. Zofii Tołstojowej (1844–1919) i Anny Dostojewskiej (1846–1918) skrywane pisarstwo*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej” [online] 2016, t. XVI, s. 111–121, [Dostęp: 28.12.2017]. Dostępny w World Wide Web: <<https://goo.gl/xgtcjm>>. Zob. także Eadem, *Samodzielna, odważna, nowoczesna: historia Marii Morzyckiej-Obuchowskiej w świetle wybranych fragmentów jej „Pamiętników”*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” [online] 2017, nr 2 (3), s. 9–22, [Dostęp: 28.12.2017]. Dostępny w World Wide Web: <<https://goo.gl/KckWUi>>. Heideggerowska koncepcja „bycia-w-świecie”, głęboko zakorzeniona w refleksji humanistycznej, traktowana jest tu jako metaforyczna, nie zaś jako koncepcja badawcza oparta na fundamentalnej teorii filozofa, konstytuująca nierozzerwalną jedność bycia i świata w różnorodnych aspektach.

ła prawdę i chciała ją przekazać czytelnikowi, zamierzała się nią podzielić. Pokazywała bohaterów narodowych i silne, samodzielne i zaradne kobiety.

**Słowa kluczowe:** dziennik, kobieta, literatura polska, XIX/XX wiek, Bibianna Moraczewska, powieści

## BIBIANNA MORACZEWSKA'S PORTRAIT – AN UNKNOWN WRITER

### Abstract

The article attempts to take a literary view on works of Bibianna Moraczewska, a political and social activist who was also active in the field of art. Her works are patriotic and religious with a love theme and belong to a collection of popular texts dedicated to anybody interested in women's issues and the fate of the motherland. The uncomplicated compositional patterns of these works did not require in-depth interpretive measures, revealing hidden meanings. The author knew the truth and wanted to pass it on to the reader. She showed national heroes and strong, independent and resourceful women.

**Keywords:** diary, woman, Polish literature, 19th/20th century, Bibianna Moraczewska, novels

\*

Bibianna Moraczewska (1811–1887), bardziej znana jako działaczka polityczna i społeczna, patriotka i organizatorka życia publicznego (obok brata Jędrzeja Moraczewskiego), mniej jako literatka, autorka kilku utworów, powiastek obyczajowo-historycznych zamieszczonych na łamach „Dziennika Domowego”, głównie w latach 1840–1847. Córka ziemianina Tomasza i Józefy z Kierskich, urodzona w Zielątkowie k. Obornik. Po sprzedaży majątku w 1840 (1841?) r. zamieszkała na dwa lata niedaleko Poznania, w Naramowicach, a od 1842 r. już w samym Poznaniu, razem z bratem Jędrzejem. Ich dom stał się wówczas centrum życia towarzyskiego i patriotycznego, ośrodkiem ruchu literackiego i umysłowego, miejscem dla emigrantów. Moraczewska prowadziła bardzo intensywną pracę społeczną i narodową: kontaktowała się z ośrodkami emigracyjnymi, kolportowała prasę i pisma polityczne, przekazywała korespondencję, wysyłała zakazane książki i czasopisma, pośredniczyła w przyjmowaniu do poznańskich gazet artykułów, opiekowała się ran-

nymi z powstania 1863 r., współpracowała z entuzjastkami i Narcyzą Żmichowską, z którą znajomość/przyjaźń połączyła ją na wiele lat. Była niezwykle udaną organizatorką wszelkich przedsięwzięć. Konsekwentnie realizowała wytyczone sobie cele. Miała wiele energii, poczucie sprawiedliwości, lubiła rygor i dyscyplinę<sup>2</sup>. Tak właśnie została sportretowana we *Wstępnym obrazku* do powieści *Poganka* (Felicja), jako podejmująca wszechstronne akcje emancypacyjne, trochę egoistyczna:

Felicja była dla mnie ideałem obecnej chwili, miała siłę potrzebną do moralnych tego wieku zapasów, namiętne wszelkiego dobra pragnienie, gwałtowną złego nienawiść, sąd rozumu bez litości, miłość dla myśli swej większą niż dla ludzi (...). Czynność jej była zadziwiającą – od najprostszej jałmużny do najwznioślejszej około oświecenia bliźnich pracy, od gospodarstwa domowego do filozofii, od igły do poezji, od gawędki do nauczania<sup>3</sup>.

Ponadto

pełna wdzięku i uroku, odważna, dowcipna, otoczona przyjaźnią serc poświęconych, zazdrością nikczemnych, a szacunkiem ogółu, wyobrażał mi kobietę najzdolniejszą do przeprowadzenia w rzeczywistość wszystkich kobiecych o niepodległości marzeń<sup>4</sup>.

Korespondencja Moraczewskiej ze Żmichowską trwała z przerwami 32 lata, od 1844 do 1876 r., i znana jest tylko z listów Narcyzy do Bibianny<sup>5</sup>. Spotykają się w niej dwie wybitne osobowości, wyrastające ponad przeciętność, ale odmienne duchowo i ukształtowane przez różne doświadczenia życiowe. Obie były pisarkami, choć to Żmichowska miała

<sup>2</sup> Więcej: D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Kobiety wielkopolskie w działalności narodowej, społecznej i wyzwolenczej (1788–1919)*, Poznań 1974, s. 17–18; T. Mikulski, „Pocziwe Niemczyko” [w:] Idem, *Spotkania wrocławskie*, Kraków 1954, s. 123–129; W. Albrecht-Szymanowska, *Bibianna Moraczewska* [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Warszawa 1983, s. 492; E. Nowicka, *Bibianna Moraczewska. Portret (niepełny) poznańskiej konspiratorki*, „Kronika Miasta Poznania: miesięcznik poświęcony sprawom kulturalnym stol. m. Poznania” 2008, nr 1, s. 231–232 (cały artykuł, s. 231–239). O politycznej działalności zob. też S. Pigoń, *Z ogniu życia i literatury. Rozprawy*, Wrocław 1961, s. 325–334; B. Krzywobłocka, *Wielkopolskie damy*, Poznań 1986, s. 149–171.

<sup>3</sup> N. Żmichowska, *Wybór powieści: Poganka, Książka pamiątek*, Warszawa 1953 (wstępny obrazek), s. 61–62.

<sup>4</sup> Ibidem, s. 63.

<sup>5</sup> *Listy Narcyzy Żmichowskiej do rodziny i przyjaciół: opatrzone wstępem*, t. 1–2, Kraków 1885.

talent literacki. Połączyły je wspólnota przekonań, ideałów patriotycznych i społecznych, pasja intelektualna. Należały do pierwszego pokolenia polskich emancypantek, świadomie wybierając życie samotne i samodzielne, podejmując równe z mężczyznami obowiązki obywatelskie. W sferze działań publicznych i bez manifestacji feministycznych skutecznie realizowały swoje prawa do rozwoju intelektualnego i do miłości pojmowanej tradycyjnie, romantycznie. Ich osobiste kontakty były raczej rzadkie. Poza parotygodniowym pobytem Żmichowskiej w domu Moraczewskiej w 1844 r. spotykały się okazjonalnie, zwykle na krótko, podczas nieczęstych przejazdów Narcyzy przez Poznań. 5 listopada 1857 r. Moraczewska zapisała w dzienniku:

W połowie października Narcyza Żmichowska, odbywszy podróż do brata Erazma do Reims, przyjechała do mnie i zabawiła tydzień. Pierwsze dwa dni nie mogliśmy się zrozumieć; stąd spory, przechodzące prawie w kłótnie (...). Już w nocy oburzona podbiegłam pod drzwi Narcyzy, lecz ona mnie jakąś krótką odpowiedzią zbyła, a drugiego dnia z rana zaczęła tłumaczyć i wyklądać, że tam są pewne prawdy w tym adresie. Ja cała w gniewie i oburzeniu, a Narcyza zaczęła tych, jeżeli nie zbrodniarzy, to szaleńców, coraz żywiej, aż w końcu i namiętnie bronić<sup>6</sup>.

Po pewnym rozdźwięku i niezgodności zdań korespondencja pań ustała i umilkła ma 15 lat. Przerwana została listem Moraczewskiej, która dowiedziała się o ciężkiej chorobie Żmichowskiej, tuż przed jej śmiercią<sup>7</sup>.

Moraczewska pozostawiła po sobie liczne artykuły w prasie poznańskiej i warszawskiej oraz niewielki zbiór listów. Jej *Dziennik* obejmujący zapiski z lat 1836–1842 oraz 1855–1863 został wydany drukiem (jako książka) przez kuzynkę w 1911 r., wcześniej ukazywał się w „Przeglądzie Wielkopolskim”<sup>8</sup>. We wstępie edytorka ujawnia pewne pominięcia rękopisu, *które dotyczą poufnych spraw rodziny lub osób trzecich*<sup>9</sup>.

<sup>6</sup> *Dziennik Bibianny Moraczewskiej*, wydany z oryginału przez wnuczkę dr Dobrzyńską-Rybicką, Poznań 1911, s. 60.

<sup>7</sup> M. Woźniakiewicz-Dziadosz, *Dzieje przyjaźni entuzjastek w świetle listów Narcyzy Żmichowskiej do Bibianny Moraczewskiej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF, Philologiae” 2002/2003, t. 20–21, s. 377–378 (cały artykuł, s. 375–386). O konflikcie między Bibianną a Narcyzą wspomina też Halina Pańczykówna, zob. H. Pańczykówna, *Ważne chwile Gabryelli* [w:] *Literackie przystanki nad Wartą*, red. Z. Szweykowski, Poznań 1962, s. 226–228 (cały artykuł, s. 209–230).

<sup>8</sup> J. Rudnicka, *Z papierów Bibianny Moraczewskiej*, „Pamiętnik Literacki” 1961, R. 52, z. 3 (nadbitka), s. 187.

<sup>9</sup> *Dziennik Bibianny Moraczewskiej...*, s. 4.

Dziennik pozwala zrekonstruować motywacje postawy obywatelskiej i wolnościowej prezentowanej przez Moraczewską, a także odsłania jej zainteresowania czytelnicze, literackie i intelektualną samodzielność.

Celem niniejszego artykułu będą filologiczne (literaturoznawcze) analizy i interpretacje utworów, prób literackich Bibianny Moraczewskiej oraz zaprezentowanie autorki jako literatki – jej wnikliwej obserwacji rzeczywistości, siebie i środowiska, w którym przebywała. Nie wyczerpie tu oczywiście wszystkich możliwych perspektyw i porządków omawiania ww. kwestii, będą to raczej rozważania wstępne, o charakterze ogólnym (kilka wybranych wątków), zachęcające do kolejnych bardziej szczegółowych, pogłębionych studiów i analiz.

### **Wypowiedzi autobiograficzne kobiet<sup>10</sup>** **Dziennik Bibianny Moraczewskiej**

Dzienniki, wspomnienia, pamiętniki czy listy należą do narracji osobistych opowiadających nie tylko o ich autorze w konwencji historii, ujawniając przy tym pewną indywidualną wizję świata i podmiot mówiący w tym świecie oraz jego życie, lecz także niosących informacje o epoce, o panujących światopoglądach, trendach, estetyce, krajach, miejscach i ludziach. Ilustrują przemiany kulturalne, kulturowe, społeczne, mentalne, wreszcie obyczajowe, także osiągnięcia literackie. Jednostka zaś świadomie próbuje określić w nich swoje miejsce, również swoją tożsamość. Kobięce wypowiedzi autobiograficzne wyróżniają się przede wszystkim, jak podkreślają badacze<sup>11</sup>, bogactwem w oryginalne, nieszablonowe i indywidualne ujęcia oraz podejścia, przekazywanie treści. Życiowe doświadczenia i obserwacje transponowane w pismo (np. dziennik, pamiętnik, list) wyłaniają dynamiczną kobiecą perspektywę oglądu, autentyczną

<sup>10</sup> Pisałam o nich również przy omawianiu pamiętników Marii Morzyckiej-Obuchowskiej, zob. więcej: B. Walęciuk-Dejneka, *Samodzielna, odważna, nowoczesna...*, op. cit.

<sup>11</sup> Por. prace na temat autobiografii kobiet, m.in.: T. Czerska, *Między autobiografią a opowieścią rodzinną. Kobięce narracje osobiste w Polsce po 1944 roku w perspektywie historyczno-kulturowej*, Szczecin 2011; A. Pekaniec, *Nie tylko dzienniki. Oryginalne warianty kobiecej literatury dokumentu osobistego (na wybranych przykładach)*, „Ruch Literacki” 2012, nr 4/5, s. 451–463; A. Pekaniec, *Czy w tej autobiografii jest kobieta? Kobięca literatura dokumentu osobistego od początku XIX wieku do wybuchu II wojny światowej*, Kraków 2013; A. Mrozik, *Akuszarki transformacji. Kobiety, literatura i władza w Polsce po 1989 roku*, Warszawa 2012; A. Zębala, *Problemy autobiografii kobiecej w studiach genderowych*, „Ruch Literacki” 2005, z. 6, s. 539–550.

i podbudowaną emocjami, nie zawsze dostrzeganą i docenianą. Chodzi o kobiecą tożsamość, a więc kobiecy podmiot piszący, podmiot mający płeć, która ma wpływ na charakter tworzonego tekstu<sup>12</sup>.

W początkowych partiach dziennika poznajemy Moraczewską jako młodą kobietę, pełną siły i zaangażowania w sprawy społeczne, oddaną intelektualnej lekturze, którą tworzą poważne dzieła:

Wczoraj po obiedzie czytałam znów listy Napoleona do Józefiny, aż je skończyłam. Gdyby nie były tak wielkiego człowieka, nie miałyby w sobie nic interesującego, ale miło mnie, takiej wielbicielce Napoleona, czytać, jakim był w pożyciu domowym prostym a czułym człowiekiem (...). Dziś rano czytałam Spaziera<sup>13</sup>.

Ujawniają się przy tym pasje osobowe, zainteresowania czytelnicze, literackie, pisanie z wewnętrznej potrzeby, dla siebie. Przy końcu – jawi się ona jako dojrzała i spokojna dama, doświadczona troskami, trudami żywymi oraz śmiercią najbliższych:

Siedzę prawie odcięta od świata, nie rozpraszam się na drobiazgi życia codziennego i tem wyraźniej ważne zadania dostrzegam (...). Przeżyłam wielkie wstrząśnienia, bo dwie rzezie warszawskie. Były tygodnie, że myśl nad czym innym zatrzymać się nie chciała. Dużo miałam korespondencji i różne dokumenty, które na moje ręce przesyłano (...). Przez rok nie wzięłam pamiętnika do ręki, tak mało osobistych rzeczy miałam do zapisania. Myśl i serce krążyły ciągle nad Warszawą, nad ziemiami pod zaborem moskiewskim<sup>14</sup>.

Nie brakuje też w dzienniku wskazówek literackich, wzorców intelektualnych i pisarskich świadczących o odczytaniu autorki i jej rozeznaniu w środowisku twórców. Pod datą 10 czerwca 1858 r. możemy przeczytać krótki *passus* o Władysławie Syrokomli:

<sup>12</sup> B. Gautier, *Zaklęcia czarodziejki Vivien, czyli o autobiografii kobiecej* [w:] *Krytyka feministyczna. Siostra teorii i historii literatury*, red. G. Borkowska, L. Sikorska, Warszawa 2000, s. 152.

<sup>13</sup> *Dziennik Bibianny Moraczewskiej...*, s. 5 (także przypis 1). Richard Otto Spazier (1803–1854) – pochodzący z Lipska Niemiec, literat i historyk, wielki przyjaciel Polaków. Wydał trzypięciotomowe dzieło (*Historia powstania narodu polskiego w roku 1830 i 1831*), w którym z zapałem bronił sprawy polskiej, a wrażenia z podróży po Poznańskim, odbytej w 1833 r., zawarł w książce *Ost und West*. Na czytanie tej właśnie książki powołuje się Moraczewska.

<sup>14</sup> *Ibidem*, s. 69, 79.

Dziś tydzień jak przyjechał tu z Poznania znany poeta Litwin Ludwik Kondratowicz, piszący pod pseudonimem Władysława Syrokomli. Zapewne chciał tu zachować incognito i ukryć się w zakątku, żeby nikt o jego bytności nie wiedział, gdyż sprowadziły go tutaj jakieś sprawy sercowe. (...) Przyprowadził go do mnie w sobotę [Karol Karśnicki] (...). Mimo swej nieurody, bo małych, krótkich rysów, coś z miny pisarza stodołnego, przytem milczący prawie, nieśmiałość w obejściu, posunięta aż do niezgrabności, zrobił dość miłe wrażenie na mnie. Znając z dzieł jego wysokość umysłową, cichą zewnętrzną i nieśmiałość, każdy sobie tłumaczy jego skromność<sup>15</sup>.

Wcześniej pod datą 29 września 1856 r. poznajemy Deotymę, Jadwigę Łuszczewską, polską poetkę i pisarkę romantyzmu, improwizatorkę, która tworzyła dzieła bez przygotowania, zazwyczaj w obecności słuchaczy. Spontanicznie i niepowtarzalnie zmyślała i przedstawiała popisy, które były wielką atrakcją ówczesnego życia literackiego.

Była tu w Poznaniu Deotyma (Jadwiga Łuszczewska), improwizatorka, której deklamowane i drukowane prace wywołują wiele sporów, pochwał, nagan, między literatami (...). Deotyma pisze poemat „Piaś”, przyjechała więc, aby zwiedzić Gniezno, Kruszwicę i Poznań (...). W rozmowie zimna, konwersacja z nią wcale trudna, nie podnosi bogactwem wyrażen ani świeżością myśli (...), jak to się czuje u Narcyzy. Jednym słowem, wcale panna Deotyma niesympatyczna (...). Młoda jeszcze, niewiele więcej nad lat 20, postaci wcale niesmukłej, ale tłuściutka i szerokawa, wzrostu średniego, blondyna, z grubawymi rysami, a, gdzie brwi, ani znaku. Z tem wszystkim dość ładna, białością płci i godnością rozlaną na twarzy i w całej postaci. Była w czarnej, bareżowej, tj. z lekkiej materii sukni, z pasowymi kokardami i szarfą, w czem jej było dobrze. Po kolacji zaczęto robić zachody, aby improwizowała (...). Ja chciałam, żeby improwizowała Gopło, ale, że jej zostawili dowolny temat, więc improwizowała legendę „Kontusik-Jezusik”<sup>16</sup>.

Znalazła się też adnotacja o Józefie Korzeniowskim<sup>17</sup> i Hipolicie Skimborowiczu, mało znanym artyście romantycznej cyganerii warszawskiej. 29 lipca 1856 r. Bibianna Moraczewska pisała:

---

<sup>15</sup> Ibidem, s. 65.

<sup>16</sup> Ibidem, s. 56.

<sup>17</sup> Ibidem, s. 31.

Hipolit Skimborowicz był pierwszym literatem, którego poznałam w Warszawie, dawny redaktor „Przeglądu Naukowego” (...). Jest to człowiek zacny, był więziony razem z żoną przez kilka lat. Nauki gruntownej niewiele posiada, rozmowa jego krąży koło przedmiotów życia powszedniego, poza tem jest milczący. Najlepiej mu widać w gronie kobiet lepiej mu znanych, z którymi wkrótce przychodzi do poufałości. (...) Żonę ma z domu Sokołowską o kilka lat starszą od siebie, brzydką, ale przyjemną i rozumną. Obchodzi się z nią z uszanowaniem i widać, że ona mocno zazdrosna. Ma on piękny zbiór rycin, coś 12.000 egzemplarzy. Był to nasz Cicerone po Warszawie<sup>18</sup>.

Dziennik przede wszystkim ukazuje niesamowitą kobietę, niezwykle samodzielną, zaradną, a przy tym wrażliwą, odpowiedzialną, odważną, heroinę swoich czasów, biorącą los własny i innych w swoje ręce. Moraczewska jest też kobietą o szerokich horyzontach myślowych, z pewną nowoczesnością poglądów na równość społeczną, dokładną obserwatorką i świadkiem wydarzeń politycznych, zmian dziejowych, na które potrafi spojrzeć krytycznie, również patriotką.

### Literatka nieznana

Jak pisałam powyżej, Bibianna Moraczewska jako literatka, autorka kilku utworów, powiastek obyczajowo-historycznych zamieszczonych w „Dzienniku Domowym” w latach 1840–1847 oraz wydanych osobno, jest mało znana lub nieznana. Do opublikowanych powieści i „dziełek popularnych”, jak je nazwał Wiktor Hahn na łamach „Gazety Lwowskiej”<sup>19</sup>, należą: *Dwóch rodzonych braci: powieść*, cz. I i II, Poznań 1859; *Co się działo w Polsce od samego początku aż do pierwszego rozbioru kraju*, Poznań 1852; *Co się stało w Polsce od pierwszego jej rozbioru, aż do końca wojen za cesarza Napoleona*, Poznań 1850. Powiastki obyczajowo-historyczne, opublikowane w „Dzienniku Domowym”, tworzą pewną serię prób literackich. Ukazały się m.in.: *Taka była wola Boża* (1840, nr 19, s. 145–148; nr 20, s. 153–156), *Dwa pogrzeby* (1840, nr 39, s. 297–308; nr 40, s. 313–316), *Kilka wypadków z młodości generała Madalińskiego* (1841, nr 5, s. 37–40; nr 6, s. 45–48), *Ojciec Cyryl profe-*

<sup>18</sup> Ibidem, s. 40.

<sup>19</sup> W. Hahn, *Bibianna Moraczewska w świetle swego dziennika*, „Gazeta Lwowska” 1921, nr 113, s. 2; nr 114, s. 2.

sem (1843, nr 6, s. 42–45; nr 7, s. 50–53; nr 8, s. 58–61; nr 9, s. 66–69; nr 10, s. 74–77; nr 11, s. 81–86; nr 12, s. 89–94), *Stanisław Strawiński. Konfederat Barski* (1844, nr 8, s. 58–61; nr 9, s. 66–68; nr 10, s. 74–77; nr 11, s. 82–85; nr 12, s. 90–93), *Dwa obrazki z życia tułacza* (1846, nr 5, s. 34–36; nr 6, s. 42–45) oraz *Chwila widzenia* (1847, nr 5, s. 34–36). Wszystkie one sygnowane są inicjałami B.F.<sup>20</sup> Nie należą do utworów wysokoartystycznych. Pisane są językiem prostym, zrozumiałym, stylem popularyzującym. Tematyka ich nie jest wyszukana i mało atrakcyjna. Opowiadają smutne i trudne historie miłosne różnych ludzi oraz prezentują dzieje rodów, mieszkańców dworów, wsi, klasztorów. Sama autorka zapowiada wydanie swoich powiastek w prasie, ich przeznaczenie i cel napisania. Pod datą 21 stycznia 1840 r. pisze w dzienniku:

Pierwszy raz puszczam się na autorkę, podaję powiastkę pod tytułem „Taka była wola Boża” do „Dziennika Domowego” (...). Dzisiaj postanowiłam odczytać tę powiastkę Jędrzejowi, a potem dać do druku. Już to miałam od dawna zrobić, ale jakaś niesłychana bojaźń wstrzymywała mnie, chociaż sobie perswadowałam, że Jędrzej jest jeden człowiek, że mój brat, a przeznaczeniem tej powiastki jest być czytana przez paręset osób (...). Był kontent z mojej powiastki [Jędrzej], znalazł coś więcej niż się spodziewał, bo parę razy mówił „dobrze”, a po skończeniu odpowiedział, że prawie nic nie ma do poprawienia, że jest dobra<sup>21</sup>.

*Taka była wola Boża* to pamiątka z życia klasztornej, opis odpustowej uroczystości religijnej na święto Podwyższenia Krzyża, obchodzone w klasztorze w Owińskach nad Wartą. Na drugim planie wydarzenia ukazana została nieszczęśliwa historia miłosna. Z kolei *Dwa pogrzeby* ukształtowane są podobnie. Plan pierwszy zajmują dwa równoległe, ale nierówne stanowiska pogrzeby: pana, właściciela dworu, oraz chłopca. Autorka świadomie i celowo buduje i pokazuje kontrast pomiędzy warstwami klasowymi. W tle opowiada nieszczęśliwą przygodę miłosną.

*Kilka wypadków z młodości jenerała Madalińskiego* stanowi rodzaj kroniki opartej na faktach, na co wskazuje sama pisarka. Zaznacza

<sup>20</sup> Jak podaje *Słownik pseudonimów (Słownik pseudonimów pisarzy polskich XV w. – 1970 r., t. 1, red. E. Jankowski, Wrocław 1994, s. 221)*: „B.F. = MORACZEWSKA Bibianna w. pseud. F = Felicja, inic. nie używanego im.” oraz w t. 4, s. 463 tegoż słownika: „MORACZEWSKA BIBIANNA Felicja, powieściopisarka, działaczka polityczna”.

<sup>21</sup> *Dziennik Bibianny Moraczewskiej...*, s. 19.

bowiem, iż wypadki opowiedziane w powiastce zostały opracowane na podstawie wypowiedzi

towarzysza broni i przyjaciela generała Madalińskiego. Staraniem moim było trzymać się ściśle opowiadanych mi szczegółów, niektóre z nich zostały tylko rozszerzone (...). Nazwiska jezuity i dworskiego opowiadający nie pamiętał<sup>22</sup>.

To historia z czasów dzieciństwa i nauki Antoniego Madalińskiego w kolegium jezuickim w Poznaniu, z jego wyjazdu i pobytu w Warszawie na dworze księżnej Sanguszkowej, która

miała wszelkie względy na Antoniego Madalińskiego, dawniej lubiła go dla jego osobistości, teraz považała jeszcze dla koligacyj. Z pazia został dworskim – potem marszałkiem – a na koniec, choć ledwie dwadzieścia kilka lat liczył, rządcą całego majątku<sup>23</sup>.

Akcja utworu *Ojciec Cyryl profesem* dzieje się w poznańskim kolegium jezuickim i w Orli. Bohaterem jest młodzieniec Janek Zbyszewski, którego ojciec Cyryl, jezuita, podstępem chciał przymusić do wstąpienia do klasztoru. Oddany przez matkę na kształcenie i wychowanie do kolegium jezuickiego, wykazywał wielkie zdolności w nauce i modlitwie, jednak nie w życiowej decyzji stania się zakonnikiem. Wolał walczyć za ojczyznę:

trawił Janek całe dnie na koniu lub ucząc się składać szablą, a każda śmiałość i zręczność młodzieńca, zapalała rotmistrza nowym gniewem ku jezuitom. I matka cieszyła się nad Jankiem, jakby straconego odzyskała<sup>24</sup>.

Ojciec Cyryl nie poddał się jednak tak łatwo. Postanowił bowiem, że skoro nie Janka, to może jego ukochaną, Krystynę, córkę starosty Rebińskiego, umieści w klasztorze Benedyktynek, rozpowiadając nieprawdziwe informacje, jakoby Janek w wojnie pod Smoleńskiem poległ. Utwór ma jednak szczęśliwe zakończenie. Podobnie historycznie ukształtowane zostało opowiadanie *Stanisław Strawiński. Konfederat Barski*. Z kolei *Dwa obrazy z życia tułacza* to krótkie, ale nieszczęśliwe dzieje miłości Heleny

<sup>22</sup> Kilka wypadków z młodości generała Madalińskiego, „Dziennik Domowy” 1841, nr 5, s. 37.

<sup>23</sup> Ibidem, nr 6, s. 46.

<sup>24</sup> *Ojciec Cyryl profesem*, „Dziennik Domowy” 1843, nr 6, s. 50.

i Karola, zakończone ich rozstaniem. Natomiast *Chwila widzenia* to dwustronicowy utwór o wrażeniach podróżującego po Pirenejach.

Warto jeszcze wspomnieć o jednej powieści, *Dwóch rodzonych braci*. To historia trzech rodzin: Zarebskich, Jana i Kazimierza, oraz ich siostry Radzewskiej (po mężu). Jak podpowiada Moraczewska:

Nie zamierzaliśmy opowiadać po szczególe wydarzeń zaszłych w domach znanych w tej opowieści, bo nie skreślamy głównie analizy serc, ale raczej obrazki życia zewnętrznego; a z kilku takich zarysów postanowiliśmy złożyć powieść naszą<sup>25</sup>.

Dzieje i losy rodzeństwa potoczyły się różnie, bracia poróżnili się między sobą. Jan zapomniał o tradycji, o własnym kraju, podążał za tym, co nowe i zagraniczne. Tak też wychowywał dzieci. Kazimierz cenił rodzimność i ziemię.

Literackie opowiadania Bibianny Moraczewskiej o tematyce patriotyczno-religijnej z wątkiem miłosnym przynależą do grupy tekstów popularnych, adresowanych do wszystkich zainteresowanych problematyką kobiecą i losami ojczyzny. Nieskomplikowane schematy kompozycyjne (fabularne) nie wymagały bowiem wnikliwych zabiegów interpretacyjnych, odsłaniających ukryte sensy. Autorka знаła prawdę i chciała ją przekazać czytelnikowi, zamierzała się nią podzielić. Pokazywała bohaterów narodowych i silne, samodzielne i zaradne kobiety. Zasadą konstytutywną tekstów była ścisła determinacja treści: bohaterowie przeciętni, środowiska typowe, akcja – w realiach dostępnych odbiorcy i w czasie mu współczesnym. Poetyka i prosta forma opowiadań o niewyszukanym kunszcie artystycznym nastawione zostały na zaspokojenie fundamentalnych potrzeb odbiorców, skierowanie ich uwagi na właściwe, godne życie, nauczanie i prostotę, w tym także religijne, na zaspokojenie potrzeb społecznych i psychicznych. To utwory o charakterze edukacyjnym, wychowawczym, zapewniające zrozumienie oraz łatwe w komunikacji z czytelnikiem. Pisarstwo Bibianny Moraczewskiej nie poddaje się kryteriom estetycznym wykształconym w literaturze wysokiej.

<sup>25</sup> B. Moraczewska, *Dwóch rodzonych braci: powieść*, Poznań 1859, t. 1, s. 111.

## Bibliografia

### Źródła

- B.F., *Chwila widzenia*, „Dziennik Domowy” Poznań: wydawany przez N. Kamińskiego, 1847, nr 5, s. 34–36.
- B.F., *Dwa obrazki z życia tułacza*, „Dziennik Domowy” Poznań: wydawany przez N. Kamińskiego, 1846, nr 5, s. 34–36; nr 6, s. 42–45.
- B.F., *Dwa pogrzeby*, „Dziennik Domowy” Poznań: wydawany przez N. Kamińskiego, 1840, nr 39, s. 297–308; nr 40, s. 313–316.
- B.F., *Kilka wypadków z młodości jenerała Madalińskiego*, „Dziennik Domowy” Poznań: wydawany przez N. Kamińskiego, 1841, nr 5, s. 37–40; nr 6, s. 45–48.
- B.F., *Ojciec Cyryl profesem*, „Dziennik Domowy” Poznań: wydawany przez N. Kamińskiego, 1843, nr 6, s. 42–45; nr 7, s. 50–53; nr 8, s. 58–61; nr 9, s. 66–69; nr 10, s. 74–77; nr 11, s. 81–86; nr 12, s. 89–94).
- B.F., *Stanisław Strawiński. Konfederat Barski*, „Dziennik Domowy” Poznań: wydawany przez N. Kamińskiego, 1844, nr 8, s. 58–61; nr 9, s. 66–68; nr 10, s. 74–77; nr 11, s. 82–85; nr 12, s. 90–93.
- B.F., *Taka była wola Boża*, „Dziennik Domowy” Poznań: wydawany przez N. Kamińskiego, 1840, nr 19, s. 145–148; nr 20, s. 153–156.
- Dziennik Bibianny Moraczewskiej*, wydany z oryginału przez wnuczkę dr Dobrzyńską-Rybicką, Poznań: Fr. Chocieszyński, 1911.
- Listy Narcyzy Żmichowskiej do rodziny i przyjaciół: opatrzone wstępem*, t. 1–2, Kraków : G. Gebethner, 1885.
- Moraczewska Bibianna, *Dwóch rodzonych braci: powieść*, cz. I–II, Poznań : Nakładem i Czcionkami N. Kamińskiego i spółki, 1859.
- Żmichowska Narcyza, *Wybór powieści: Poganka, Książka pamiątek*, Warszawa : PIW, 1953.

### Opracowania

- Czermińska Małgorzata, *O autobiografii i autobiograficzności* [w:] *Autobiografia*, red. Małgorzata Czermińska, Gdańsk : Słowo/Obraz/Terytoria, 2009, s. 5–17.
- Czerska Tatiana, *Między autobiografią a opowieścią rodzinną. KobiECE narracje osobiste w Polsce po 1944 roku w perspektywie historyczno-kulturo-*

- wej, Szczecin : Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, 2011, ISBN 9788372418463.
- Gautier Brigitte, *Zaklęcia czarodziejki Vivien, czyli o autobiografii kobiecej* [w:] *Krytyka feministyczna. Siostra teorii i historii literatury*, red. Grażyna Borkowska, Lilianna Sikorska, Warszawa : IBL, 2000, s. 152–158.
- Hahn Wiktor, *Bibjanna Moraczewska w świetle swego dziennika*, „Gazeta Lwowska” 1921, nr 113, nr 114.
- Kraskowska Ewa, *O tak zwanej „kobiecości” jako konwencji literackiej* [w:] *Krytyka feministyczna. Siostra teorii i historii literatury*, red. Grażyna Borkowska, Lilianna Sikorska, Warszawa : IBL, 2000, s. 200–212.
- Krzywobłocka Bożena, *Wielkopolskie damy*, Poznań : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1986, ISBN 8303014978.
- Mikulski Tadeusz, „*Pocziwe Niemcysko*” [w:] Tadeusz Mikulski, *Spotkania wrocławskie*, Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1954.
- Mrozik Agnieszka, *Akuszerki transformacji. Kobiety, literatura i władza w Polsce po 1989 roku*, Warszawa : Stowarzyszenie Pro Cultura Litteraria, IBL, 2012, ISBN 978-83-61757-32-0.
- Nowicka Elżbieta, *Bibianna Moraczewska. Portret (niepełny) poznańskiej konspiratorki*, „Kronika Miasta Poznania: miesięcznik poświęcony sprawom kulturalnym stol. m. Poznania” 2008, nr 1, s. 231–239, ISSN 0137-3552.
- Pekaniec Anna, *Czy w tej autobiografii jest kobieta? Kobięca literatura dokumentu osobistego od początku XIX wieku do wybuchu II wojny światowej*, Kraków : Księgarnia Akademicka, 2013, ISBN 9788376381817.
- Pekaniec Anna, *Nie tylko dzienniki. Oryginalne warianty kobiecej literatury dokumentu osobistego (na wybranych przykładach)*, „Ruch Literacki” 2012, nr 4/5, s. 451–463, ISSN 0035-9602.
- Pańczykówna Halina, *Ważne chwile Gabrielli* [w:] *Literackie przystanki nad Wartą*, red. Zygmunt Szweykowski, Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 1962, s. 209–230.
- Perrot Michelle, *Moja historia kobiet*, tłum. Marta Szafrńska-Brandt, Warszawa : Instytut Wydawniczy PAX, 2009, ISBN 9788321118420.
- Pigoń Stanisław, *Z ogniw życia i literatury. Rozprawy*, Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1961.
- Rudnicka Jadwiga, *Z papierów Bibianny Moraczewskiej*, „Pamiętnik Literacki” 1961, R. 52, z. 3, ISSN 0031-0514.

- Walęciuk-Dejneka Beata, *Kobieca koncepcja „bycia-w-świecie”: „ja” w rodzinie*. Z „Pamiętników” Zofii Tolstojowej, „Prace Literaturoznawcze” 2015, nr 3, s. 197–208, ISSN 2353-5164.
- Walęciuk-Dejneka Beata, *Nowa „ja”. Autorskie stwarzanie siebie na podstawie „Pamiętników” Zofii Tolstojowej (wybór)* [w:] *Tożsamość kobiet: silne indywidualności w sztuce, literaturze i religii*, red. Joanna Posłuszna, Beata Walęciuk-Dejneka, Kraków : Aureus, 2014, s. 49–56.
- Walęciuk-Dejneka Beata, „*Oświecać lud, szerzyć kulturę, budzić zakrzepłe serca...*”. *Faustyna Morzycka – samotna siłaczka* [w:] *Siła samotności. Zjawisko kobiecej samotności w kulturze i edukacji*, red. Joanna Posłuszna, Kraków : Aureus, 2015, s. 65–74.
- Walęciuk-Dejneka Beata, *W cieniu. Zofii Tolstojowej i Anny Dostojewskiej skrywane pisarstwo*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej” 2016, t. XVI, s. 111–121, ISSN (print) 2080-8313; ISSN (online) 2450-6796.
- Wawrzykowska-Wierciochowa Dioniza, *Kobiety wielkopolskie w działalności narodowej, społecznej i wyzwoleniczej (1788–1919)*, Poznań : Miejska Biblioteka Publiczna im. Edwarda Raczyńskiego, 1974.
- Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Warszawa : PWN, 1983.
- Woźniakiewicz-Dziadosz Maria, *Dzieje przyjaźni entuzjastek w świetle listów Narcyzy Żmichowskiej do Bibianny Moraczewskiej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF, Philologiae” 2002/2003, t. 20–21, s. 375–386, ISSN 0239-426X.
- Zębala Agnieszka, *Problemy autobiografii kobiecej w studiach genderowych*, „Ruch Literacki” 2005, z. 6, s. 539–550, ISSN 0035-9602.

DR HAB. ANETA DAWIDOWICZ

[orcid.org/0000-0002-5266-2247](https://orcid.org/0000-0002-5266-2247)

*Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie*

## The position of women in social life in the light of the National Party's political thought<sup>1</sup>

### Abstract

In the interwar period, National Democracy (ND) journalists presented their own views regarding the postulates of the emerging feminist movement of that time. Women's position in social life was perceived in terms of the Catholic Church's teaching. ND journalists followed the existing stereotypes regarding femininity and masculinity patterns. They advocated the traditional role of women in the social domain. According to ND journalists, the rejection of this traditional model could have had a destructive impact on the entire national community. Therefore, women striving to get away from the traditional image, willing to devote themselves to a professional career at the cost of their family life, were perceived in a particularly negative way. In the public discourse on femininity, National Democracy took the conservative standpoint, which is also shared by representatives of modern national and nationalistic thought in Poland.

**Keywords:** women, political thought, National Party, interwar period, nationalism, social life, women's position

---

<sup>1</sup> The publication was financed from the National Science Centre resources granted under Decision No. DEC-2013/09/B/HS5/00016. Tekst został opracowany w ramach projektu badawczego „Myśl polityczna Stronnictwa Narodowego (1928–1939)” finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki na podstawie decyzji numer DEC-2013/09/B/HS5/00016.

## POZYCJA KOBIETY W ŻYCIU SPOŁECZNYM W ŚWIETLE MYŚLI POLITYCZNEJ STRONNICTWA NARODOWEGO

### Streszczenie

W okresie międzywojennym publicyści Narodowej Demokracji prezentowali własne stanowisko wobec postulatów kształtującego się wówczas ruchu feministycznego. Pozycję kobiety w życiu społecznym pojmowano zgodnie z wytycznymi Kościoła katolickiego. Publicyści endeccy akceptowali istniejące stereotypy określające wzorce kobiecości i męskości. Opowiadano się za tradycyjną rolą kobiety w życiu społecznym. Zdaniem publicystów endeckich odrzucenie tradycyjnego modelu mogło destrukcyjnie wpłynąć na całą wspólnotę narodową. Szczególnie negatywnie postrzegano kobiety, które odbiegały od tradycyjnego wizerunku i poświęcały się karierze zawodowej kosztem życia rodzinnego. W dyskursie publicznym dotyczącym kwestii kobiecej Narodowa Demokracja zajmowała stanowisko konserwatywne. Tożsame stanowisko zajmują przedstawiciele współczesnej myśli narodowej i nacjonalistycznej w Polsce.

**Słowa kluczowe:** kobiety, myśl polityczna, Stronnictwo Narodowe, okres międzywojenny, nacjonalizm, życie społeczne, pozycja kobiet

\*

### Introduction

An increased interest in the social role of women, and their place in the social, economic and political life, was observed in the early 20th century. New phenomena, including the industrial revolution, along with the entry of women onto the labour market, and the progressing development of their professional activities, put the issues of women in a prominent place, and made them non-marginal to every political movement.

Two orientations were observed as regards the views concerning the social role of women. On the one hand, the traditionalist and behavioural orientation merely recognised women's place in the household and family domain, reducing their significance to maternal, care-taking and child-raising functions. The followers of this view considered women's professional activity as particularly dangerous, treating it as the source of all problems, the reason for family crises, and the collapse of the

prevailing moral standards. It was stressed that the liberation of women from male dominance was against both the Catholic Church's teaching and human nature. It was also perceived as a material ethical threat, leading to moral decay and the weakening of the Polish nation<sup>2</sup>. On the other hand, progressive left-wing orientation was driven by (1) democratic, (2) liberal, (3) rationalistic, (4) secular, (5) anti-racist, (6) pacifistic, (7) pro-abortionist and (8) eugenic values<sup>3</sup>.

A change in women's standing was strongly influenced by the Great War, which, undoubtedly, had a much stronger impact on women's independence, and the adoption of new social roles, than the wars fought in previous centuries. These phenomena coincided with the accumulated effects of various movements, which had been launched much earlier, aiming at the legal and political equality of men and women. As a result, following World War I, the political and voting rights of women became a universally recognised demand which was met in most countries. While the fight for women's rights was only one of the manifestations of the prevailing tendency to revise the previous organisation of family life, the shift in women's position alone must have brought numerous changes to the life of every family<sup>4</sup>.

For a long time, the direction of changes in the family and everyday lives of European communities, including Polish, which prevailed in the interwar period, has been of much interest to representatives of numerous scientific fields. Between 1918 and 1939, the idea of women's

<sup>2</sup> M. Śliwa, *Wzorzec osobowy kobiety – socjalistki w Polsce* [*A personal pattern of a socialist woman in Poland*], [in:] *Kobiety i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku* [*Women and education in the Polish land in the 19th and 20th centuries*], Vol. 2, Part 1, ed. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warsaw 1992, pp. 231–232.

<sup>3</sup> See D. Kałwa, *Głosy kobiet w sprawie planowania rodziny w świetle prasy z lat 1929–1932* [*Female voices regarding family planning in the light of press articles dated 1929–1932*], [in:] *Kobieta i kultura życia codziennego wiek XIX i XX* [*Women and the culture of everyday life in the 19th and 20th centuries*], ed. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warsaw 1997, pp. 123–132; M. Gawin, *Planowanie rodziny – hasła i rzeczywistość* [*Family planning – slogans vs. reality*], [in:] *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej* [*Equal rights and unequal opportunities. Women in interwar Poland*], ed. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warsaw 2000, pp. 221–239; Eadem, *Rasa i nowoczesność. Historia polskiego ruchu eugenicznego (1880–1952)* [*Race and modernity. The history of the Polish eugenics movement (1880–1952)*], Warsaw 2003.

<sup>4</sup> J. Żarnowski, *Rodzina w czasach cywilizacyjnego przyspieszenia: Europa i Polska 1918–1989* [*The family in the times of civilisation acceleration: Europe and Poland 1918–1989*], [in:] *Rodzina – prywatność – intymność. Dzieje rodziny polskiej w kontekście europejskim* [*Family – privacy – intimacy. The history of the Polish family in the European context*], ed. D. Kałwa, A. Walaszek, A. Żarnowska, Warsaw 2005, pp. 37–38.

right to participate in social life to a broader extent, and in particular to participate in the public domain – from literature to politics – was spread in civilisationally and intellectually advanced social circles. Nonetheless, despite this trend, women pursuing political careers in the interwar period were very rare. The approval for women employed in executive positions, and for women doing more diverse jobs than the previously prevailing manual, care-taking and elementary teaching jobs, was also extremely slow<sup>5</sup>.

The progressive character of the Polish State in the times of the Second Republic of Poland, reflected in the granting of political rights to women, contrasted with the fierce battle they had to fight to improve their status in the matrimonial and family domain<sup>6</sup>. The postulates of the fight for equal rights, which were the subject-matter of public debate, along with changes to legal regulations, were markedly hard to realise in the domain of social awareness<sup>7</sup>.

### Axiological basis

National Democracy, whose origins date back to the 1880s, had a permanent and strong influence on the development directions of the Second Republic of Poland. From the early days of independence, National Democracy, with its traditions of a political party active under the three partitions, managed to attract a large number of Polish people. In the interwar period, the ND party evolved from the Popular National Union (a parliamentary body), through the Camp of Great Poland, to the National Party. With time, and under the pressure exerted by the young generation, the National Party gradually returned to the Camp of Great Poland structure, and was subject to divisions<sup>8</sup>.

---

<sup>5</sup> Ibidem, p. 40.

<sup>6</sup> C. Kraft, *Państwo wobec rodziny – polityka państw europejskich w XIX i XX wieku – Polska na tle europejskim* [The State and the family – the policies of European countries in the 19th and 20th centuries], [in:] *Rodzina – prywatność – intymność...*, p. 151.

<sup>7</sup> See more: A. Nowak, M. Wójcik, *Kobieta w rodzinie w II Rzeczypospolitej i współcześnie* [A woman in a family in the Second Republic of Poland and now], Katowice 2000.

<sup>8</sup> The status of research on the history and political thought of National Democracy is presented in: A. Dawidowicz, *Dorobek historiografii ruchu narodowego w Polsce. Stan badań* [The Polish national movement historiographical achievements. The status of research], [in:] *Myśl polityczna w społeczeństwie informacyjnym* [Political thought in the information society], scientific ed. E. Maj, E. Kirwiel, E. Podgajna, Lublin 2015, pp. 425–446.

A uniform set of values, including the national community, respect for traditions and family, the Roman-Catholic religion, labour, private property, the sense of the hierarchy and the need for authority, and the craving for moral rebirth, became established in National Democracy circles. In ND political thought, the notion of *nation* was treated as a value exerting a decisive impact on other elements included in the set of professed values. The word *national* appeared to be overused by national ideologists, and all phenomena perceived by individuals were treated as national: (1) the system of preferred values was viewed as national, (2) political activities were of a national character and (3) social, economic and cultural activities were part of the national dimension<sup>9</sup>.

In the 1930s, such values as *nation* and *fatherland* were religiously sanctioned and formed part of the Christian philosophy of life, abandoning their original self-sufficiency manifested within the secular nationalist framework. The National Party (1928–1939) did not perceive the nation as the absolute, in the ideological sense. In line with the title of a publication by Jędrzej Giertych, the National Party represented the Christian (Catholic) nationalism type<sup>10</sup>. It clearly departed from the nationalism of the non-Christian type, thus disapproving of any attempts at representing the nation as the absolute. Treating the nation as the ultimate value was considered a pagan nationalist idea. J. Giertych claimed that

Perceiving the nation as the absolute good – as do the followers of some extreme nationalist directions – to which justice, law and morality must yield, and the service of which makes nothing sinful or criminal, represents a clearly pagan view<sup>11</sup>.

The journalist distinctly stated that the nation's good could not form the ultimate goal. According to Giertych, only God should be viewed as the ultimate good, whereas the nation's good, significant as it might seem, must yield to God's laws. Giertych did not doubt that nations were tem-

<sup>9</sup> E. Maj, *Pojęcie narodu i jego derywaty w publicystyce Związku Ludowo-Narodowego* [*The notion of the nation and its derivatives in the Popular National Union's journalistic writing*], [in:] *Religia. Polityka. Naród. Studia nad współczesną myślą polityczną* [*Religion. Nation. Studies on contemporary political thought*], ed. R. Łętocha, Kraków 2010, pp. 238–247.

<sup>10</sup> J. Giertych, *Nacjonalizm chrześcijański* [*Christian nationalism*], Stuttgart 1948.

<sup>11</sup> *Ibidem*, pp. 16, 34.

poral entities: *The nation's good, like individual family's well-being, must submit to moral law*<sup>12</sup>.

### Social and moral issues

Ideologists and journalists in National Democracy participated in the public debate on broadly-defined social problems. The issues related to morality and moral standards were frequently raised. They were inspired by the increased activity of women who demanded, at the outset of the 20th century, full economic independence, access to education, and fully equal rights vested in men and women. The development of feminist movement was an equally important factor contributing to such reflections.

With reference to moral issues, National Democracy ideologists voiced their support for the Catholic Church's standpoint. This dominated all their statements regarding the position of women and their role in social life. National Democrats, as the supporters of traditions and the conservative vision of social order, unconditionally accepted the social stereotypes, which had been handed down from generation to generation, regarding sex and the roles assigned to women. These stereotypes were usually based on physical and mental features, social roles, and predispositions to perform certain jobs<sup>13</sup>.

The traditional model of culture, according to which kindness, patience, submissiveness, protectiveness and empathy were attributed to women continued to prevail. The reference stereotypes and views formed the basis for the National Democracy's journalism to categorise and structure various social phenomena, eventually leading to self-identification<sup>14</sup>.

ND journalists viewed the traditionalistic model as optimal. On that basis, they negatively assessed any attempts to strive to get away from the traditional image. They claimed that, while being dedicated to professional career and achieving success, women did so at the cost

<sup>12</sup> J. Giertych, *Polski Obóz Narodowy* [*The Polish National Party*], London 1977, p. 14.

<sup>13</sup> G. Radomski, *Feminizm jest nam obcy. Kwestia kobieca w publicystyce Narodowej Demokracji w okresie międzywojennym* [*Feminism remains strange to us. Women's issues in the journalistic writing of the National Democracy in the interwar period*], [in:] *Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek (Koncepcje – ludzie – działalność)* [*National Democracy in the 19th–20th centuries. (Concepts – people – activities)*], ed. T. Sikorski, A. Wątor, Szczecin 2008, pp. 176–177.

<sup>14</sup> Ibidem.

of their family life. It was commonly believed that women should not “blindly” imitate men. Journalists often stressed that women had been naturally predetermined to perform the roles of mothers and care-givers, and they should not abandon their mission. Roman Dmowski, the unquestionable leader of National Democracy, was a zealous supporter of the traditional and ever-lasting division of roles. For his whole life, he remained faithful to the rigid and conservative views on morality, the family’s social function and role division, which he had carried over from his own home. Dmowski grew up in a simple and traditional family, residing in the Targówek District in Warsaw. Brought up by rigid parents, he did not expect women to acquire education or display any interests going beyond their household or family, not to mention any inclination to take up any professional activity<sup>15</sup>. In her recollections, Maria Niklewiczowa neatly summarised Dmowski’s views on so-called women’s issues:

He held long discussions with Ela Balicka regarding the so-called emancipation of women, i.e. the woman’s role in marriage, etc. Their views frequently differed and they sometimes argued, despite being close friends. ‘Yes, Ela,’ said Roman ‘I am as faithful to you [meaning women – A.D.] as a dog...

At this point, he would present a range of devastating arguments. To support his thesis that women should be mainly concerned about their homes, he would tell the following story. One day he got invited to dinner by his friend, whose wife was engaged in social work. He turned up on time but the housewife was not in. She came back late, as a result of which the dinner was also delayed. When the husband asked what she was planning to serve for dinner, she responded *Ask the cook. She’s seeing to that*. Obviously, as Roman later said, the dinner was tasteless, and the beefsteak was too stiff; that’s how it ends when a woman gets fed up with being a woman<sup>16</sup>. At this point, we might refer to Dmowski’s

---

<sup>15</sup> J. Niklewska, *Roman Dmowski i kobiety w świetle jego korespondencji z lat 1915–1920* [*Roman Dmowski and women in the light of his correspondence dated 1915–1920*], [in:] *Archiwum Narodowej Demokracji* [*The National Democracy archive*], Vol. 1, ed. J. Engelgard, M. Motas, Warsaw 2013, pp. 67–92.

<sup>16</sup> M. Niklewiczowa, *Pan Roman. Wspomnienia o Romanie Dmowskim* [*Sir Roman. Recollections of Roman Dmowski*], Warsaw 2001, p. 21.

famous saying which clearly reflects his opinion on the issue of women. *There are women who know nothing, and witches who know everything*<sup>17</sup>.

Nonetheless, national work performed by women was sporadically accepted in National Democracy circles. It is worth noting that, despite supporting the traditional social model, some ND followers encouraged women to take up different forms of activities, not only in the educational domain, with some of the Party members being women. Therefore, it was not odd that the longest female MP career in the interwar period was pursued by Gabriela Balicka (an MP representing the Popular National Union, the National Party) between 1919 and 1935<sup>18</sup>. Gabriela was married to a renowned ND activist and ideologist, Zygmunt Balicki. Other MPs representing National Democracy included Zofia Sokolnicka, Władysława Ładzina, Ewelina Pełowska and Maria Holder-Eggerowa. All of them belonged to the National Women's Organisation<sup>19</sup>.

### Women's role in social life

In the first half of the 20th century, an ideologically-motivated growth in the State's interest in family issues was observed across Europe. More attention was being paid to family life, with a shift in the State's interest from the economic domain to the family's reproductive functions. This revaluation was reflected in the growing significance of eugenic discourses. Such issues as pregnancy, childbirth and maternity, which had been previously treated as belonging to the private domain, and, hence, non-political, became the fully-fledged subject-matter of political discourse<sup>20</sup>. In the interwar period, family and childbirth planning

<sup>17</sup> Ibidem; K. Kawalec, *Roman Dmowski 1864–1939*, Wrocław–Warsaw–Kraków 2002, p. 86.

<sup>18</sup> Gabriela Balicka (1871–1962) – studied natural sciences in Geneva, earning the Ph.D. degree in this field. From 1893 she was active in the National League. She managed the seminar of the Society for the Protection of Women, intended for female teachers. She was also active in the National Organisation for Women and a member of the Popular National Union's authorities. Between 1922 and 1927 she was a Member of Parliament.

<sup>19</sup> E. Maj, *Związek Ludowo-Narodowy 1919–1939. Studium z dziejów myśli narodowej* [*The Popular National Union 1919–1939. A study of the history of national thought*], Lublin 2000, p. 69; P. Goldyn, *Maria Holder-Eggerowa i jej zaangażowanie w ratowanie kobiet zagrożonych prostytutką* [*Maria Holder-Eggerowa and her attempts at saving women threatened with prostitution*], [in:] *Roman Dmowski i jego współpracownicy* [*Roman Dmowski and his collaborators*], ed. M. Białokur, M. Patelski, A. Szczepanik, Toruń 2008, pp. 278–288.

<sup>20</sup> C. Kraft, op. cit., p. 153; D. Kałwa, op. cit. See also: I. Krzywicka, *Kontrola współczesności. Wybór międzywojennej publicystyki społecznej i literackiej z lat 1924–1939*

was increasingly discussed in social journalism. The use of contraceptives fostered, to some extent, the emergence of a family model with a limited number of children. Such practices were vigorously fought down by the Catholic Church, with Poland being a country where it had a strong impact on both law-making and social practice<sup>21</sup>.

Texts on the phenomenon of social injustice can scarcely be found in the political journalistic writing of National Democracy. While there were no postulates to launch a social reform of moral standards, the ideas disseminated by representatives of the so-called Polish progressive intelligence with democratic and liberal views were violently opposed. Such issues as: 1) birth control, 2) the promotion of sexual awareness among young people, 3) abortion, 4) female sexuality problems or 5) homosexuality obviously met with strong disapproval. National journalists rejected the significance of the ongoing moral transitions. The introduction of partner relations and intimate issues to public discourse was considered unnecessary and even despicable<sup>22</sup>.

In the political thought of the Polish nationalism, women were considered *the symbolic care-takers of the nation* who embodied collective life, and whose task was to reproduce the national culture. Political journalists of National Democracy invariably stressed that women were naturally inclined to function as mothers and care-takers. It was believed that their sense of fulfilment was only possible through childbirth. Any attempts at avoiding maternity were assessed negatively and viewed as potentially leading to family breakdown and social demoralisation, ultimately threatening the whole national community.

Efforts to liberate women from their maternal duties were treated by national ideologists as tightly connected with Judeo-Communist influence. The vision of matrimonial law, as appearing in journalistic writing, was consistent with the Catholic Church's teaching. Family re-

---

[*Contemporariness under control. A selection of interwar social and literary articles dated 1924–1939*], gathered and supplemented with introductory remarks by A. Zawiszeńska, Warsaw 2008.

<sup>21</sup> J. Żarnowski, op. cit., p. 40.

<sup>22</sup> See A. Nowaczyński, *Ofensywa. Donna Krzywicka* [The Offensive. Donna Krzywicka, "The devil's disciple"], „Myśl Narodowa” [National Thought] 1932, No. 31, pp. 458–459; idem, *Ofensywa. Safona z Y.P.S.U.* [The Offensive. Safona from Y.P.S.U.], „Myśl Narodowa” [National Thought] 1933, No. 27, p. 399. See also: J. Babiński, *Obiady czwartkowe. Kompleks p. Krzywickiej* [Thursday dinners. Ms Krzywicka's complex], „Merkuriusz Polski Ordynaryjny” [The Polish Mercury Ordinary] 1934, No. 8, pp. 18–19.

lations were expected to be based on male dominance. As regards the attitude to professional activities pursued by women, it was believed that they could lead to demoralisation. In numerous journalistic texts, women were presented as excellent housewives. While their professional activities were rarely accepted, there was much approval for their scientific careers.

Generally speaking, according to national ideologists, women should act as the strongest link in religious and national education. The education of future generations, and thus the future of the entire Polish nation, was viewed as dependent on their moral attitude and attachment to both religious and national values. It was commonly believed in the national ideologist circles that the patriarchal family model could act as the source of moral and religious rebirth. Engagement in rosary prayer groups and occupational associations of a religious character was, therefore, seen as the desirable form of women's activity. In order to make women aware of their social role, the ideal female role models from the past were disseminated, including Saint Jadwiga of Poland and Izabella Czartoryska.

This mental return to the ideas prevailing in the Middle Ages meant that the national ideologists drew their inspiration from the political thought of mediaeval authorities, including Saint Augustine and Saint Thomas Aquinas<sup>23</sup>. The ideological influence of Saint Augustine became evident in the concept of family as promoted by the National Party in the 1930s. The National Party ideologists perceived families as the basis of the entire national life, and also as an invariably important foundation of the nation's existence. This institution was treated as indispensable for human and social development. An ideal family should display strong emotional bonds and a structure relating to the Old-Testament patriarchalism. According to ideologists and journalists, family bonds shaped the attitudes of unselfishness and altruism<sup>24</sup>. While raising the family issue, approval was expressed for traditional moral values<sup>25</sup>. The traditionalist family model with a hierarchical internal structure was, according to the National Party's political thought, compliant with nature and God's laws.

---

<sup>23</sup> J. Mosdorf, *W młodości nadzieja Polski* [Poland's hope lies in the youth], „Myśl Narodowa” [National Thought] 1933, No. 15, pp. 193–194; A. Doboszyński, *O odsetkach* [About interest], „Myśl Narodowa” [National Thought] 1933, No. 29, pp. 415–417.

<sup>24</sup> Z. Raczkowski, *Ludzie bezdomni* [The homeless], „Myśl Narodowa” [National Thought] 1931, No. 26, pp. 338–340.

<sup>25</sup> R. Rybarski, *O państwie policyjnym* [About a surveillance state], „Myśl Narodowa” [National Thought] 1933, No. 20, pp. 273–275.

Women were assigned an extremely prominent place in that model. They were mainly expected to protect the national, and traditionally Polish, values and to hand them on to future generations. While discussing family issues, the national ideologists promoted the inseparability of marriage and the idea of having many children, while condemning bachelorhood and families with one child or no children<sup>26</sup>. The family was believed to convey the ideal patterns, behavioural standards and values, and to provide protection against destructive behaviour, detrimental to the development and interests of both individuals and the nation as a whole. The National Party declared the need to ensure legal protection for families and married couples<sup>27</sup>. Care for the development of Polish families was one of the most persistent and regularly raised issues in the national press, with harmonious and unbreakable family life being seen as a real value<sup>28</sup>.

In discussions of family issues in the press, an aversion to women's emancipation attitudes and efforts was clearly manifested<sup>29</sup>. Feminist slogans and theories were viewed as foreign, destructive and inconsistent with the actual social needs. The idea that the role of mother and care-taker was inherent to women, leading to their ultimate self-fulfilment, was widely disseminated. In consequence, various initiatives inspiring women to take up salaried work were much to the National Party's dislike<sup>30</sup>. As stressed in *Myśl Narodowa* [*National Thought*], one of the leading opinion-making periodicals,

education should prepare women to perform the roles which are naturally assigned to them. The spiritual structure, interests and desires displayed by women must not be independent of their biological

<sup>26</sup> J. Giertych, *Po wyborach w Łodzi. Obserwacje i wnioski* [*The Łódź election. Observations and conclusions*], Warsaw 1936, p. 30; R. Rybarski, op. cit., p. 274.

<sup>27</sup> The Scientific Library of the Polish Academy of Sciences and the Polish Academy of Learning in Kraków, Józef Zieliński's files, Materials regarding the history of the National Party. The organisation and propaganda between 1928 and 1939, Statutes, regulations, instructions and papers. A political pamphlet. The 4th National League stands for election to fight for the landlord's right of the Polish Nation in their own country, mf. 1448, sg. 7820, without page numbers (hereinafter: b.p.).

<sup>28</sup> K.S. Frycz, *Na widowni* [*In the audience*], „*Myśl Narodowa*” [*National Thought*] 1936, No. 48, p. 757; *Tydzień propagandy trzeźwości* [*The sobriety propaganda week*], „*Głos Lubelski*” [*The Lublin Voice*] 1930, No. 19, p. 5.

<sup>29</sup> A. Świętochowski, *Liberum veto*, „*Myśl Narodowa*” [*National Thought*] 1929, No. 8, pp. 121–122.

<sup>30</sup> J. Rembéliński, *Emancypacja od... feminizmu* [*Emancipation from... feminism*], „*Myśl Narodowa*” [*National Thought*] 1933, No. 29, p. 422.

functions of mothers and care-takers. (...) Women are different from men, not only in the physical, but also in the spiritual, sense. They are neither superior nor inferior, but simply different. As such, one cannot speak of women equalling men but rather of the former acquiring the abilities to properly manifest their distinct uniqueness, not only in the instinctive but also the mental plane<sup>31</sup>.

Taking into consideration the common good of the national community, the negative consequences for the development of the Polish nation were sought in destructive notions and phenomena which, according to nationalist journalists, had been brought to Poland by Jews, Communists and Masons. Hedonism, materialism, consumptionism, internationalist and cosmopolite ideas, atheism and feminism were listed among the false ideas and "pseudo-values" which could threaten the national community. The above-mentioned ideas were also viewed as detrimental to families, as promoting false models and erroneous perceptions of women's position and rights in the social domain. Following the same logic, protectionism, snobbism, incompetence, "the cult of money" and "the drive for living above means" were stigmatised. Given the critical attitude towards the ideological heritage of the French Revolution, the preferred system of values made no room for equality. Questioning the significance of equality, a journalist of *Myśl Narodowa* pondered,

Where has this new equality religion come from? It cannot be found in the Ancient Greek or Roman worlds, nor was it present in the Middle Ages or in the ancien régime Europe. It was not advocated by Plato or Aristotle, or presented in Roman Jurists' works, or discussed by Saint Thomas Aquinas<sup>32</sup>.

The diagnoses and analyses of the existing *status quo* were accompanied by a "new man" education postulate, with a pious, submissive and modest man, primarily focused on national, spiritual and "lofty" values, being seen as the ideal<sup>33</sup>. At the same time, fears were expressed that the

<sup>31</sup> A.A., *Wychowanie narodowe. Sprawa wykształcenia kobiet* [National education. The issue of women's education], „Myśl Narodowa” [National Thought] 1929, No. 17, p. 267.

<sup>32</sup> Viator, *Mistyka demokratyczna* [Democratic mystique], „Myśl Narodowa” [National Thought] 1929, No. 18, p. 275.

<sup>33</sup> R. Dmowski, *Ludzie potrzebni* [The needed people], „Myśl Narodowa” [National Thought] 1933, No. 54, p. 813; J. Giertych, *O wyjście z kryzysu...* [About emerging from the crisis], p. 201; W. Wasiutyński, *Najmłodsze pokolenie przez pryzmat „Myśli nowoczesnego*

secularisation of attitudes, coupled with the disappearance of traditional standards and values, would push the Polish nation towards a moral and spiritual crisis. Concerns were spread that “the triumph of materialistic thought, the collapse of traditionalism” and the development of democratic institutions would pave the way for the destructive activities launched by Jews, Communists and Masons<sup>34</sup>.

Considerations regarding women’s role in social life were closely connected with the issues of national education. Women were thought to play a prominent and exceptional role in the national education process. The National Democrats were convinced that it was the family where the extremely important inter-generation transition of national values took place. Family values were enthusiastically advocated by Roman Dmowski, who wrote that *the family is a link between the individual and society, and society is mainly formed by families, not individuals*<sup>35</sup>. According to National Democracy supporters, it was the family which laid the foundation for the nation’s existence, being indispensable to human and social development. The ideal family should display strong emotional bonds and a structure relating to Old-Testament patriarchalism. According to ideologists and journalists, family bonds shaped the attitudes of unselfishness and altruism<sup>36</sup>. While raising the family issue, approval was expressed for traditional moral values<sup>37</sup>. The traditionalist family model with a hierarchical internal structure was, according to the National Party’s political thought, compliant with natural and God’s laws. Women were assigned an extremely important place in that model, as they were expected to protect the national and traditionally Polish values and to hand them on to future generations<sup>38</sup>. While discussing family issues, the national ideologists promoted the inseparability of marriage and the

---

*Polaka*” [The youngest generation seen through the prism of the modern Pole’s thought], „Myśl Narodowa” [National Thought] 1931, No. 40, p. 112; Z. Wasilewski, *Na widowni* [In the audience], „Myśl Narodowa” [National Thought] 1937, No 36, p. 568.

<sup>34</sup> K.S. Frycz, *Pozytywizm* [Positivism], „Myśl Narodowa” [National Thought] 1934, No. 41, pp. 594–596.

<sup>35</sup> R. Dmowski, *Pisma*, t. X...[Letters, vol. X...], p. 218.

<sup>36</sup> Z. Raczkowski, op. cit., pp. 338–340.

<sup>37</sup> R. Rybarski, op. cit., pp. 273–275.

<sup>38</sup> How the “Mother-Pole” patterns have changed in the Polish culture, see E. Kępa, *Patriotyzm kobiet – ewolucja i przeobrażenia Matki Polki w kulturze współczesnej* [Women’s patriotism – the evolution and transitions of the Mother-Pole in the contemporary culture], [in:] *Patriotyzm a wychowanie* [Patriotism vs. education], ed. E.J. Kryńska, J. Dąbrowska, A. Szarkowska, U. Wróblewska, Białystok 2009, pp. 556–566.

idea of having many children, while condemning bachelorhood and families with one child or no children<sup>39</sup>. The family was believed to hand on the correct patterns, behavioural standards and values, and to provide protection against destructive behaviour, detrimental to the development and interests of both individuals and the nation as a whole. The National Party declared the need to ensure legally guaranteed family and marriage protection<sup>40</sup>. Care for the development of Polish families was one of the persistent and regularly raised issues in the national press, with harmonious and unbreakable family life being seen as a real value<sup>41</sup>.

When discussing family issues, aversion to women's emancipation attitudes and attempts was clearly manifested in the press<sup>42</sup>. Feminist slogans and theories were viewed as foreign, destructive and inconsistent with the actual social needs. The idea that the role of a mother and caretaker was inherent to women, and thus the most socially useful, was widely disseminated. An opinion expressed by one of the journalists, Jan Rembieliński, appears rather symptomatic. He claimed that *a woman can display more individuality and creativity when sewing a dress for her child than when working in the office and typing letters or circulars dictated by her superior*<sup>43</sup>. In consequence, various initiatives inspiring women to take up salaried work were much to the National Party's dislike<sup>44</sup>. As stressed in „Myśl Narodowa” [*National Thought*]:

<sup>39</sup> J. Giertych, *Po wyborach w Łodzi...*, op. cit., p. 30; R. Rybarski, op. cit., p. 274.

<sup>40</sup> The Scientific Library of the Polish Academy of Sciences and the Polish Academy of Learning in Kraków, Józef Zieliński's files, materials regarding the history of the National Party. The organisation and propaganda between 1928 and 1939, statutes, regulations, instructions and papers. A political pamphlet. The 4th National League stands for election to fight for the landlord's right of the Polish Nation in their own country, mf. 1448, sg. 7820, without page numbers (hereinafter: b.p.).

<sup>41</sup> K.S. Frycz, *Na widowni* [*In the audience*], „Myśl Narodowa” [*National Thought*] 1936, No. 48, p. 757; *Tydzień propagandy trzeźwości* [*The sobriety propaganda week*], „Głos Lubelski” [*The Lublin Voice*] 1930, No. 19, p. 5. In the political thought of the contemporary national and nationalist groupings, the family constitutes the principal value. The key role of family in the process of the education of the young generation is still strongly accentuated. See more: E. Maj, *Myśl narodowa i nacjonalistyczna* [*National and nationalist thought*], [in:] *Myśl polityczna w Polsce po 1989 roku. Wybrane nurty ideowe* [*Political thought in Poland after 1989. Selected ideological trends*], ed. E. Maj, A. Wójcik, Lublin 2008, pp. 116–126; G. Radomski, *Rewitalizacja koncepcji edukacyjnych Narodowej Demokracji w koncepcjach współczesnego ruchu narodowego w Polsce* [*Revitalisation of the National Democracy educational concepts in the concepts of the contemporary national movement in Poland*], [in:] *Epigonstwo czy twórcza ciągłość?...* [*Epigonism or creative continuance?...*], pp. 185–187.

<sup>42</sup> A. Świętochowski, op. cit., pp. 121–122.

<sup>43</sup> J. Rembieliński, op. cit., p. 422.

<sup>44</sup> Ibidem.

education should prepare women to perform the roles which are naturally assigned to them. The spiritual structure, interests and desires displayed by women must not be independent of their biological functions of mothers and care-takers. (...) Women are different from men, not only in the physical but also spiritual sense. They are neither superior nor inferior, but simply different. As such, one cannot speak of women equalling men but rather of the former acquiring the abilities to properly manifest their distinct uniqueness, not only in the instinctive but also mental plane<sup>45</sup>.

The idea of national education was to build a strong nation, and to prepare society for an independent national and State life. The condition of the Polish society was thoroughly analysed. An active and constructive attitude was inspired, along with promoting social responsibility, engagement, willingness to make sacrifices, self-denial, and submission to the will of entities responsible for the accomplishment of set objectives. National education was expected to lead to establishing "the definitive Polish type" reflecting the Polish identity and traditional values cultivated from generation to generation by the native Polish population. Such a type could only be possible through imposing the right discipline and hierarchy.

### **Final remarks**

In the interwar period, National Democracy journalists presented their own views regarding the emerging feminist movement. The National Democracy invariably held a conservative position in the public discourse on women's issues. Its representatives were faithful to the conservative and traditional view that women should mainly perform the role of wives, mothers and housewives. Despite the traditional respect, or even reverence for the female population, women's participation in public life met with disapproval. Women found it hard to pave their way to public presence in society and to exercise their rights in various domains to the same extent as men did.

The position of women in the social domain was perceived in line with the Catholic Church's teaching. ND journalists followed the existing

---

<sup>45</sup> A.A., *Wychowanie narodowe. Sprawa wykształcenia kobiet* [National education. The issue of women's education], „Myśl Narodowa” [National Thought] 1929, No. 17, p. 267.

stereotypes regarding femininity and masculinity patterns. They were in favour of the traditional role of women in the social domain. According to ND journalists, the rejection of this traditional model could have had a destructive impact on the entire national community. Therefore, women striving to get away from the traditional image, willing to devote themselves to a professional career at the cost of their family life, were perceived in a particularly negative way. It should be added that these views are also shared by representatives of modern national and nationalist thought in Poland.

## Bibliography

### Archive materials

The Scientific Library of the Polish Academy of Sciences and the Polish Academy of Learning in Kraków, Józef Zieliński's files, materials dealing with the history of the National Party. The organisation and propaganda between 1928 and 1939, statutes, regulations, instructions and papers. A political pamphlet. 4 „Lista Narodowa staje do wyborów aby wywalczyć Narodowi Polskiemu prawo gospodarza we własnym państwie” [*The National List stands for election to fight for the right of the Polish Nation to be hosts in their own country*], mf. 1448, ref. 7820.

### Political texts and journalistic writing

A.A., *Wychowanie narodowe. Sprawa wykształcenia kobiet* [*National education. The issue of women's education*], „Myśl Narodowa” [*National Thought*] 1929, No. 17, p. 267.

Babiński Julian, *Obiady czwartkowe. Kompleks p. Krzywickiej* [*Thursday dinners. Ms Krzywicka's complex*], „Merkuriusz Polski Ordynaryjny” [*The Polish Mercury Ordinary*] 1934, No. 8, pp. 18–19.

Dmowski Roman, *Ludzie potrzebni* [*The needed people*], „Myśl Narodowa” [*National Thought*] 1933, No. 54, p. 813.

Doboszyński Adam, *O odsetkach* [*About interest*], „Myśl Narodowa” [*National Thought*] 1933, No. 29, pp. 415–417.

Frycz Karol Stefan, *Na widowni* [*In the audience*], „Myśl Narodowa” [*National Thought*] 1936, No. 48, p. 757.

- Frycz Karol Stefan, *Pozytywizm [Positivism]*, „Myśl Narodowa” [*National Thought*] 1934, No. 41, pp. 594–596.
- Giertych Jędrzej, *Nacjonalizm chrześcijański [Christian nationalism]*, Stuttgart 1948.
- Giertych Jędrzej, *Po wyborach w Łodzi. Obserwacje i wnioski [The Łódź election. Observations and conclusions]*, Warsaw 1936.
- Giertych Jędrzej, *Polski Obóz Narodowy [The Polish National Party]*, London 1977.
- Mosdorf Jan, *W młodzieży nadzieja Polski [Poland's hope lies in the youth]*, „Myśl Narodowa” [*National Thought*] 1933, No. 15, pp. 193–194.
- Nowaczyński Adolf, *Ofensywa. Donna Krzywicka [The Offensive. Donna Krzywicka]*, „Myśl Narodowa” [*National Thought*] 1932, No. 31, pp. 458–459.
- Nowaczyński Adolf, *Ofensywa. Safona z Y.P.S.U. [The Offensive. Safona from Y.P.S.U.]*, „Myśl Narodowa” [*National Thought*] 1933, No. 27, p. 399.
- Rackowski Zygmunt, *Ludzie bezdomni [The homeless]*, „Myśl Narodowa” [*National Thought*] 1931, No. 26, pp. 338–340.
- Rembieliński Jan, *Emancypacja od... feminizmu [Emancipation from... feminism]*, „Myśl Narodowa” [*National Thought*] 1933, No. 29, p. 422.
- Rybicki Roman, *O państwie policyjnym [About the surveillance State]*, „Myśl Narodowa” [*National Thought*] 1933, No. 20, pp. 273–275.
- Świętochowski Aleksander, *Liberum veto*, „Myśl Narodowa” [*National Thought*] 1929, No. 8, pp. 121–122.
- Tydzień propagandy trzeźwości [Sobriety propaganda week]*, „Głos Lubelski” [*The Lublin Voice*] 1930, No. 19, p. 5.
- Viator, *Mistyka demokratyczna [Democratic mystique]*, „Myśl Narodowa” [*National Thought*] 1929, No. 18, p. 275.
- Wasilewski Z., *Na widowni [In the audience]*, „Myśl Narodowa” [*National Thought*] 1937, No. 36, p. 568.
- Wasiutyński Wojciech, *Najmłodsze pokolenie przez pryzmat “Myśli nowoczesnego Polaka” [The youngest generation seen through the prism of the modern Pole's thought]*, „Myśl Narodowa” [*National Thought*] 1931, No. 40, p. 112.

## Recollections

Niklewiczowa Maria, *Pan Roman. Wspomnienia o Romanie Dmowskim* [*Sir Roman. Recollections of Roman Dmowski*], Warsaw : Znak, 2001, ISBN: 978-83-880-6756-3.

## Scientific papers

Dawidowicz Aneta, *Dorobek historiografii ruchu narodowego w Polsce. Stan badań* [*The Polish national movement's historiography achievements. The status of research*], [in:] *Myśl polityczna w społeczeństwie informacyjnym* [*Political thought in the information society*], scientific ed. Ewa Maj, Eleonora Kirwiel, Ewelina Podgajna, Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2015, pp. 425–446.

Gawin Magdalena, *Planowanie rodziny – hasła i rzeczywistość* [*Family planning – slogans vs. reality*], [in:] *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej* [*Equal rights and unequal opportunities. Women in interwar Poland*], ed. Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc, Warsaw : Wydawnictwo DiG, 2000, pp. 221–239.

Gawin Magdalena, *Rasa i nowoczesność. Historia polskiego ruchu eugenicznego (1880–1952)* [*Race and modernity. The history of the Polish eugenics movement (1880–1952)*], Warsaw : Neriton, 2003, ISBN 83-88973-57-6.

Goldyn Piotr, *Maria Holder-Eggerowa i jej zaangażowanie w ratowanie kobiet zagrożonych prostytutką* [*Maria Holder-Eggerowa and her attempts at saving women threatened with prostitution*], [in:] *Roman Dmowski i jego współpracownicy* [*Roman Dmowski and his collaborators*], ed. Marek Białokur, Mariusz Patelski, Andrzej Szczepanik, Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008, pp. 278–288.

Kałwa Dobrochna, *Głosy kobiet w sprawie planowania rodziny w świetle prasy z lat 1929–1932* [*Female voices regarding family planning in the light of press articles dated 1929–1932*], [in:] *Kobieta i kultura życia codziennego wiek XIX i XX* [*Women and the culture of everyday life in the 19th and 20th centuries*], ed. Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc, Warsaw : Wydawnictwo DiG, 1997, pp. 123–132.

Kawalec Krzysztof, *Roman Dmowski 1864–1939*. Wrocław–Warsaw–Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2002, ISBN 83-04-04565-6.

- Kępa Ewa, *Patriotyzm kobiet – ewolucja i przeobrażenia Matki Polki w kulturze współczesnej* [*Women's patriotism – evolution and transitions of the Mother-Pole in the contemporary culture*], [in:] *Patriotyzm a wychowanie* [*Patriotism vs. education*], ed. Elwira Jolanta Kryńska, Joanna Dąbrowska, Agnieszka Szarkowska, Urszula Wróblewska, Białystok : Trans Humana, 2009, pp. 556–566.
- Kraft Claudia, *Państwo wobec rodziny – polityka państw europejskich w XIX i XX wieku – Polska na tle europejskim* [*The State towards the family – the policies of European countries in the 19th and 20th centuries*], [in:] *Rodzina – prywatność – intymność. Dzieje rodziny polskiej w kontekście europejskim* [*Family – privacy – intimacy. The history of the Polish family in the European context*], ed. Dobrochna Kałwa, Adam Walaszek, Anna Żarnowska, Warsaw : Instytut Historii PAN, Instytut Historyczny UW, 2005, pp. 105–121.
- Krzywicka Irena, *Kontrola współczesności. Wybór międzywojennej publicystyki społecznej i literackiej z lat 1924–1939* [*Contemporariness under control. A selection of interwar social and literary articles dated 1924–1939*], gathered and supplemented with introductory remarks by Agata Zawiszevska, Warsaw : Fundacja Feminoteka, 2008, ISBN: 9788362206643.
- Maj Ewa, *Myśl narodowa i nacjonalistyczna* [*National and nationalist thought*], [in:] *Myśl polityczna w Polsce po 1989 roku. Wybrane nurty ideowe* [*Political thought in Poland after 1989. Selected ideological trends*], ed. Ewa Maj, Alicja Wójcik, Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2008, pp. 116–126.
- Maj Ewa, *Pojęcie narodu i jego derywaty w publicystyce Związku Ludowo-Narodowego* [*The notion of the nation and its derivative in Popular National Union's journalistic writing*], [in:] *Religia. Polityka. Naród. Studia nad współczesną myślą polityczną* [*Religion. Nation. Studies on the contemporary political thought*], ed. Rafał Łętocha, Kraków : NOMOS, 2010, pp. 238–247.
- Maj Ewa, *Związek Ludowo-Narodowy 1919–1939. Studium z dziejów myśli narodowej* [*The Popular National Union 1919–1939. A study of the history of national thought*], Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2000, ISBN: 83-227-1585-4.
- Niklewska Jolanta, *Roman Dmowski i kobiety w świetle jego korespondencji z lat 1915–1920* [*Roman Dmowski and women in the light of his correspondence dated 1915–1920*], [in:] *Archiwum Narodowej Demokracji* [*The*

- National Democracy archive*], Vol. 1, ed. Jan Engelgard, Maciej Motas, Warsaw : Wydawnictwo Myśl Polska, 2013, pp. 67–92.
- Nowak Anna, Wójcik Mirosław, *Kobieta w rodzinie w II Rzeczypospolitej i współcześnie* [*A woman in a family in the Second Republic of Poland and now*], Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000, ISBN 8322609159.
- Radomski Grzegorz, *Feminizm jest nam obcy. Kwestia kobieca w publicystyce Narodowej Demokracji w okresie międzywojennym* [*Feminism remains strange to us. Women's issues in the journalistic writing of the National Democracy in the interwar period*], [in:] *Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek (Koncepcje – ludzie – działalność)* [*The National Democracy in the 19th–20th centuries (Concepts – people – activities)*], ed. Tomasz Sikorski, Adam Wątor, Szczecin : Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Szczecińskiego, 2008, pp. 176–177.
- Śliwa Michał, *Wzorzec osobowy kobiety – socjalistki w Polsce* [*A personal pattern of a socialist woman in Poland*], [in:] *Kobiety i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku* [*Women and education in the Polish land in the 19th and 20th centuries*], Vol. 2, Part 1, ed. Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc, Warsaw : Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, 1992, pp. 231–232.
- Żarnowski Janusz, *Rodzina w czasach cywilizacyjnego przyspieszenia: Europa i Polska 1918–1989* [*Family in the times of civilisation acceleration: Europe and Poland 1918–1989*], [in:] *Rodzina – prywatność – intymność. Dzieje rodziny polskiej w kontekście europejskim* [*Family – privacy – intimacy. The history of the Polish family in the European context*], ed. Dobrochna Kałwa, Adam Walaszek, Anna Żarnowska, Warsaw : Wydawnictwo DiG, 2005, pp. 37–58.

DOC. DR INNA VASHKEVICH

[orcid.org/0000-0002-3855-416X](https://orcid.org/0000-0002-3855-416X)

*Belarusian State University of Informatics and Radioelectronics,  
the Department of Humanities*

## **The image of a Soviet woman-politician in the Belarusian magazine “Rabotnitsa i Syalyanka” (1946–1991)**

### **Abstract**

In the Soviet state the solving of the gender question was based on the Marxist-Leninist idea of men and women equality. The activities aimed to involve women in the political life were carried out together with the realization of the economic and social tasks. In the second half of the 1940s the problem of the emancipation of women in the USSR was recognized as resolved. The women participation in politics became the widespread phenomenon. The image of a woman-politician formed in mass media indicates that the soviet authorities were interested in the participation of women of all soviet republics in politics.

Analysis of the materials of the Belarusian popular women's magazine „Rabotnitsa i Syalyanka” in 1946–1991 allows to reconstruct the image of the women-politician of the BSSR as it was seen by the communist party ideologists and state functionaries. The image created in the process of mediation was not a neutral reflection of real Belarusian women – it was a part of an ideological order. Like all the Soviet media the magazine was a part of the means of propaganda of the Communist party that's why it created the ideal images of the woman-politician and translated them to the reader.

**Keywords:** Soviet woman-politician, image of a politician, gender stereotypes, „Rabotnitsa i Syalyanka”, magazine, BSSR

**WIZERUNEK SOWIECKIEJ KOBIETY-POLITYKA W BIAŁORUSKIM  
CZASOPIŚMIE „RABOTNITSA I SYALYANKA”  
[„ROBOTNICA I CHŁOPKA”] (1946–1991)**

**Streszczenie**

Rozwiązanie problemu płci w ZSRR opierało się na marksistowsko-leninowskiej interpretacji idei równości kobiet i mężczyzn. Działania mające na celu zaangażowanie kobiet w życie polityczne realizowane były jednocześnie z zadaniami gospodarczymi i społecznymi. W drugiej połowie lat 40. problem emancypacji kobiet w ZSRR został uznany za rozwiązany. Udział kobiet w polityce stał się zjawiskiem powszechnym. Państwo było zainteresowane udziałem kobiet z republik radzieckich w procesach politycznych, o czym świadczy sformowany w mediach wizerunek sowieckiej kobiety-polityka.

Analiza materiałów popularnego białoruskiego magazynu kobiecego „Robotnica i Chłopka” za lata 1946–1991 pozwala zrekonstruować wizerunek kobiety-polityka BSSR tak, jak go rozumieli ideolodzy i funkcjonariusze partyjni i państwowi. Powstały na łamach pisma wizerunek nie był neutralnym odzwierciedleniem zwykłych kobiet białoruskich, ale częścią ideologicznego zamówienia. Czasopismo, podobnie jak wszystkie media radzieckie, występowało najpierw jako środek propagandy partii komunistycznej. Pismo tworzyło idealne wizerunki kobiety-polityka, jakie przekazywało czytelnikom.

**Słowa kluczowe:** sowiecka kobieta-polityk, obraz polityka, stereotypy płci, „Robotnica i Chłopka”, czasopismo, BSRR

\*

On December 30, 1922 at the first All-Union Congress of Soviets there was an agreement approved for the establishment of the Soviet Union. The leaders of the new state proclaimed a course for the construction of socialism in a particular country. A large-scale project was developed in order to implement this task. It aimed at raising a “new man” who would become a core of the Soviet society.

The project was also put in place to solve a gender inequality issue. In the first decades of the USSR existence there were systematically held activities aimed at women’s involvement in social production, as well as in the field of public administration. The USSR Constitution of 1936 guaranteed women’s civil and political rights including active and

passive suffrage<sup>1</sup>. As a result, by the end of the 1930s the women's issue began to disappear from the state-party bodies' agenda. The women emancipation task in the USSR was completed.

The Soviet leaders were forced to adjust their attitude toward woman in the country as a result of large human losses during the Second World War, as well as a need to restore the economy. The 9th Plenum of the Central Committee of the CP(b)B (27 June – 1 July 1946) adopted a resolution on the strengthening of the ideological and political work among women. *Tremendous tasks for rebuilding and further development of the national economy and culture* after the Second World War could not be implemented without women's involvement in political and public life<sup>2</sup>. The division of propaganda of the Central Committee of the CP(b)B was instructed to resume publication<sup>3</sup> of the magazine "Rabotnitsa i Syalyanka" in order to fulfill the task<sup>4</sup>.

The journal, intended for a female audience, published materials of various subjects and genres. A large number of publications were dedicated to women-deputies of Local Councils, the BSSR and USSR Supreme Councils, women participating in delegate meetings, party organizations, etc. The analysis of these publications allows one to understand how the magazine at the same time formed and broadcast to its readers the ideas about women in the state authorities.

Articles of 1940–50s, dedicated to women-politicians, were similar in structure and the way the data was presented. A narration normally began with a detailed biography of a woman, her difficult life. She was an ordinary slogger, *a simple countrywoman* who could not even dream of participating in governing the State<sup>5</sup>.

The Soviet leaders paid special attention to western areas that joined the BSSR in 1939. The acquisition of these lands was not easy. The 8th Plenum of the Central Committee of the CP(b)B (December 1945) pointed to insufficient work carried out in order to strengthen the Soviet power in those territories. In accordance with a Plenum decision, the

<sup>1</sup> *Zakonodatel'stvo o pravakh zhenshchin v SSSR. Sbornik normativnykh aktov*, Moskva 1975, p. 13–14.

<sup>2</sup> The National Archives of The Republic of Belarus [Natsional'nyj Arkhiv Respubliki Belarus', NARB], f. 4p., op. 20, d. 225, l. 32.

<sup>3</sup> The magazine was founded in 1924 under the name „Byelaruskaya Rabotnitsa i Syalyanka". During The Second World War the publication of the magazine was suspended.

<sup>4</sup> NARB, f. 4p., op. 20, d. 225, l. 33.

<sup>5</sup> M. Ihnatsyuk, *Radasny, khvalyuchy dzyen'*, „Rabotnitsa i Syalyanka" 1946, nr 1, p. 5.

party bodies were requested to strengthen their work among certain categories of citizens, namely women<sup>6</sup>. It was to promote the BSSR western area women's engagement in public and political life of the country, as well as the elimination of their *political and cultural ignorance*<sup>7</sup>.

As a result, the magazine during the 1940–50s was dominated by articles about women-politicians previously lived in the Poland territory. They emotionally recalled their life in Poland where *women were not treated as humans, a woman was a slave* who suffered humiliation even from her husband, or from the *sir-owner* she was working for<sup>8</sup>. They perceived joining the BSSR with joy<sup>9</sup>. Only after uniting *into a single fraternal family with working people of the BSSR* women obtained *free happy life*, received equal rights with men, and were able to actively participate in the country activities<sup>10</sup>. For this drastic turn of their destiny, women were grateful to their countrymen, the Soviet power and *The Great Stalin* who gave them an opportunity to see a different life and become successful<sup>11</sup>.

Every article introduced biographies of working women who took part in the country authorities. As a rule, they were the best toilers of the kolkhoz (collective farms) and factories that had mastered their profession immediately at the enterprise, conscientiously carried out their duties, took on additional commitments to improve productivity and the quality of products<sup>12</sup>. The editorial board assured that material possessions had no value to women-politicians. They were willing to work excessively for the prosperity of the socialist motherland<sup>13</sup>.

As a rule, women-politicians of 1940–50s had no education and felt embarrassed by this fact. This, however, was not considered a problem for their colleagues, fellow villagers and voters. They had a confidence

<sup>6</sup> NARB, f. 4p., op. 20, d. 222, l. 11.

<sup>7</sup> A. Korzun, *Shyrey razhornyem rabotu syarod zhanchyn zakhodnikh ablastsyey BSSR*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1946, nr 1, p. 15.

<sup>8</sup> M. Ihnatsyuk, op. cit., p. 5.

<sup>9</sup> For example: Ibidem, p. 5; *Pad stsyaham Lyenina, pad vadzitsyel'stvam Stalina – upyerad da pyeramohi komunizma*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1949, nr 1, p. 14; N. Anyukow, *Znatnaya traktarystka*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1951, nr 2, p. 9–10.

<sup>10</sup> M. Ihnatsyuk, op. cit., p. 5.

<sup>11</sup> Ibidem.

<sup>12</sup> For example: *Deputat – sluha naroda*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1946, nr 3, p. 18; N. Anyukow, op. cit., p. 9–10; A. Vasilyevich, *Zvy chaynaya biyagrafiya*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1954, nr 3, p. 6–7.

<sup>13</sup> For example: *Poshta deputata*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1948, nr 7, p. 22–23; Y. Tarasaw, *Tsyaplo, addadzyenaye lyudzyam*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1961, nr 10, p. 2–4.

in the ability of women to solve the problems of the country<sup>14</sup>. This confidence was based on the fact that the entire life of women participating in political processes was based on hard work. Besides, women-politicians did not rest on their laurels and educated themselves. The literature that raised their knowledge level included the works of V. Lenin, Stalin, and also a short course on the Communist Party history<sup>15</sup>.

There was almost no information about the personal lives of women-politicians in the articles of the 1940s. There was only fragmentary information about their families. As a rule, they reported that a woman was a heroine mother, or a widow whose husband had died during the war, a desperate mother who had lost her children in the time of the war<sup>16</sup>. Also highlighted were the burdens of a woman's life. That allowed for a reader to learn that a member of the Council of Workers' Deputies F. Struy had lost both legs during the war years, yet *regardless of her strength and health, Fekla Fyodorovna honestly served her people*<sup>17</sup>.

Women considered the deputy status as a great responsibility, and were afraid of losing the people's trust. This sense of responsibility was shared among other workers of kolkhoz (collective farms) and enterprises where women worked<sup>18</sup>.

The editorial board urged the readers that their trust was not in vain. This was evidenced in the articles' titles: *The deputy is a servant of the people!*<sup>19</sup>, *The deputy at work*<sup>20</sup>, *To the people's happiness*<sup>21</sup>, *At voters*<sup>22</sup>, etc. It was clear from the articles' content that the entire day of women-politicians was busy with fruitful work for the benefit of the country. The voters always had an opportunity to directly refer to them for help. Women-politicians contributed to solving a wide range of problems. They aided in the restoration of lost documents, opening medical

<sup>14</sup> For example: *Shlyakh syalyanki*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1949, nr 10, p. 7; A. Vasilyevich, op. cit., p. 7; N. Syarhyeyeva, *Slava pratsawitsy*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1955, nr 1, p. 4; I. Kaval'chuk, *Kali lyubish spravu*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1956, nr 2, p. 4.

<sup>15</sup> I. Hramovich, *Kamunistka lyeninskaha pryzyvu*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1948, nr 1, p. 16; *Poshta deputata...*, p. 23.

<sup>16</sup> For example: M. Mikhaylova, *Za shchastsye naroda*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1946, nr 7, p. 7; *Shlyakh syalyanki...*, p. 7.

<sup>17</sup> M. Mikhaylova, op. cit., p. 7.

<sup>18</sup> For example: *Deputat – sluha...*, p. 18.

<sup>19</sup> Ibidem.

<sup>20</sup> *Deputat za rabotay*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1946, nr 4/5, p. 13.

<sup>21</sup> M. Mikhaylova, op. cit., p. 13.

<sup>22</sup> N. Kazantsava, *U vybarshchychkaw*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1947, nr 2, p. 4.

institutions, working on new school projects, as well as assisting families of the soldiers who had died during the war, etc.<sup>23</sup> However, it should be taken into consideration that the conditions of the Soviet state excluded citizens from making political decisions. Therefore, women's participation in politics was symbolic. They could only facilitate social problem solving. Their main task was to promote a connection between the state bodies and the broad masses and mobilizing workers to execute decisions of the state-party bodies.

As members of the Communist Party, women-politicians worked actively among the broad masses and primarily among the female population, fostering women to be patriotic and dedicated to the communist party<sup>24</sup>.

A woman-politician was portrayed as a true friend of the women in the country. She was characterized by extraordinary humanitarianism, and a willingness to listen carefully. She was asked for advice not only in the professional sphere, but personal as well. She perceived others' happiness as her own<sup>25</sup>.

Active employment of the female population in a production industry in the first post-war decade in conjunction with a poorly developed social infrastructure led to an excessive workload of the Soviet women, obstructed implementation of family and household responsibilities. By the early 1960s, this became one of the reasons (along with the industrialization, urbanization, changes in the social structure of the population, increased priority in education) for the decline in birth rate in the country. In an attempt to overcome these negative trends there was a reform put into action targeting labor, family and social legislation sectors which had started during the presidency of N.S. Khrushchev, and then continued through L.I. Brezhnev. The laws about mixed (boys and girls) education (1954), the legalization of abortion (1955), the simplification of a divorce procedure (1965), *Fundamentals of Legislation of the USSR and Union Republics on marriage and family* (1968), and the USSR Constitution in

<sup>23</sup> M. Mikhaylova, op. cit., p. 7; I. Hramovich, op. cit., p. 16; A. Laznyavy, *Prakof'yewna*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1958, nr 1, p. 14–15; V. Lysny, *Daroha w syel'ski savyet*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1966, nr 8, p. 4–5; A. Zakharenka, *Davyer'ye*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1979, nr 2, p. 1–2.

<sup>24</sup> *Vykhavannye zhanochaha aktyva*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1947, nr 8, p. 13.

<sup>25</sup> For example: *Shlyakh syalyanki...*, p. 7; M. Yastrabaw, *Zayzdrosny lyos*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1959, nr 3, p. 5.

1977 were aimed at ensuring the Soviet Woman would have all the necessary social and living conditions in order to be able to combine *a happy motherhood with a more active and creative participation in the production and socio-political life*<sup>26</sup>. In other words, preserving the principle of men and women equality, the Soviet leaders were consistently forming the legislation that would alleviate the plight of a working woman, and help her to combine motherhood with active social and work activities.

The social legislation change in 1950–70s led to a transformation of the perceptions of an ideal of *the Soviet woman*. Consequently, the image of a woman participating in the political life underwent changes.

Around the mid-1950s, changes in a woman-politician image representation started being traced in “Rabotnica i Syalyanka”. On the one hand, a worker biography was still illustrated in the magazine. However, a description of women-politicians’ past became less detailed. Instead, it started being replaced with the stories of women’s labor routine in kolhoz (collective farms) and enterprises. The magazine described in detail a volume of harvested crop, milk yields, livestock, manufactured goods, and so on. The magazine emphasized women’s efforts that contributed to the rise of the farm where they worked up to the level of being one of the best in the country<sup>27</sup>.

On the other hand, in the middle of the 1950s, personal lives of women-politicians became more public. Information about their families became more detailed. A reader could see a maternal care of children, pride for their achievements, and concerns about problems they could have<sup>28</sup>. Women-politicians were no longer portrayed only as the best workers, but also as caring, loving and good mothers, grandmothers, wives, and people with versatile hobbies. For example, in the article of 1969, describing the Secretary of Polotsk City Committee of CPSU Elena Prokofyeva, a correspondent made a remark that she was not “frumpy”.

<sup>26</sup> *Zakonodatel'stvo o pravakh...*, p. 36.

<sup>27</sup> For example: N. Syarhyeyeva, op. cit., p. 4–5; I. Kaval'chuk, op. cit., p. 4; Ye Shcherba, *Pratsownay darohay*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1958, nr 2, p. 2–3; A. Poznyak, *Shlyakh da podviha*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1960, nr 5, p. 5.

<sup>28</sup> N. Syarhyeyeva, op. cit., p. 4–5; Eadem, *Haspadary*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1957, nr 2, p. 4–5; A. Zakharenka, *Malodshaya dachka*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1961, nr 7, p. 2–3; R. Samusyenkava, *Chlyen urada*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1966, nr 4, p. 6–7; A. Stukala, *Taki kharaktar*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1976, nr 7, p. 4–5.

She was rather a very cheerful person in the company, she sang and danced well<sup>29</sup>.

1960s depicted laconic characteristics of the appearances of women-politicians. The first descriptions did not have an aesthetic nature; e.g. the deputy of the Supreme Council of the BSSR Lyubov Ukhina was shown as a thin, slender, always friendly Belarusian<sup>30</sup>. In 1970s, descriptions of the appearances were becoming more detailed. Women-politicians were described as beautiful, well-groomed, and fashionably dressed ladies<sup>31</sup>.

Gradual feminization of the education in the USSR started gradually happening since the mid-1960s. The educational level of women exceeded this indicator among the male population<sup>32</sup>. Thus, in 1960s women-politicians were presented on the pages of the magazine as being better educated than their predecessors. Even if they mastered the profession at an enterprise or in a kolkhoz (a collective farm), they further tried to get a diploma<sup>33</sup>. Women-politicians of 1970–80s often had higher education, even academic degrees. In general, they were not only a working class or peasants, but representatives of the intelligence<sup>34</sup>.

The period of perestroika (reconstruction period in the USSR) was characterized by two trends. A course to democratization of the country required a participation of all social layers in a political life. This resulted in an activation of a women's movement and the revival of the women's councils as assistants to the party aiming at recruiting women to a public and political life, solving the industrial and social issues<sup>35</sup>. At the same time, the liberalization of the Soviet regime foregrounded

<sup>29</sup> T. Mukha, *Sakratar harkoma*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1969, nr 11, p. 13.

<sup>30</sup> I. Smirnova, *Dlya lyudzyey*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1962, nr 5, p. 4.

<sup>31</sup> For example: A. Uladzimirava, *Pryyomny dzyen' ministra*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1970, nr 8, p. 9; M. Karpyenka, *Nashy deputaty*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1975, nr 7, p. 8; V. Karalyova, *Pryhazhosts'*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1977, nr 2, p. 6.

<sup>32</sup> I. Lavrinovskaya, *Transformatsiya obshchestvennogo statusa i rolevykh funktsiy sel'skoy zhenshchiny v Belarusi vo vtoroy polovine XX – nachale XXI veka*, „Pytanni Ma-statstvaznawstva, Etnalohii i Fal'klarystyki” 2006, vypusk 9, s. 307.

<sup>33</sup> For example: *Z lyubowyyu w sertsy*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1962, nr 4, p. 5.

<sup>34</sup> A. Uladzimirava, *Zyalyonaya lyampa*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1984, nr 5, p. 4–5; *U nashym domye svyata vyedaw*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1984, nr 9, p. 2–3; *Vysoki lyos, vysoki abavyazak*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1987, nr 1, p. 2–3; *Pramaya suvyaz'*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1987, nr 11, p. 1–4.

<sup>35</sup> *Udzyel'nitsam Usyesayuznay kanfyerentsyi zhanchyn*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1987, nr 3, p. 1.

a question about a woman's role and place in the country, the essence of family and marriage relations, and issues of gender equality.

Discussions on the role of a woman in the society directly influenced the image of a woman-politician. The magazine "Rabotnica i Syalyanka" became a ground for polemic with two opposite positions. The authors in a number of publications invoked women to remember their natural mission, return to a private sphere of being a wife and a housewife. This position was clearly formulated by a Belarusian writer Lydia Arabey in her article *We who give a life*. Reviewing the social functions of a woman, the author concluded that the most important responsibilities were those of a mother, a housewife, and a wife. If there was any woman who combined these functions with a governing position someone would have to help her with the home and children, or *she lives and works, as they say, to the point of exhaustion*<sup>36</sup>.

The other position was expressed by women-politicians themselves. On the one hand, they emphasized a predominant place of a family in their life and remarked that their success as professionals was largely dependent on the support of their loved ones<sup>37</sup>. Women were not afraid to look weak and acknowledged that it was difficult to reconcile professional and household responsibilities. They believed that the state should remove a burden of household concerns from women and put it on the scope of services<sup>38</sup>. Despite the heavy duties, women-politicians did not forget about their appearances and did their best to look attractive, feminine, well groomed and well dressed<sup>39</sup>. On the other hand, women-politicians tried to convince readers that the work was more of a personal satisfaction for them, a need to escape from a monotonous life of housewives. The work was important from a self-realization point of view. Therefore, the image of an active public figure and the best worker in the years of reconstruction did not lose its relevance<sup>40</sup>.

<sup>36</sup> L. Arabey, *My, khto daye zhyttsy, „Rabotnitsa i Syalyanka”* 1987, nr 7, p. 1.

<sup>37</sup> For example: *Svyatsilasya akno, „Rabotnitsa i Syalyanka”* 1984, nr 2, p. 3.

<sup>38</sup> A. Uladzimirava, *I zastavatstva zhanchynay, „Rabotnitsa i Syalyanka”* 1987, nr 8, p. 4–5; *Pramaya suvyaz'...*, p. 2; *Bol'sh svyatla, bol'sh demakratyi, „Rabotnitsa i Syalyanka”* 1988, nr 6, p. 2.

<sup>39</sup> S. Kulinkovich, *Adzinaya pryvilyeya, „Rabotnitsa i Syalyanka”* 1987, nr 6, p. 7; A. Uladzimirava, *I zastavatstva...*, op. cit., p. 4; *Bol'sh svyatla...*, p. 2.

<sup>40</sup> For example: A. Mikalaychanka, *Dzyen' yak dzyen', „Rabotnitsa i Syalyanka”* 1987, nr 3, p. 4–5; S. Kulinkovich, op. cit., p. 6–7; *Bol'sh svyatla...*, p. 2–4.

Another interesting way of forming the image of women-politicians was through photos. The magazines of the 1940s published the portraits of ordinary women workers. In the 1950–1960s the photos were primarily taken at the farms, fields, factories, etc. At that time, the majority of photos illustrated women in their working clothes. In 1964, for the first time the journal posted a photo of the Supreme Council deputy of the BSSR Alexandra Fedosyuk with her two small grandchildren. The photo note drew attention: *The main weakness of Alexandra Ivanovna is her grandchildren*<sup>41</sup>. Since that time, the magazine regularly published photos of women with their family<sup>42</sup>. While in the first post-war year's women-politicians were visualized only as the toilers, starting from the 1960s, they were depicted as mothers, grandmothers, housewives.

In other words, the image of women in politics created on the pages of the magazine "Rabotnica i Syalyanka" was deliberately determined by the state policy, was an integral part of the concept of *the new Soviet man* and, at the same time, was an influential tool to the society. When introducing women-politicians to the readers, the magazine demonstrated the ideal patterns of behavior of the Soviet woman and Soviet man creating an illusion of Soviet citizens' participation in the governance of the state.

A woman of the first post-war decade was positioned as an important productive resource. The magazine created and broadcast the image of a public figure and the best toiler that due to her merits acquired a right to participate in governing the state. A public life and production were perceived as the main field of self-actualization of a woman-politician. In the totalitarian system conditions a personal life was subordinated to the state interests. Thus, the ambitions of a woman-politician were aimed at increasing the well-being of the country.

Modernization of the Soviet system and liberalization of some social and political life in the period of the Khrushchev's "thaw" partially "rehabilitated" a private human life. The Soviet legislation consolidated the equal rights and opportunities for men and women. Motherhood was recognized as a social function of women. However, the legal equality

<sup>41</sup> A. Uladzimirava, *Yaye zhytystsyo hartavalasya w polymi*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1964, nr 9, p. 3.

<sup>42</sup> R. Samusyenkava, op. cit., p. 7; *Stynuts' tumany nad vozyeram*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1972, nr 11, p. 2; V. Karalyova, op. cit., p. 7; A. Ihnatsyuk, *Voknami w polye*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1984, nr 10, p. 2.

did not mean de facto equality between the genders. In fact, a woman-politician, like any other Soviet woman, was deprived of the right to choose her functions. She had to carry a responsibility for her country, family and household. The production and demographic components were essential in the public policy of the USSR. Therefore, the editorial board efforts of the magazine focused on the formation and consolidation in the public consciousness the image of a *working mother*. This image existed in the soviet society up until the collapse of the USSR.

The collapse of socialist values in the period of perestroika (the period of reconstruction) led to a certain de-ideologization of the image of a woman-politician. The image of a woman politician emphasized her feminine qualities (a need for a strong family, a reliable husband, readiness to show her weaknesses, a desire to external attractiveness). At the same time, the importance of professional self-realization, and a need for participation in a political life and social processes was broadcast through the image of a woman-politician.

## **Bibliography**

### **Archival sources**

The National Archives of The Republic of Belarus [Natsional'nyj Arkhiv Respubliki Belarus']

Fond 4p., opis 20, delo 222.

Fond 4p., opis 20, delo 225.

### **Sources**

Anyukow N., *Znatnaya traktarystka*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1951, nr 2, p. 9–10.

Arabyej Lidziya, *My, khto daye zhyttsyso*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1987, nr 7, p. 1–2.

*Bol'sh svyatla, bol'sh demakratyi*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1988, nr 6, p. 2–4.

*Deputat – sluha naroda*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1946, nr 3, p. 18.

*Deputat za rabotay*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1946, nr 4/5, p. 13.

Hramovich I., *Kamunistka lyeninskaha pryzyvu*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1948, nr 1, p. 16.

- Ihnatsyuk Alyena, *Voknami w polye*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1984, nr 10, p. 1–2.
- Ihnatsyuk M., *Radasny, khvalyuchy dzyen’*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1946, nr 1, p. 5.
- Karalyova V., *Pryhazhosts’*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1977, nr 2, p. 6–8.
- Karpyenka M., *Nashy deputaty*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1975, nr 7, p. 8.
- Kaval’chuk I., *Kali lyubish spravu*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1956, nr 2, p. 4.
- Kazantsava N., *U vybarshchykaw*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1947, nr 2, p. 4.
- Korzun A., *Shyrey razhornyem rabotu syarod zhanchyn zakhodnikh ablast-syey BSSR*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1946, nr 1, p. 15–16.
- Kulinkovich S., *Adzinaya pryvilyeya*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1987, nr 6, p. 6–7.
- Laznyavy Alyaksandr, *Prakof’yewna*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1958, nr 1, p. 14–15.
- Lyasny V., *Daroha w syel’ski savyet*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1966, nr 8, p. 4–5.
- Mikalaychanka A., *Dzyen’ yak dzyen’*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1987, nr 3, p. 4–5.
- Mikhaylova M., *Za shchastsye naroda*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1946, nr 7, p. 7.
- Mukha Tamara, *Sakratar harkoma*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1969, nr 11, p. 12–13.
- Pad stsyaham Lyenina, pad vadzitsyel’stvam Stalina – upyerad da pyeramo-hi komunizma*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1949, nr 1, p. 14.
- Poshta deputata*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1948, nr 7, p. 22–23.
- Poznyak A., *Shlyakh da podviha*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1960, nr 5, p. 5.
- Pramaya suvyaz’*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1987, nr 11, p. 1–4.
- Samusyenkava R., *Chlyen urada*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1966, nr 4, p. 6–7.
- Shcherba Ye., *Pratsownay darohay*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1958, nr 2, p. 2–3.
- Shlyakh syalyanki*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1949, nr 10, p. 7–8.
- Smirnova I., *Dlya lyudzyey*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1962, nr 5, p. 4–5.
- Stukala A., *Taki kharaktar*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1976, nr 7, p. 4–5.
- Stynuts’ tumany nad vozyeram*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1972, nr 11, p. 2–3.
- Svyatsilasya akno*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1984, nr 2, p. 3.

- Syarhyeyeva N., *Haspadary*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1957, nr 2, p. 4–5.
- Syarhyeyeva N., *Slava pratsawnitsy*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1955, nr 1, p. 4–5.
- Tarasaw Yanka, *Tsyaplo, addadzyenaye lyudzyam*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1961, nr 10, p. 2–4.
- U nashym domye svyata vyedaw*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1984, nr 9, p. 2–3.
- Udzyel’nitsam Usyesayuznay kanfyerentsyi zhanchyn*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1987, nr 3, p. 1.
- Uladzimirava A., *I zastavatstva zhanchynay*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1987, nr 8, p. 4–5.
- Uladzimirava A., *Pryyomny dzyen’ ministra*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1970, nr 8, p. 9–10.
- Uladzimirava A., *Yaye zhytstsyo hartavalasya w polymi*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1964, nr 9, p. 3–4.
- Uladzimirava A., *Zyalyonaya lyampa*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1984, nr 5, p. 4–5.
- Vasilyevich A., *Zvychaynaya biyahrafiya*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1954, nr 3, p. 6–7.
- Vykhavannye zhanochaha aktyva*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1947, nr 8, p. 13.
- Vysoki lyos, vysoki abavyazak*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1987, nr 1, p. 2–3.
- Yastrabaw M., *Zayzdrozny lyos*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1959, nr 3, p. 5.
- Z lyubowyyu w sertsy*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1962, nr 4, p. 5–6.
- Zakharenka A., *Malodshaya dachka*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1961, nr 7, p. 2–3.
- Zakharenka A., *Davyer’ye*, „Rabotnitsa i Syalyanka” 1979, nr 2, p. 1–2.
- Zakonodatel’sтво o pravakh zhenshchin v SSSR. Sbornik normativnykh aktov*, Moskva : Yuridicheskaya literatura, 1975.

## Studies

- Lavrinovskaya Irina, *Transformatsiya obshchestvennogo statusa i rolevykh funktsiy sel’skoy zhenshchiny v Belarusi vo vtoroy polovine XX – nachale XXI veka*, „Pytanni Mastatstvaznawstva, Etnalohii i Fal’klarystyki” 2006, vypusk 9, s. 305–310, ISSN 2221-9919.

MGR AGNIESZKA DROZDOWSKA

[orcid.org/0000-0003-2713-7958](https://orcid.org/0000-0003-2713-7958)

Uniwersytet w Białymstoku

## Liga Kobiet w województwie białostockim – stan badań i postulaty badawcze<sup>1</sup>

### Streszczenie

Liga Kobiet była najbardziej masową organizacją kobiecą w Polsce Ludowej. Mimo przemian, jakie zachodziły w działalności organizacji, zawsze realizowała wytyczne władzy komunistycznej. Organizacja zrzeszająca nawet dwa miliony kobiet, nie została dotąd dostatecznie opracowana. Dużą uwagę w przyszłych badaniach naukowych należy poświęcić działalności Ligi Kobiet w terenie, tzn. na szczeblach wojewódzkich, powiatowych czy miejskich. Poniższy artykuł prezentuje stan badań na temat Ligi Kobiet województwa białostockiego w świetle innych województw oraz kierunki i postulaty badawcze przyszłych dociekań naukowych.

**Słowa kluczowe:** Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet, Liga Kobiet, Liga Kobiet Polskich, organizacja kobieca, województwo białostockie, Polska Ludowa

---

<sup>1</sup> Artykuł przygotowany w ramach realizacji projektu badawczego Narodowego Centrum Nauki pt. *Liga Kobiet w terenie. Działalność organizacji i realia jej funkcjonowania na szczeblu regionalnym i lokalnym w rzeczywistości Polski Ludowej (1945–1989)*, nr 2017/25/B/HS3/02015.

## LEAGUE OF WOMEN IN THE BIALYSTOK VOIVODSHIP – RESEARCH STATUS AND RESEARCH POSTULATES

### Abstract

The League of Women was the most mass women's organization in People's Republic of Poland. Despite the changes that took place in the activities of the organization, it always implemented the guidelines of the communist authorities. The organization associating up to two million women was not sufficiently researched on yet. A lot of attention in future scientific research should be devoted to the activities of the League of Women in the field, i.e. at the voivodship, powiat or city level. The article presents the state of research on the League of Women of the Białystok voivodship in the light of other voivodships, as well as the directions and research postulates of future scientific inquiries.

**Keywords:** Social-Civic League of Women, League of Women, Polish Women's League, women's organization, Białystok Province, People's Republic of Poland

\*

Dzieje kobiet okresu Polski Ludowej były poruszane w badaniach naukowych w niewielkim zakresie. Wybrane wątki i okresy nie wyczerpują zagadnienia, a jedynie stanowią przyczynek do dalszych badań w tym zakresie<sup>2</sup>. Działalność najbardziej masowej organizacji kobiecej w PRL również nie została dostatecznie opracowana. W polskiej historiografii nie ukazała się dotąd żadna monografia w całości poświęcona Lidze Kobiet doby PRL<sup>3</sup>. Próbę całościowego przedstawienia działalności organizacji podjęła w 2004 r. Barbara Nowak. W swojej pracy doktorskiej *Serving*

<sup>2</sup> K. Stańczak-Wiślicz, P. Perkowski, *Dzieje kobiet w PRL – stan i perspektywy badań* [w:] *Dzieje kobiet w Polsce. Dyskusja wokół przyszłej syntezy*, red. K.A. Makowski, Poznań 2014, s. 134–156.

<sup>3</sup> W latach 1945–1948 organizacja funkcjonowała pod nazwą Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet. Od 1949 r. istniała jako Liga Kobiet, a od 1982 r. jako Liga Kobiet Polskich (M. Dajnowicz, „Zwierciadło” – platforma polityczna Ligi Kobiet w okresie PRL (1957–1961, 1982–1989), „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2017, t. 20, z. 3 (47), s. 69; A. Klepacz, *Liga Kobiet Polskich ma 100 lat* [online], [Dostęp: 17.10.2018]. Dostępny w World Wide Web: <<https://goo.gl/cgm7LB>>; A. Stasiewicz, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w latach 1945–1948 na Białostocczyźnie w świetle dokumentów PPR* [w:] *Kobiety na zakręcie 1933–1989*, red. E. Chabros, A. Klarman, Wrocław 2014, s. 52).

*women and the state: the league of women in Communist Poland*<sup>4</sup> główną uwagę poświęciła aktywności Ligi na szczeblu krajowym. Ukazując organizację jako przedstawicielkę władz państwowych, a jednocześnie potrzeb i praw kobiet, wykorzystwała przede wszystkim publikacje prasowe, wywiady z członkiniami organizacji oraz nieliczne materiały archiwalne<sup>5</sup>. Mankamentem jej pracy jest niewykorzystanie wszystkich dostępnych źródeł archiwalnych zdeponowanych m.in. w Instytucie Pamięci Narodowej oraz wojewódzkich Archiwach Państwowych<sup>6</sup>.

Uwagę na dzieje kobiet w Polsce Ludowej zwróciła także Małgorzata Fidelis. Jej książka *Women, Communism, and Industrialization in Postwar Poland*<sup>7</sup>, przetłumaczona na język polski, traktuje o kobietach pracujących w górnictwie i przemyśle tekstylnym. Porusza ważny temat emancypacji i równouprawnienia kobiet, stawia tezę, że *pleć* (gender) stała się podstawową kategorią budującą hierarchię społeczeństwa polskiego po II wojnie światowej<sup>8</sup>. Autorka przeciwstawia się powszechnemu przekonaniu o „podwójnym obciążeniu” kobiet pracą w domu i zakładzie<sup>9</sup>.

Większość powstałych opracowań koncentruje się na pierwszych latach działalności Ligi Kobiet. Ważne ustalenia o założeniach i funkcjonowaniu organizacji na szczeblu krajowym poczynił Dariusz Jarosz w artykule pt. *Idee, programy i realia: funkcje Ligi Kobiet w porządku instytucjonalnym Polski Ludowej (1945–1957)*<sup>10</sup>. Wskazał kierunki działalności i zmiany ideologiczno-programowe zachodzące w organizacji pod wpływem polityki państwa. W swoich badaniach nad historią społeczną Polski Ludowej zwrócił uwagę na sytuację kobiet w okresie realizacji założeń planu 6-letniego oraz możliwości awansu społecznego kobiet pro-

<sup>4</sup> B. Nowak, *Serving women and the state: the league of women in Communist Poland*, praca dokt., Ohio State University, 2004, [Dostęp: 7.09.2018]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bitly.pl/y5yOm>>.

<sup>5</sup> D. Jarosz, *Idee, programy i realia: funkcje Ligi Kobiet w porządku instytucjonalnym Polski Ludowej (1945–1957)* [w:] *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki. Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym)*, t. 2, red. A. Janiak-Jasińska, K. Sierakowska, A. Szwarz, Warszawa 2009, s. 307.

<sup>6</sup> M. Dajnowicz, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w świetle „Naszej Pracy” (1947–1949)* [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, red. M. Dajnowicz, A. Miódowski, Białystok 2016, s. 295–296.

<sup>7</sup> M. Fidelis, *Kobiety, komunizm i industrializacja w powojennej Polsce*, przeł. M. Jaszczurowska, Warszawa 2010, s. 111, 232, 235–240.

<sup>8</sup> K. Stańczak-Wiślicz, P. Perkowski, op. cit., s. 144.

<sup>9</sup> A. Mroziak, *Wywołać z milczenia. Historia kobiet w PRL-u – kobiety w historii PRL-u*, „Teksty Drugie” 2014, nr 4, s. 112–119.

<sup>10</sup> D. Jarosz, op. cit., s. 307–330.

pagowane w prasie<sup>11</sup>. Na wizerunek kobiet promowany w periodykach do zakończenia realizacji planu 6-letniego zwrócili także uwagę Małgorzata Hajdo<sup>12</sup> i Piotr Perkowski<sup>13</sup>.

Na marginesie badań nad sytuacją robotnic Natalia Jarska<sup>14</sup>, podobnie jak Marta Madejska<sup>15</sup>, wskazywała na działania Ligi Kobiet podejmowane w zakresie pomocy kobietom pracującym. Jarska zwróciła uwagę na aktywność Ligi Kobiet w jednej z poznańskich dzielnic (Wilda) po zakończeniu planu 6-letniego do momentu powołania związków zawodowych, tj. w latach 1956–1966<sup>16</sup>, oraz podczas obchodów Dnia Kobiet<sup>17</sup>. Jej ostatni artykuł pt. *A Patriarchal Marriage? The Women's Movement And The Communist Party in Poland*<sup>18</sup> wskazuje zależności między władzą a ruchem kobiecym w Polsce Ludowej. Autorka analizuje dyskusję, czy organizacje kobiece były wyłącznie narzędziem realizacji polityki komunistycznej, czy miały swobodę działania na rzecz kobiet. Jarska podjęła próbę prezentacji relacji między PZPR a Ligą Kobiet oraz działań realizowanych zgodnie z linią partii.

Dzieje najbardziej masowej organizacji kobiecej Polski Ludowej były także obiektem zainteresowania m.in. Anny Nowakowskiej-Wierchoś<sup>19</sup>, Sławomiry Walczewskiej<sup>20</sup>, która bardzo krytycznie oceniła działal-

<sup>11</sup> Idem, *Kwestia kobieca w Polsce stalinowskiej* [w:] Idem, *Polacy a stalinizm 1948–1956*, Warszawa 2000; idem, *Wzory osobowe i modele awansu społecznego kobiety wiejskiej w Polsce w prasie periodycznej z lat 1949–1955* [w:] *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1993, s. 253–266.

<sup>12</sup> M. Hajdo, *Wizerunek kobiety jako matki, pracownika i działaczki społecznej prezentowany na łamach prasy kobiecej w latach 1948–1956*, „Dzieje Najnowsze” 2006, nr 3, s. 55–72.

<sup>13</sup> P. Perkowski, *Aktywność zawodowa gospodyń domowych na łamach prasy kobiecej Polski Ludowej* [w:] *Koniec mitu niewinności? Płeć i seksualność w socjalizacji i edukacji*, red. L. Kopciwicz, E. Zierkiewicz, Warszawa 2009, s. 289–315.

<sup>14</sup> N. Jarska, *Kobiety z marmuru. Robotnice w Polsce w latach 1945–1960*, Warszawa 2015, s. 40, 42, 58–65, 75, 83–92, 109–111, 119–120, 156–160, 192, 196–199, 211, 237–241, 282–288, 306.

<sup>15</sup> M. Madejska, *Aleja włókniarek*, Wołowiec 2018, s. 204–205.

<sup>16</sup> N. Jarska, *Liga Kobiet w terenie. Działalność Zarządu Dzielnicowego Poznań-Wilda w latach 1956–1966* [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2009. Referaty*, red. L. Kamiński, T. Kozłowski, Warszawa 2010, s. 149–158.

<sup>17</sup> Eadem, *Obchody Dnia Kobiet w Polsce Ludowej*, „Dzieje Najnowsze” 2010, nr 4, s. 15–28.

<sup>18</sup> Eadem, *A Patriarchal Marriage? The Women's Movement and The Communist Party in Poland (1945–1989)*, „Kwartalnik Historyczny” 2018, Vol. CXXV, Eng.-Language Edition no. 2, pp. 7–37.

<sup>19</sup> A. Nowakowska-Wierchoś, *Spółeczno-Obywatelska Liga Kobiet (1945–1949) i Związek Kobiet Polskich im. Marii Konopnickiej we Francji (1944–1950) – dokumenty programowe*, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja” 2013, nr 2, s. 253, [Dostęp: 10.10.2018]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bitly.pl/ejwnp>>.

<sup>20</sup> S. Walczewska, *Liga Kobiet – jedyna organizacja kobieca w PRL*, [Dostęp: 30.10.2018]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bitly.pl/amOZ3>>.

ność Ligi. W swoim artykule wysunęła tezę, że Liga Kobiet *przyczyniła się do zwiększenia bierności politycznej kobiet i ich wycofania w prywatność*. Próbę polemiki z tym poglądem w 2000 r. podjęła Katarzyna Jurkowska w artykule pt. *Kłopoty z tożsamością*<sup>21</sup>. Jurkowska przeprowadziła wywiad z Izabelą Jarugą-Nowacką, ówczesną przewodniczącą Zarządu Głównego Ligi Kobiet Polskich. Specyfikę organizacji badali również Marcin Kruszyński<sup>22</sup> oraz Natasza Lubik-Reczek i Rafał Reczek<sup>23</sup>. Ci ostatni, prócz narysowania podstaw powołania organizacji i kierunków działalności w kraju, szczególną uwagę zwrócili na aktywność Ligi Kobiet w województwie wielkopolskim. Pierwsze lata rozwoju organizacji analizowała też Urszula Ćwik, która na podstawie „Mody i Życia Praktycznego” wskazała cele Ligi upowszechniane na łamach pisma<sup>24</sup>.

W strukturach Ligi Kobiet podległe zarządowi głównemu były zarządy wojewódzkie, a tym odpowiednio zarządy powiatowe i miejskie. Działały koła blokowe, terenowe i zakładowe. Elementem składowym Ligi od 1969 r. były także Koła Rodzin Milicyjnych, które zrzeszały środowisko jedynie funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej oraz ich rodziny. Koła Ligi Kobiet istniały nawet w więzieniu karno-śledczym w Białymstoku<sup>25</sup>. Istotne ustalenia na temat realizacji wytycznych oraz działalności propagandowej ZGLK i funkcjonowania Kół Rodzin Milicyjnych poczyniła Anna Marcinkiewicz-Kaczmarczyk<sup>26</sup>.

<sup>21</sup> K. Jurkowska, *Kłopoty z tożsamością, czyli Liga Kobiet Polskich*, „Ośka” 2000, nr 2, s. 37–38.

<sup>22</sup> M. Kruszyński, *O zaangażowaniu kobiet w działalność partii komunistycznej i Ligi Kobiet na przykładzie lubelskiego UMCS z czasów stalinowskich*, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja” 2013, nr 2, s. 5–26, [online], [Dostęp: 11.10.2018]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bitly.pl/TVzaC>>.

<sup>23</sup> N. Lubik-Reczek, R. Reczek, *Liga Kobiet – organizacja „reprezentująca” interesy kobiet w Polsce Ludowej. Zarys działania*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2013, t. 4, s. 105–120, [online], [Dostęp: 12.10.2018]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bitly.pl/FWePD>>.

<sup>24</sup> U. Ćwik, *Podstawowe założenia Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w świetle „Mody i Życia Praktycznego” (1946–1951)* [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa organizacji politycznych*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2017, s. 49–58.

<sup>25</sup> M. Zwolski, *Więzienie w Białymstoku w latach 1944–1956*, Białystok 2011, s. 181–183;

A. Stasiewicz, op. cit., s. 60.

<sup>26</sup> A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Rola Ligi Kobiet w popularyzowaniu polityki władz „Polski Ludowej”* [w:] „Polska Ludowa” 1944–1989 – *wybrane problemy historii politycznej i społecznej*, red. D. Litwin-Lewandowska, K. Bałkowski, Lublin 2016, s. 285; Eadem, *Treści propagandowe rozpowszechniane przez Społeczno-Obywatelską Ligę Kobiet na podstawie pisma „Poznajmy Prawdę” (1946–1952)* [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa...*, s. 59–72; Eadem, *Koła Rodzin Milicyjnych – powstanie, organizacja i praca propagandowa*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2017, nr 1(2),

Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet została powołana w Białymstoku w marcu 1946 r., struktury terenowe tworzyła już jednak od sierpnia 1945 r.<sup>27</sup> Rozważania nad kierunkami i strukturami Ligi Kobiet w województwie białostockim prowadzili głównie badacze związani z tym obszarem. Najwcześniej tematem tym zainteresowała się Izabela Ratman-Liwerska, która w pracy pt. *Stowarzyszenie jako czynnik społeczno-wychowawczej aktywizacji kobiet*<sup>28</sup> zwróciła uwagę na działalność Ligi w tym zakresie. Zarysowując historię powstania organizacji w Białymstoku, korzystała przede wszystkim z materiałów archiwalnych i prasowych. Wysunęła też tezę, że początkowy okres w rozwoju organizacji o charakterze ideowo-wychowawczym budził na Białostocczyźnie opór<sup>29</sup>. Jej ustalenia na temat Ligi Kobiet niewątpliwie stanowią ważny punkt odniesienia dla przyszłych badań nad organizacją.

Badania nad Ligą Kobiet w województwie białostockim prowadziła również Agnieszka Stasiewicz. Jej artykuł pt. *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w latach 1945–1948*<sup>30</sup> koncentrował się jedynie wokół działalności politycznej i propagandowej kobiet Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w świetle dokumentów Polskiej Partii Robotniczej. Autorka zaprezentowała ich zaangażowanie w przygotowania do referendum 1946 r. oraz wyborów do Sejmu Ustawodawczego w 1947 r. Ponadto zarysowała współpracę SOLK z innymi organizacjami społecznymi oraz jej uczestnictwo w akcjach społecznych i szkoleniach prowadzonych w województwie białostockim.

Ligą Kobiet w województwie białostockim zainteresowała się także Emilia Świętochowska, która nakreśliła rozwój organizacji od momentu powołania w 1945 r. do upadku PRL. W swych artykułach szczególną uwagę zwróciła na położenie społeczne i zawodowe kobiet oraz sposoby wykorzystywania sytuacji kobiet przez władze komunistyczne do realizacji celów propagandowych. Według jej ustaleń początkowy okres rozwoju Ligi nie budził większego zainteresowania wśród kobiet, zwłaszcza

s. 28–46; Eadem, *Koła Rodzin Milicyjnych – zadania i zakres działań (1969–1989)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2017, nr 2 (3), s. 74–90; Eadem, *Rola kobiety w Polsce Ludowej w świetle treści propagandowych rozpowszechnianych przez Ligę Kobiet w latach 1946–1956*, „Dzieje Najnowsze” 2018, nr 2, s. 149–179.

<sup>27</sup> A. Stasiewicz, op. cit., s. 54.

<sup>28</sup> I. Ratman-Liwerska, *Stowarzyszenie jako czynnik społeczno-wychowawczej aktywizacji kobiet (na przykładzie badań na Białostocczyźnie)*, Białystok 1984.

<sup>29</sup> Ibidem, s. 123.

<sup>30</sup> A. Stasiewicz, op. cit., s. 51–76.

wiejskich<sup>31</sup>. Podczas realizacji planu 6-letniego kobietę kreowano jako przodowniczkę pracy<sup>32</sup>, warunki pracy oraz pomoc kobietom w okręgu białostockim dalekie były jednak od propagowanych w prasie. Szkolenia i kursy w typowo męskich zawodach nie cieszyły się dużym zainteresowaniem i nie dawały kobietom satysfakcjonującej pracy<sup>33</sup>. Po zakończeniu planu 6-letniego nastąpiła zmiana polityki wobec kobiet<sup>34</sup>. W artykule pt. *Sytuacja społeczna kobiet w PRL*<sup>35</sup> autorka przedstawiła zmieniony kierunek działalności organizacji po 1957 r. do form akceptowanych przez ogół społeczeństwa, tj. pomoc kobietom w przezwyciężaniu problemów zawodowych i prywatnych. Zasygnalizowała jedynie kierunki aktywności organizacji oraz rozwój kół blokowych i kół gospodyń wiejskich<sup>36</sup>. Badając sytuację społeczno-zawodową kobiet lat 80. XX w., bardzo ogólnie nakreśliła kierunki działalności podejmowane przez Ligę Kobiet w kraju i województwie białostockim. Organizacja po 1980 r. na nowo próbowała zająć znaczącą pozycję wśród kobiet w zakładach pracy. Od 1981 r. funkcjonowała jako Liga Kobiet Polskich, co miało podkreślać powszechność organizacji. Mimo uznania, że błędem była nieobecność działaczek podczas strajku na Wybrzeżu i w Łodzi, to głównym celem działalności było *kształtowanie opinii społecznej i dezaprobaty wszelkich destrukcyjnych działań podważających zasady ustrojowe i praworządność*<sup>37</sup>. Świętochowska zwróciła uwagę, że w 1983 r. podpisano porozumienie o współ-

<sup>31</sup> E. Świętochowska-Bobowik, „Kwestia kobieca” i jej propagandowe wykorzystanie przez władze na przykładzie działalności Ligi Kobiet i Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku w latach 1945–1953 [w:] *Kobiety a patriotyzm. Konteksty historyczno-pedagogiczne XX–XXI wieku*, red. E.J. Kryńska, A. Szarkowska, U. Wróblewska, Białystok 2012, s. 177–184.

<sup>32</sup> M. Dzienis, *Przyczynek do badania wizerunku kobiety – robotnicy przodowniczkę pracy w prasie w okresie realizacji planu 6-letniego* [w:] *Współzawodnictwo pracy w życiu gospodarczym i społeczno-politycznym i propagandzie PRL*, red. B. Tracz, Katowice 2008, s. 221–229.

<sup>33</sup> „W 1952 r. w całym województwie były zaledwie trzy kobiety brygadzystki traktorowe, a na szkolenie zawodowe w tym zakresie zgłosiła się tylko jedna kobieta. W powiecie Bielsk Podlaski kobieta, która ukończyła kurs traktorzystek, pracowała w restauracji i posadała ta odpowiadała jej zdecydowanie bardziej niż prace w polu” (E. Świętochowska-Bobowik, op. cit., s. 183; zob. też: Ibidem, s. 182–184).

<sup>34</sup> M. Hajdo, *Wizerunek kobiety jako matki, pracownika i działaczki społecznej prezentowany na łamach prasy kobiecej w latach 1948–1956*, „Dzieje Najnowsze” 2006, nr 3, s. 66.

<sup>35</sup> E. Świętochowska, *Sytuacja społeczna kobiet w PRL w latach 1956–1970 na przykładzie województwa białostockiego* [w:] „Mała stabilizacja” w województwie białostockim 1956–1970, red. M. Markiewicz, Białystok 2012, s. 197–210.

<sup>36</sup> Ibidem, s. 202–210.

<sup>37</sup> Cyt. za: E. Świętochowska, *Sytuacja społeczno-zawodowa kobiet w ostatniej dekadzie PRL* [w:] *Kobiety „na zakręcie”*..., s. 302.

pracy między Zarządem Głównym Ligi Kobiet a Radą Główną Kół Gospodyń Wiejskich i Krajowym Wydziałem Spółdzielczyń, tworząc Polski Komitet Współdziałania Organizacji i Środowisk Kobięcych. Informacje o wojewódzkiej LK kończą się na połowie lat 80., kiedy to w województwie funkcjonowały 183 koła zrzeszające 6774 członkiń<sup>38</sup>. Mimo prób powrotu do niesienia realnej pomocy kobietom w życiu zawodowym i prywatnym podejmowanych przez zarząd główny ciągle szerzono propagandę ideologiczną wśród kobiet<sup>39</sup>.

Największą uwagę na działalność Ligi Kobiet w województwie białostockim zwróciła Małgorzata Dajnowicz. Przedstawiła działalność organizacji prezentowaną na łamach „Naszej Pracy” (1947–1953), „Kobiety Dzisiejszej” (1946–1947), „Kobiety” (1947–1949) oraz „Zwierciadła” (1957–1961; 1982–1989). W głównej mierze informacje zawarte w tych artykułach dotyczą działalności Ligi na terytorium całego kraju, pojawiają się też jednak wiadomości odnoszące się bezpośrednio do województwa białostockiego.

W artykule pt. *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w świetle „Naszej Pracy” (1947–1949)*<sup>40</sup> przedstawiła zarys historyczny powołania organizacji oraz wskazała główne kierunki działalności, opierając się głównie na źródłach archiwalnych z AAN oraz prasowych. Narysowała strukturę organizacji, a także aktywności społeczne i polityczne podejmowane na terenie kraju. Odnosząc się do województwa białostockiego, odnotowała organizowanie kursów kroju i mody przy współpracy z kuratorium oświaty, utworzenie Komisji Społeczno-Obyczajowej oraz przeprowadzenie w 1948 r. wyborów do Zarządu Wojewódzkiego LK, bez przedstawienia ich wyników. Analizując „Naszą Pracę”, zwróciła też uwagę na szerzoną na łamach pisma propagandę konieczności „walki o pokój”<sup>41</sup>. Program ideowo-wychowawczy Ligi obejmował nie tylko pomoc kobietom i dzieciom, lecz także ich zaangażowanie w sferze politycznej i propagandowej. Liga Kobiet angażowała się w prace Światowej Demokratycznej Federacji Kobiet, a na łamach pisma nawoływała do pomocy w odbudowie zniszczonej wojną Polski i pomocy kobietom z krajów dotkniętych działa-

<sup>38</sup> Ibidem, s. 301–302.

<sup>39</sup> E. Świętochowska, *Sytuacja społeczna kobiet...*, op. cit., s. 204.

<sup>40</sup> M. Dajnowicz, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w świetle „Naszej Pracy” (1947–1949)* [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku...*, s. 295–307.

<sup>41</sup> Eadem, „Walka o pokój” w wypowiedziach propagandowych publikowanych na łamach „Naszej Pracy” – biuletynie Ligi Kobiet (1947–1953) [w:] *Bezpieczeństwo Europy – bezpieczeństwo Polski*, t. 5, red. E. Maj, W. Sokół, A. Szwed-Walczak, Ł. Jędrzejski, Lublin 2017, s. 409–420.

niami wojennymi. W artykule brak jednak odniesień do działalności białostockiego oddziału Ligi Kobiet w tym zakresie. Badania na temat działań przedstawielek tej organizacji w województwie białostockim w świetle „Naszej Pracy” prowadziła też autorka niniejszego artykułu<sup>42</sup>.

Małgorzata Dajnowicz dużo uwagi poświęciła również działaniom podejmowanym na Białostocczyźnie w 1975 r. w czasie obchodów Międzynarodowego Roku Kobiet oraz 30-lecia istnienia Ligi Kobiet<sup>43</sup>. Zarysowała kierunki działalności oraz przemiany programowo-ideowe organizacji zachodzące pod wpływem przemian politycznych. Jak zaznaczyła: *Międzynarodowy Rok Kobiet miał być okazją do akcentowania wkładu kobiet w rozwój Polski Ludowej*<sup>44</sup>. Autorka wskazała aktywności podejmowane przez członkinie, wynikające z rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ oraz uchwały rządu PRL. Głównym celem obchodów na Białostocczyźnie było propagowanie zasług białostockich kobiet w wyzwolenie miasta oraz sylwetek przodujących kobiet z regionu. Ponadto upowszechnianie dokonań i kierunków rozwoju organizacji w województwie miało na celu nie tylko poszerzenie składu osobowego członkiń, lecz przede wszystkim uświadomienie kobietom konieczności istnienia i zasług Ligi w poprawie warunków ich życia codziennego.

Kolejny artykuł Małgorzaty Dajnowicz prezentuje aktywność Ligi Kobiet (od 1982 r. Ligi Kobiet Polskich) na łamach „Zwierciadła”<sup>45</sup>. Autorka nakreśliła kierunki działalności Ligi w dobie PRL oraz cechy periodyku. Według jej ustaleń tygodnik nie cieszył się popularnością w województwie białostockim. Sprzedawano tylko 1–2% nakładu<sup>46</sup>. Działalność Ligi prezentowana na łamach pisma dotyczyła m.in. zatrudnienia kobiet, prowadzenia gospodarstwa domowego oraz wyborów do rad narodowych. W latach 80. w specjalnej rubryce pisma pt. *LKP w działaniu* prezentowano aktywność organizacji w terenie, w tym w województwie białostockim<sup>47</sup>.

<sup>42</sup> Zob. A. Drozdowska, *O działalności Ligi Kobiet w okręgu białostockim (w świetle „Naszej Pracy”)* [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Polityka w prasie kobiecej*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2018 [w druku].

<sup>43</sup> M. Dajnowicz, *Obchody Międzynarodowego Roku Kobiet 1975 na Białostocczyźnie (na tle głównych kierunków działalności Ligi Kobiet w kraju i regionie)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2017, nr 1 (2), s. 9–25.

<sup>44</sup> Ibidem, s. 22.

<sup>45</sup> M. Dajnowicz, „Zwierciadło” – platforma polityczna..., s. 67–89.

<sup>46</sup> Ibidem, s. 73.

<sup>47</sup> Ibidem, s. 81.

Kontynuacja badań nad treścią „Zwierciadła”<sup>48</sup> pozwoliła autorce wskazać aktywność polityczną organizacji prezentowaną na łamach pisma w ostatniej dekadzie PRL.

Wśród przeanalizowanych przez badaczkę pism znajduje się także dwutygodnik Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet „Kobieta Dzisiejsza”<sup>49</sup>. Artykuł prócz rysu historycznego organizacji i charakterystyki pisma zawiera analizę treści publikowanych prac traktujących o kierunkach aktywności organizacji. Autorce udało się też wskazać działania podejmowane wówczas w województwie białostockim i promowane na łamach pisma<sup>50</sup>. Z jej ustaleń wynika, że zarząd Ligi Kobiet w województwie białostockim w pierwszym okresie rozwoju organizacji na tle innych województw nie przodował w realizacji założeń Zarządu Głównego Ligi Kobiet<sup>51</sup>.

W ostatnim czasie ukazała się także rozszerzona analiza „Kobiety Dzisiejszej”, która od 1947 r. ukazywała się pt. „Kobieta”<sup>52</sup>. Artykuł, który ukazał się w bieżącym roku, prezentuje przyjęte przez SOLK role potwierdzające jej przydatność w rozwiązywaniu problemów kobiet, a tym samym konieczność jej istnienia. Zarysowując struktury organizacji, Małgorzata Dajnowicz nakreśliła też krótkie noty biograficzne członkiń zarządu głównego. Oba pisma prezentowały główne obszary aktywności SOLK, niewiele jednak było w nim informacji na temat działalności w województwie białostockim. Autorka wspomniała o przeprowadzonych w 1948 r. wyborach do Zarządu Wojewódzkiego LK oraz publikacji treści o aktywności organizacji w Białymstoku, których celem było zachęcenie czytelniczek do angażowania się w działalność Ligi na swoim obszarze. Nie wskazano jednak, na czym polegała aktywność na Białostocczyźnie. W artykule za-

<sup>48</sup> M. Dajnowicz, *Kobiety – polityka – wybory w świetle „Zwierciadła: Pisma Ligi Kobiet Polskich” (1982–1990)* [w:] *Rzeczpospolita w koncepcjach polskich partii i środowisk politycznych XX i XXI wieku*, red. G. Radomski, M. Strzelecki, K. Sopolńska, Toruń 2018, s. 107–125.

<sup>49</sup> Eadem, „*Kobieta Dzisiejsza. Dwutygodnik Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet*” jako platforma informacyjna o kierunkach prac organizacji (w początkowym okresie formowania struktur) [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa...*, s. 73–83.

<sup>50</sup> „Liga bierze czynny udział w pracach wojewódzkiego Wydziału Opieki Społecznej, objęła patronat nad oddziałem położniczym miejskiego szpitala, opiekując się matkami i noworodkami, przystępuje do organizacji przedszkoli” (cyt. za: Ibidem, s. 78).

<sup>51</sup> Ibidem, s. 79.

<sup>52</sup> Eadem, *Działalność Ligi Kobiet na obszarze kraju w świetle czasopism organizacji – „Kobiety Dzisiejszej” (1946–1947) i „Kobiety” (1947–1949)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2018, t. 21, z. 3 (51), s. 57–73.

prezentowano najczęściej pojawiające się zagadnienia na łamach analizowanych pism oraz inicjatywy podejmowane przez Ligę w kraju.

Najwięcej uwagi działalności Ligi Kobiet w województwie białostockim Małgorzata Dajnowicz poświęciła w artykułach pt. *Liga Kobiet w terenie* oraz *Główne kierunki działalności Ligi Kobiet w Polsce do 1975 roku*<sup>53</sup>. Zawarła w nich informacje na temat utworzenia organizacji w Białymstoku, liczebności jej składu oraz kierunków działalności podejmowanych w poszczególnych dekadach PRL, do 1981 r. Autorka ukazała zmiany zachodzące w polityce promowanej przez władze komunistyczne, które również wyznaczały kierunki aktywności organizacji kobiecej. Działania podejmowane w województwie białostockim koncentrowały się głównie na niesieniu realnej pomocy kobietom w ich miejscu zamieszkania poprzez m.in. tworzenie poradni prawno-społecznych. Konieczność opuszczenia przez Ligę zakładów pracy wzmogła jej aktywność osiedlową. Ciągłe podejmowano starania propagandowe mające na celu aktywizację coraz większej liczby kobiet. Autorka wskazywała, że jednym z najaktywniejszych kół w województwie był oddział w Łomży. W artykule pt. *Liga Kobiet w terenie* badaczka zarysowała przyczyny przyjęcia nowej nazwy organizacji (Liga Kobiet Polskich) oraz kierunki wyznaczone w listopadzie 1981 r. podczas VIII Nadzwyczajnego Krajowego Zjazdu Ligi Kobiet.

\*

Wszystkie przywołane wyżej prace stanowią jedynie przyczynek do dalszych badań nad tym tematem. Jak wykazano wyżej, działalność najbardziej masowej organizacji kobiecej wymaga przeprowadzenia szczegółowych badań. Należy przeanalizować prasę kobiecą pod względem działalności Ligi Kobiet w województwie białostockim w okresie trwania Polski Ludowej. Przyszłe badania powinny się koncentrować na odzwierciedleniu dziejów organizacji w świetle przemian politycznych w kraju. Priorytetem jest opracowanie struktur i działań terenowych. Należy porównać informacje zawarte w materiałach archiwalnych i prasowych z rzeczywistym postrzeganiem działalności Ligi przez członkinie i osoby niezrzeszone w organizacji. Tematyka poruszana przez członkinie kół na

<sup>53</sup> Eadem, *Liga Kobiet w terenie. Kierunki działalności organizacji na przykładzie struktur białostockich w latach 1966–1981*, „Niepodległość i Pamięć” 2018, nr 2 (62), s. 161–178; Eadem, *Główne kierunki działalności Ligi Kobiet w Polsce Ludowej do 1975 roku (ze szczególnym uwzględnieniem województwa białostockiego)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2018, z. 3, s. 579–601.

spotkaniach pozwoli wskazać podporządkowanie poszczególnych oddziałów wytycznym Zarządu Głównego LK. W jakim stopniu Liga w terenie spełniała oczekiwania władzy, a w jakim zwykłych kobiet, odbiorczyń ich działań? Podmiotem zainteresowania należy uczynić odwzorowanie realnego zasięgu oddziaływania organizacji na społeczeństwo. Przyszłe całościowe opracowanie działalności organizacji winno wskazać najbardziej aktywne regiony okręgu białostockiego na tle innych województw Polski Ludowej.

## Bibliografia

### Opracowania

- Ćwik Urszula, *Podstawowe założenia Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w świetle „Mody i Życia Praktycznego” (1946–1951)* [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa organizacji politycznych*, red. Małgorzata Dajnowicz, Adam Miodowski, Białystok : Wydawnictwo Humanica, 2017, s. 49–58.
- Dajnowicz Małgorzata, *Działalność Ligi Kobiet na obszarze kraju w świetle czasopism organizacji – „Kobiety Dzisiejszej” (1946–1947) i „Kobiety” (1947–1949)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2018, t. 21, z. 3 (51), s. 57–73, ISSN 1509-1074.
- Dajnowicz Małgorzata, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w świetle „Naszej Pracy” (1947–1949)* [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, red. Małgorzata Dajnowicz, Adam Miodowski, Białystok : Wydawnictwo Humanica, 2016, s. 295–307.
- Dajnowicz Małgorzata, *Główne kierunki działalności Ligi Kobiet w Polsce Ludowej do 1975 roku (ze szczególnym uwzględnieniem województwa białostockiego)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2018, z. 3, s. 579–601, ISSN 0083-4351.
- Dajnowicz Małgorzata, *„Kobieta Dzisiejsza. Dwutygodnik Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet” jako platforma informacyjna o kierunkach prac organizacji (w początkowym okresie formowania struktur)* [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa organizacji politycznych*, red. Małgorzata Dajnowicz, Adam Miodowski, Białystok : Wydawnictwo Humanica, 2017, s. 73–83.

- Dajnowicz Małgorzata, *Kobiety – polityka – wybory w świetle „Zwierciadła: Pisma Ligi Kobiet Polskich” (1982–1990)* [w:] *Rzeczpospolita w koncepcjach polskich partii i środowisk politycznych XX i XXI wieku*, red. Grzegorz Radomski, Michał Strzelecki, Katarzyna Sopolińska, Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2018, s. 107–125.
- Dajnowicz Małgorzata, *Liga Kobiet w terenie. Kierunki działalności organizacji na przykładzie struktur białostockich w latach 1966–1981*, „Niepodległość i Pamięć” 2018, nr 2 (62), s. 161–178, ISSN 1427-1443.
- Dajnowicz Małgorzata, *Obchody Międzynarodowego Roku Kobiet 1975 na Białostocczyźnie (na tle głównych kierunków działalności Ligi Kobiet w kraju i regionie)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2017, nr 1 (2), s. 9–25, ISSN 2451-3539.
- Dajnowicz Małgorzata, „Walka o pokój” w wypowiedziach propagandowych publikowanych na łamach „Naszej Pracy” – biuletynie Ligi Kobiet (1947–1953) [w:] *Bezpieczeństwo Europy – bezpieczeństwo Polski*, t. 5, red. Ewa Maj, Wojciech Sokół, Anna Szwed-Walczak, Łukasz Jędrzejski, Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2017, s. 409–420.
- Dajnowicz Małgorzata, „Zwierciadło” – platforma polityczna Ligi Kobiet w okresie PRL (1957–1961, 1982–1989), „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2017, t. 20, z. 3 (47), s. 67–90, ISSN 1509-1074.
- Drozdowska Agnieszka, *O działalności Ligi Kobiet w okręgu białostockim (w świetle „Naszej Pracy”) [w:] Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Polityka w prasie kobiecej*, red. Małgorzata Dajnowicz, Adam Miodowski, Białystok : Wydawnictwo Humanica, 2018 [w druku].
- Dzienis Magdalena, *Przyczynek do badania wizerunku kobiety – robotnicy przodowniczką pracy w prasie w okresie realizacji Planu 6-letniego* [w:] *Współzawodnictwo pracy w życiu gospodarczym i społeczno-politycznym i propagandzie PRL*, red. Bogusław Tracz, Katowice : IPN, 2008, s. 221–229.
- Fidelis Małgorzata, *Kobiety, komunizm i industrializacja w powojennej Polsce*, przeł. Maria Jaszczurowska, Warszawa : Wydawnictwo W.A.B. – Grupa Wydawnicza Foksal, 2015, ISBN 978-83-7629-764-4.
- Hajdo Małgorzata, *Wizerunek kobiety jako matki, pracownika i działaczki społecznej prezentowany na łamach prasy kobiecej w latach 1948–1956*, „Dzieje Najnowsze” 2006, nr 3, s. 55–72, ISSN 0419-8824.

- Jarosz Dariusz, *Idee, programy i realia: funkcje Ligi Kobiet w porządku instytucjonalnym Polski Ludowej (1945–1957)* [w:] *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki. Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym)*, t. 2, red. Agnieszka Janiak-Jasińska, Katarzyna Sierakowska, Andrzej Szwarc, Warszawa : Wydawnictwo Neriton, 2009, s. 307–330.
- Jarosz Dariusz, *Kwestia kobieca w Polsce stalinowskiej* [w:] Dariusz, Jarosz, *Polacy a stalinizm 1948–1956*, Warszawa : Instytut Historii PAN, 2000.
- Jarosz Dariusz, *Wzory osobowe i modele awansu społecznego kobiety wiejskiej w Polsce w prasie periodycznej z lat 1949–1955* [w:] *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc, Warszawa : DiG, 1993, s. 253–266.
- Jarska Natalia, *A Patriarchal Marriage? The Women's Movement and The Communist Party in Poland (1945–1989)*, „Kwartalnik Historyczny” 2018, Vol. CXXV, Eng.-Language Edition no. 2, pp. 7–37, PL ISSN 0023-5903.
- Jarska Natalia, *Kobiety z marmuru. Robotnice w Polsce w latach 1945–1960*, Warszawa : IPN, 2015, ISBN 978-83-7629-764-4.
- Jarska Natalia, *Liga Kobiet w terenie. Działalność Zarządu Dzielnicowego Poznań-Wilda w latach 1956–1966* [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2009. Referaty*, t. 3, red. Łukasz Kamiński, Tomasz Kozłowski, Warszawa : IPN, 2010, ISBN 978-83-7629-167-3.
- Jarska Natalia, *Obchody Dnia Kobiet w Polsce Ludowej*, „Dzieje Najnowsze” 2010, nr 4, s. 15–28, ISSN 0419-8824.
- Jurkowska Katarzyna, *Kłopoty z tożsamością, czyli Liga Kobiet Polskich*, „Ośka” 2000, nr 2 (11), s. 37–38, ISSN 1429-7027.
- Madejska Marta, *Aleja włókniarek*, Wołowiec : Wydawnictwo Czarne, 2018, ISBN 978-83-8049-708-5.
- Marcinkiewicz-Kaczmarczyk Anna, *Koła Rodzin Milicyjnych – powstanie, organizacja i praca propagandowa*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobiecych” 2017, nr 1 (2), s. 74–90, ISSN 2451-3539.
- Marcinkiewicz-Kaczmarczyk Anna, *Koła Rodzin Milicyjnych – zadania i zakres działań (1969–1989)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobiecych” 2017, nr 2 (3), s. 74–90, ISSN 2451-3539.
- Marcinkiewicz-Kaczmarczyk Anna, *Rola kobiety w Polsce Ludowej w świetle treści propagandowych rozpowszechnianych przez Ligę Kobiet w latach 1946–1956*, „Dzieje Najnowsze” 2018, nr 2, s. 149–179, ISSN 0419-8824.

- Marcinkiewicz-Kaczmarczyk Anna, *Rola Ligi Kobiet w popularyzowaniu polityki władz „Polski Ludowej”* [w:] *„Polska Ludowa” 1944–1989 – wybrane problemy historii politycznej i społecznej*, red. Dorota Litwin-Lewandowska, Krzysztof Bałkowski, Lublin : Wydawnictwo Naukowe Tygiel, 2016, s. 283–301.
- Marcinkiewicz-Kaczmarczyk Anna, *Treści propagandowe rozpowszechniane przez Społeczno-Obywatelską Ligę Kobiet/Ligę Kobiet na podstawie pisma „Poznajmy Prawdę” (1946–1952)* [w:] *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa organizacji politycznych*, red. Małgorzata Dajnowicz, Adam Miodowski, Białystok : Wydawnictwo Humanica, 2017, s. 59–72.
- Mrozik Agnieszka, *Wywołać z milczenia. Historia kobiet w PRL-u – kobiety w historii PRL-u*, „Teksty Drugie” 2014, nr 4, s. 112–119, ISSN 0867-0633.
- Perkowski Piotr, *Aktywność zawodowa gospodyń domowych na łamach prasy kobiecej Polski Ludowej* [w:] *Koniec mitu niewinności? Płeć i seksualność w socjalizacji i edukacji*, red. Lucyna Kopciewicz, Edyta Zierkiewicz, Warszawa : Wydawnictwo ENETEA, 2009, s. 289–315.
- Ratman-Liwerska Izabela, *Stowarzyszenie jako czynnik społeczno-wychowawczej aktywizacji kobiet (na przykładzie badań na Białostocczyźnie)*, Białystok : Dział Wydawnictw Filii Uniwersytetu Warszawskiego, 1984.
- Stańczak-Wislicz Katarzyna, Perkowski Piotr, *Dzieje kobiet w PRL – stan i perspektywy badań* [w:] *Dzieje kobiet w Polsce. Dyskusja wokół przyszłej syntezy*, red. Krzysztof A. Makowski, Poznań : Wydawnictwo Nauka i Innowacje, 2014, s. 134–156.
- Stasiewicz Agnieszka, *Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w latach 1945–1948 na Białostocczyźnie w świetle dokumentów PPR* [w:] *Kobiety na zakręcie 1933–1989*, red. Ewa Chabros, Agnieszka Klarman, Wrocław : IPN, 2014, s. 52–76.
- Świętochowska Emilia, *Sytuacja społeczna kobiet w PRL w latach 1956–1970 na przykładzie województwa białostockiego* [w:] *„Mała stabilizacja” w województwie białostockim 1956–1970*, red. Marcin Markiewicz, Białystok : IPN, 2012, s. 197–210.
- Świętochowska Emilia, *Sytuacja społeczno-zawodowa kobiet w ostatniej dekadzie PRL* [w:] *Kobiety na zakręcie 1933–1989*, red. Ewa Chabros, Agnieszka Klarman, Wrocław : IPN, 2014.

Świętochowska-Bobowik Emilia, „Kwestia kobieca” i jej propagandowe wykorzystanie przez władze na przykładzie działalności Ligi Kobiet i Wydziału Kobiecego KW PZPR w Białymstoku w latach 1945–1953 [w:] *Kobiety a patriotyzm. Konteksty historyczno-pedagogiczne XX–XXI wieku*, red. Elwira Joanna Kryńska, Agnieszka Szarkowska, Urszula Wróblewska, Białystok : Trans Humana, 2012, s. 177–184.

Zwolski Marcin, *Wieżenie w Białymstoku w latach 1944–1956*, Białystok : IPN, 2011, ISBN 978-83-62357-48-2.

### Zasoby internetowe

Klepacz Apolonia, *Liga Kobiet Polskich ma 100 lat*, [online], [Dostęp: 17.10.2018]. Dostępny w World Wide Web: <<https://goo.gl/cgm7LB>>.

Kruszyński Marcin, *O zaangażowaniu kobiet w działalność partii komunistycznej i Ligi Kobiet na przykładzie lubelskiego UMCS z czasów stalinowskich*, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja” 2013, nr 2, [online], [Dostęp: 11.10.2018]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bitly.pl/TVzaC>>.

Lubik-Reczek Natasza, Reczek Rafał, *Liga Kobiet – organizacja „reprezentująca” interesy kobiet w Polsce Ludowej. Zarys działania*, „Środkowo-europejskie Studia Polityczne” 2013, t. 4, [online], [Dostęp: 12.10.2018]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bitly.pl/FWePD>>.

Nowak Barbara, *Serving women and the state: the league of women in Communist Poland*, praca dokt., Ohio State University, 2004, [Dostęp: 7.09.2018]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bitly.pl/y5y0m>>.

Nowakowska-Wierzchoś Anna, *Spółeczno-Obywatelska Liga Kobiet (1945–1949) i Związek Kobiet Polskich im. Marii Konopnickiej we Francji (1944–1950) – dokumenty programowe*, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja” 2013, nr 2, [online], [Dostęp: 10.10.2018]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bitly.pl/ejwnp>>.

Walczeńska Sławomira, *Liga Kobiet – jedyna organizacja kobieca w PRL*, [Dostęp: 30.10.2018]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bitly.pl/amOZ3>>.



## RECENZJE



DR JULITA SITNIEWSKA

[orcid.org/0000-0001-5511-3967](https://orcid.org/0000-0001-5511-3967)

*Fundacja na Rzecz Inicjatyw Społecznych*

***Słownik Biograficzny Kobiet Kultury. Białystok i województwo podlaskie, cz. I, red. Małgorzata Dajnowicz, Marcin Siedlecki, Wiesław Wróbel, ss. 168, ISBN 978-83-946177-1-4 (całość), 978-83-946177-2-1 (cz. I)***

*Słownik Biograficzny Kobiet Kultury. Białystok i województwo podlaskie, cz. I* wydany przez Wydawnictwo Humanica i Instytut Studiów Kobietych jest pierwszą tego typu publikacją poświęconą kobietom związanym z północno-wschodnią Polską mającym wpływ na rozwój życia kulturalnego tego regionu na przestrzeni wieków. Słownik zawiera dwadzieścia biogramów postaci historycznych, opisanych w chronologicznej kolejności. Zaczyna się portretem Aleksandry Wiesiołowskiej żyjącej w XVI i XVII w., kończy zaś na Annie Markowskiej, uczestniczce wydarzeń XX i początków XXI w. Oprócz wspomnianych bohaterek w słowniku uwzględniono następujące postacie: Elżbietę Drużbacką, Annę Paulinę Jabłonowską, Izabelę Branicką, Elizę Orzeszkową, Marię Konopnicką, Józefę Kisielnicką, Annę Staniszewską, Sofię Casanovę (Lutosławską), Stefanię Karpowicz, Jadwigę Ewę Klimkiewicz, Ewelinę Peplowską, Izabelę Lutosławską (Wolikowską), Marię Kolendo, Irenę Białównę (Białą), Norę Ney, Placydę Bukowską, Hanke Bielicką, Cecylię Piasecką, Annę Markową. Autorami biogramów są Małgorzata Dajnowicz, Marcin Siedlecki i Wiesław Wróbel.

Niniejszy projekt historyczno-biograficzny zasługuje na szczególną uwagę. Pojawił się rok przed 100. rocznicą odzyskania niepodległości przez Polskę, a także w rocznicę nadania praw politycznych Polkom.

Mimo że tematyką przewodnią działań poszczególnych bohaterek słownika była aktywność w sferze kultury, byłyby one niemymi aktorkami wydarzeń kolejnych pokoleń, gdyby nie zmiany społeczno-polityczne XX w., które pozwoliły zaistnieć w sferze publicznej ich biografiiom. Słownik jest także jedną z ważnych publikacji zaliczających się do nurtu badań *herstory*<sup>1</sup>, ukazujących dokonania kobiet w różnych dziedzinach życia, wydobywających na światło dzienne zapomniane lub mało znane portrety niezwykłych kobiet. W czasach egzystencji bohaterek opowieści o historii podejmowano z męskiego punktu widzenia, a przedmiotowy słownik przedstawia historię, która dzieje się dzięki aktywności kobiet. Oprócz inicjatywy Archiwum Historii Kobiet<sup>2</sup>, które zawiera ponad sto biogramów Polek publikowanych *online*, słownik jest równie istotnym, szczególnie w regionalnym wymiarze, kompendium wiedzy o działaczkach w sferze kultury, ale nie tylko. Spełnia funkcję informacyjną i upowszechniającą wiedzę o dokonaniach jego bohaterek. Można za Pierre'em Norą powtórzyć, że mamy do czynienia z „dekolonizacją pamięci”<sup>3</sup>, zabranie głosu przez grupy, które do tej pory były marginalizowane w interpretowaniu historii. Pojawiła się wielość pamięci i historii. *Warto więc dbać o to, by również kobietom udało się zająć na tej liście [dekolonizacji – J.S.] satysfakcjonujące miejsce*<sup>4</sup>. Przedmiotowy słownik jest jedną z inicjatyw, które „dekolonizują” pamięć o kobietach. Każdy biogram zawiera słowa kluczowe charakteryzujące bohaterkę, abstrakt w języku angielskim oraz podsumowanie. Dzięki streszczeniom w obcym języku pozycja poszerza krąg odbiorców, umiędzynaradawiając biogramy.

Wśród powszechnie znanych kobiet opisanych w słowniku, jak Izabela Branicka, Maria Konopnicka, Eliza Orzeszkowa, Nora Ney czy Hanka Bielicka, pozostałe są w większości nieznane w szerszym obiegu. Są to bohaterki życia lokalnego, o których pamięć zapewne pielęgnowana jest w ich małych ojczyznach. W słowniku zaprezentowano przedstawicielki trzech ziem wchodzących w skład obecnego województwa podlaskiego: suwalczanki – Marię Konopnicką, Annę Staniszewską, bohaterki ziemi łomżyńskiej – Józefę Kisielnicką, Ewelinę Peplowską, Hanke

<sup>1</sup> J. Mills, *Womenwords: a dictionary of words about woman*, 1992, s. 118.

<sup>2</sup> Archiwum Historii Kobiet, [online], [Dostęp: 7.07.2018]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.herstorie.pl/>>.

<sup>3</sup> P. Nora, *Czas pamięci*, „Res Publica Nowa” 2001, nr 7, s. 37–43.

<sup>4</sup> E. Kania, *Polska zdekolonizowana? „Pamięć o kobietach” i jej wymiary*, „Refleksje” 2011, nr 4, s. 61.

Bielicką, a także znane białostoczanki – Izabelę Branicką, Jadwigę Ewę Klimkiewicz czy Irenę Białównę.

Listę osobowości mających wpływ na życie kulturalne Podlasia otwiera Aleksandra Wiesiołowska (około 1580–1645), której przyszło żyć w okresie, kiedy *przełamywano stereotypy niższości intelektualnej kobiet, które brały aktywny udział w dysputach teologicznych, a w XVII w. zdobyły w coraz większym zakresie prawo do edukacji*<sup>5</sup>. Jej aktywność skupiała się w sferze fundacji obiektów sakralnych, takich jak kościół i klasztor Brygidek w Grodnie (dzięki niej sporządzono na piśmie reguły życia klasztornego jego mieszanek). Ostatnią bohaterką jest Anna Markowa (1932–2008) – lublinianka, ale od 1976 r. związana z Białymstokiem. Swoją twórczość literacką rozpoczęła od poezji, idąc przez prozę, teksty piosenek (wykonywane przez gwiazdy muzyki okresu PRL), słuchowiska radiowe, reportaże i felietony. Te dwie osobowości – Aleksandrę Wiesiołowską i Annę Markową – dzielą wieki, obyczaje społeczne i kulturowe oraz sytuacja społeczno-polityczna, ale jednocy jeden cel – chęć działania. W czasach, w których kobiety pozbawione były praw politycznych, ich rola społeczna w kulturze europejskiej ograniczała się do bycia żoną i matką, a przestrzeń na rozwój była możliwa jedynie w sferze prywatnej albo duchowej (oddanie się życiu klasztornemu). Nie dawano im praw do swobodnego poruszania się w innych przestrzeniach życia publicznego. Dopiero upadek struktur feudalnych pozwolił na pracę zawodową i możliwość kształcenia się kobiet, a w konsekwencji angażowanie się w działania publiczne. Biografie bohaterek słownika w chronologicznym ciągu historycznym, poczynając od XVI w., na XXI w. skończywszy, przedstawiają nam powolne emancypowanie się kobiet i sukcesywne zabieranie przez nie głosu w ważnych sprawach kultury, a także w kwestiach społecznych i publicznych.

*Słownik biograficzny kobiet kultury. Białystok i województwo podlaskie, cz. I* to nowość i debiut wydawniczy w kategorii zbioru biografii kobiet kultury poświęcony regionowi północno-wschodniemu. Pozycja ta jest ważnym kompendium wiedzy informującym o historiach bohaterek znanych i mniej znanych czytelnikom. Jego wydawcy mają intencję kontynuować prace nad kolejnymi biogramami. Warto byłoby oprócz postaci historycznych ująć w publikacji współczesne portrety kobiet animujących kulturalne życie regionu Podlasia. Przeszłość spotkałaby się z teraźniejszością. Zapewne niezmienna w tych spotkaniach byłaby siła działania bohaterek.

<sup>5</sup> U. Augustyniak, *Historia Polski 1572–1795*, Warszawa 2008, s. 320.

## **Bibliografia**

### **Opracowania**

Augustyniak Urszula, *Historia Polski 1572–1795*, Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008, ISBN 9788301178000.

Kania Eliza, *Polska zdekolonizowana? „Pamięć o kobietach” i jej wymiary*, „Refleksje” 2011, nr 4, s. 51–61, ISSN 2081-8270.

Mills Jane, *Womenwords: a dictionary of words about woman*, wyd. 1, Longman, 1992, ISBN 0-02-921495-5.

Nora Pierre, *Czas pamięci*, „Res Publica Nowa” 2001, nr 7, s. 37–43, ISSN 1230-2155.

### **Zasoby internetowe**

Archiwum Historii Kobiet, [online], [Dostęp: 7.07.2018]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.herstorie.pl/>>.

# **SPRAWOZDANIA**



DR DIANA DAJNOWICZ-PIESIECKA

[orcid.org/0000-0003-1609-8463](https://orcid.org/0000-0003-1609-8463)

*Uniwersytet w Białymstoku*

### **III Międzynarodowa Konferencja Naukowa z cyklu „Polityka i politycy w prasie XX i XXI w.” pt. „Polityka w prasie kobiecej” 25–26 maja 2018 r.<sup>1</sup>**

W dniach 25–27 maja 2018 r. na Uniwersytecie w Białymstoku odbyła się międzynarodowa konferencja naukowa pt. „Polityka w prasie kobiecej”. Było to już trzecie spotkanie naukowe z cyklu „Polityka i politycy w prasie”. Konferencję zorganizowali Zakład Ruchów Społecznych i Politycznych Wydziału Historyczno-Socjologicznego Uniwersytetu w Białymstoku oraz Stowarzyszenie Instytut Studiów Kobięcych. Doceniając ważkość tematyki przewodniej konferencji, swoim patronatem naukowym objął ją Jego Magnificencja prof. dr hab. Robert Ciborowski, rektor Uniwersytetu w Białymstoku. Z uwagi na to, iż konferencja miała charakter międzynarodowy, obrady były prowadzone w trzech językach: polskim, rosyjskim i angielskim.

Celem konferencji pt. „Polityka w prasie kobiecej” było upowszechnienie i promocja osiągnięć badawczych nad prasą kobiecą oraz jej znaczeniem dla ukazania szeroko rozumianych zagadnień politycznych. Celem konferencji były także popularyzacja i promocja badań naukowych prezentowanych z perspektywy badaczy pochodzących z wielu środowisk akademickich – polskich i zagranicznych – skoncentrowanych

---

<sup>1</sup> III Konferencja Naukowa z cyklu „Polityka i politycy w prasie XX i XXI w.” pt. „Polityka w prasie kobiecej”, 25–26 maja 2018 r. – zadanie finansowane w ramach umowy 809/P-DUN/2018 ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego przeznaczonych na działalność upowszechniającą naukę.

podczas konferencji w zespole interdyscyplinarnym (historycy, prasoznawcy, politolodzy).

Konferencja rozpoczęła się 25 maja inauguracyjnym wystąpieniem pomysłodawczyni cyklu „Polityka i politycy w prasie XX i XXI w.” dr hab. Małgorzaty Dajnowicz, prof. UwB, kierownika Zakładu Ruchów Społecznych i Politycznych Instytutu Historii i Nauk Politycznych UwB. Powitawszy przybyłych gości, prelegentów i uczestników konferencji, przekazała głos prorektorowi ds. kształcenia UwB dr. hab. Wojciechowi Śleszyńskiemu, prof. UwB, a następnie dziekanowi Wydziału Historyczno-Socjologicznego UwB dr hab. Joannie Sadowskiej, prof. UwB, oraz dyrektorowi Instytutu Historii i Nauk Politycznych UwB dr. hab. Janowi Snopce, prof. UwB, którzy również uroczyście powitali przybyłych uczestników konferencji oraz jednogłośnie podkreślili wysoką wartość merytoryczną tego naukowego spotkania.

Z uwagi na bogaty harmonogram konferencji obrady podzielono odpowiednio na panele tematyczne. Pierwszy panel moderowany był przez prof. dr hab. Joannę Dufrat. Obrady rozpoczęło wystąpienie prof. dr hab. Jolanty Chwastyk-Kowalczyk z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach pt. *Próby uobywatelnienia kobiet na łamach „Bluszczu” w okresie dwudziestolecia międzywojennego*. W swojej prelekcji prof. Chwastyk-Kowalczyk opowiedziała o trudach włączenia kobiet jako pełnoprawnych obywaterek w tworzenie odrodzonego państwa polskiego w dwudziestolecie międzywojennym na łamach warszawskiego tygodnika „Bluszczy”. Przedstawiła słuchaczom proces wyzwala się kobiet spod supremacji mężczyzn poprzez aktywność kobiecych organizacji działających zarówno w kraju, jak i na arenie międzynarodowej.

Jako druga wystąpiła doc. dr Luba Kozik z Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego w Mińsku. Reprezentantka białoruskiego ośrodka naukowego przedstawiła referat pt. *„Biełaruskaja Rabotnitsa i Syalyanka” („Białoruska Robotnica i Chłopka”) i formowanie ideału kobiety sowieckiej w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej (1924–1939)*. Prelegentka mówiła o tym, iż w BSRR jednym z ważniejszych środków formowania się świadomości socjalistycznej u kobiet było tytułowe czasopismo „Biełaruskaja Rabotnitsa i Syalyanka”. Autorka podkreślała, że kształtowanie ideału kobiety sowieckiej odbywało się przede wszystkim poprzez opisywanie na łamach pisma jej społecznej i partyjnej aktywności.

Reprezentująca Uniwersytet Szczeciński prof. dr hab. Agnieszka Szudarek przedstawiła referat pt. *Niemiecki ruch kobiecy w latach*

1908–1914 w opinii poznańskich i warszawskich czasopism dla kobiet. W swym wystąpieniu wskazała, iż rok 1908 był szczególny dla polskich kobiet zamieszkałych pod zaborem pruskim, ponieważ wydano wówczas kolejne ustawy wymierzone przeciwko Polakom, co w konsekwencji doprowadziło do tego, że Polki doświadczyły pewnych ograniczeń narodowych. W swoim referacie prelegentka zwracała uwagę na to, jak w świetle czasopism ukazujących się w Poznaniu i Warszawie kształtowały się stanowiska kobiet wobec dylematów, przed którymi wówczas stały, ze szczególnym uwzględnieniem tych, które działały w ruchu kobiecym.

Ostatnią referentką w panelu otwierającym konferencję była prof. dr hab. Beata Walęciuk-Dejneka z Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, która zaprezentowała wystąpienie pt. *Oświata – kształcenie – wychowanie: twórczość społeczna i polityczna (patriotyczna) Faustyny Morzyckiej na łamach prasy z XIX/XX wieku – wybór*. Uczestnikom przybliżyła postać mało znanej literatki i aktywistki społecznej z przełomu XIX i XX w. Faustyny Morzyckiej, która aktywnie działała w sferze publicznej oraz społecznej, nigdy nie decydując się na zamążpójście. Prelegentka podkreślała, że Morzycka rozpoznawana jest przez badaczy jako „nałęczowska siłaczka”, czyli postać, która posłużyła Stefanowi Żeromskiemu do stworzenia noweli *Siłaczka*.

Po przerwie dzielącej pierwszy i drugi panel konferencji uczestnicy ponownie zebrali się w sali obrad. Drugą część spotkania moderowały dr hab. Aneta Dawidowicz oraz dr Anna Szwed-Walczak z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Z pierwszym referatem wystąpiła prof. dr hab. Joanna Dufrat reprezentująca Uniwersytet Wrocławski. W prelekcji pt. *Polityka na łamach „Pracy Obywatelskiej” (1928/9–1939), organu prasowego sanacyjnego Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet* referentka wskazała, że „Praca Obywatelska” była periodykiem, który wyróżniał się na tle innych czasopism kobiecych ukazujących się w dwudziestoleciu międzywojennym, ponieważ publikowano w nim nie tylko treści odnoszące się do bieżącej polityki, lecz także analizy polityczne oraz omówienia projektów ustaw i aktów prawnych o kluczowym znaczeniu dla sfery publicznej.

Kolejny referat został przedstawiony przez reprezentantkę litewskiego środowiska naukowego, prof. dr Virginiję Jureniene z Uniwersytetu Wileńskiego. W referacie zatytułowanym *Lithuanian Women during the Soviet Occupation (1960–1990): Activities and Aspirations in opinions of newspapers Soviet Women* zarysowała słuchaczom kształtowanie się

sytuacji Litwinek w latach 1960–1990. Rodzaje działalności kobiet litewskich opisała na podstawie publikacji w czasopiśmie „Soviet Women”.

Trzeci referat pt. *Aktual'nye voprosy meždunarodnyh otnošenij na stranicah ženskih žurnalov socialističeskoj Čehoslovakii (1964–1970?)* wygłosiła dr Daniela Kolenovska z Uniwersytetu Karola w Pradze. Prelegentka przedstawiła problemy polityki zagranicznej w prasie kobiecej w socjalistycznej Czechosłowacji z okresu 1964–1970. W wystąpieniu podkreślała, iż ówczesne pisma akceptowały retorykę zimnej wojny, przez co tematyka kobiecej emancypacji została zmarginalizowana.

Ostatnią prezentację w drugim panelu konferencji przedstawiła prof. UwB dr hab. Małgorzata Dajnowicz. W swoim referacie o tytule *Kierunki działalności Ligi Kobiet w świetle „Zwierciadła” (1982–1989)* wskazywała, iż Liga Kobiet za pośrednictwem „Zwierciadła” przekazywała informacje o polityce i uczestnictwie kobiet w rzeczywistości Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej od 1982 do 1989 r. Pismo to służyło wówczas za kanał komunikacji między komunistycznym rządem a wykształconymi kobietami.

Po zakończeniu drugiego panelu konferencji otwarto trwającą blisko godzinę dyskusję, którą moderowała prof. dr hab. Joanna Dufurat. Uczestnicy konferencji wymienili się spostrzeżeniami dotyczącymi problematyki poruszonej w referatach, a także mieli okazję poszerzyć swoją wiedzę o zagadnienia, które w wystąpieniach nie zostały szerzej omówione, ale się z nimi wiązały.

Drugi dzień konferencji rozpoczął panel moderowany przez prof. dr hab. Jolantę Chwastyk-Kowalczyk. Był to trzeci panel całej konferencji. Wystąpienie otwierające tę część spotkania przedstawiła dr hab. Ewa Danowska z Polskiej Akademii Umiejętności. W swoim referacie pt. *Polityka na łamach prasy kobiecej w Galicji w latach 1900–1918* mówiła o tym, iż w latach 1914–1918 w Galicji ukazywało się kilkanaście czasopism adresowanych do kobiet. Referentka zwróciła uwagę, że w badanym okresie prasa dostarczała przede wszystkim informacji o prowadzeniu gospodarstwa domowego i wychowaniu dzieci. Zwróciła też uwagę, że prasa publikowana przez środowiska lewicowe i socjalistyczne cechowała się informowaniem czytelniczek o organizacjach feministycznych oraz o kwestii równouprawnienia.

Następny wykład *Problematyka polityki i polityków na łamach „Głosu Kobiet” czasopisma dla kobiet wydawanego w latach 1908–1939* wygłosiła dr hab. Aneta Dawidowicz z Uniwersytetu Marii Curie-Skło-

dowskiej w Lublinie. W wystąpieniu mówiła o tym, że celem czasopisma „Głos Kobiet” było zainteresowanie kobiet uczestnictwem w ruchu socjalistycznym, co w konsekwencji miało zwiększyć szeregi partyjne, a także udział kobiet w walce o równouprawnienie. Opowiadała także, iż analizowane pismo zawierało artykuły o organizacjach kobiecych działających w kraju oraz w Europie.

Kolejny referat zatytułowany *Zaangażowanie kobiet w zjazdy delegatek ZSRR w drugiej połowie lat 20. (na podstawie materiałów czasopisma „Rabotnica” [„Pracownica”])* zaprezentowała doc. dr Elena Sumko z Państwowego Uniwersytetu w Połocku. Uczestnikom konferencji mówiła o zjazdach delegatek ZSRR, które często nazywano szkołą myśli komunistycznej. Zjazdy funkcjonowały przy komitetach partii, delegatki zaś były wybierane spośród pracownic, chłopek, a także żon robotników i urzędników. Docent Sumko podkreślała, iż do ważniejszych zadań delegatek należało promowanie nowego stylu życia i zaangażowanie kobiet w politykę.

Państwowy Uniwersytet w Połocku reprezentowała również doc. dr Alesâ Korsak, która wygłosiła wykład pt. *Spoleczne i polityczne życie BSSR w czasopiśmie „Bielaruskaja Rabotnitsa i Syalyanka” (1924–1939)*. Na przykładzie tego czasopisma kobiecego referentka opowiedziała słuchaczom o tym, jak na przestrzeni lat 1924–1939 zmieniała się jego koncepcja w podejściu do aktywności społecznej i politycznej kobiet.

Referat dr Korsak był ostatni w trzecim panelu konferencji – po nim nastąpiła krótka przerwa, a później prof. dr hab. Beata Wałęciuk-Dejneka, jako moderator kolejnej sekcji tematycznej spotkania, rozpoczęła czwarty panel obrad. Z pierwszym referatem wystąpiła dr Maria Bauchrowicz-Tocka z Uniwersytetu w Białymstoku, która wygłosiła referat pt. *Zakonspirowane mężatki*, w którym omówiła ograniczenia obyczajowe i prawne wobec pracujących kobiet oraz sposób ich prezentowania na łamach „Tygodnika Kobiety”. Referentka podkreślała, iż pełne uczestnictwo kobiet w życiu publicznym i zawodowym II Rzeczypospolitej było ograniczone przez prawa obyczajowe, a także niektóre ustawy. Opierając się na publikacjach prasowych zamieszczonych w „Tygodniku Kobiety”, dr Bauchrowicz-Tocka opowiedziała uczestnikom seminarium o sytuacji i dążeniach kobiet do likwidacji krzywdzącej ustawy celibatowej oraz równouprawnienia w życiu publicznym i zawodowym.

Następne wystąpienie pt. *Wizerunek sowieckiej kobiety-polityka w białoruskim czasopiśmie „Rabotnitsa i Syalyanka” [„Robotnica*

*i Chłopka*”] (1945–1991) przedstawiła doc. dr Inna Vaškevič z Białoruskiego Państwowego Uniwersytetu Informatyki i Radioelektroniki. W swoim referacie opowiedziała o tym, jak w drugiej połowie lat 40. emancypacja kobiet w ZSRR stała się powszechnym zjawiskiem. Referentka wskazywała, iż państwo było wówczas zainteresowane udziałem kobiet z republik radzieckich w procesach politycznych, o czym świadczył prezentowany w mediach wizerunek sowieckiej kobiety-polityka.

Trzecia prelekcja zatytułowana *Transformacja ustrojowa na łamach pisma „Kobieta i Życie”* została wygłoszona przez dr Annę Szwed-Walczak z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, która zwróciła uwagę na niereprezentatywność kobiet w trakcie obrad przy okrągłym stole. Wskazała, że z tego powodu nie poruszano wówczas spraw kobiet, a w konsekwencji redakcja „Kobiety i Życia” zorganizowała cykl spotkań i artykułów (m.in. *O nas bez nas, Jeśli nie my, to kto?*), których celem było wskazanie możliwości artykulacji problemów kobiet, a także mechanizmy promocji sylwetek kobiet angażujących się w politykę.

Po referacie dr Szwed-Walczak miała miejsce przerwa, po której odbył się kolejny, piąty, panel konferencji. Wystąpienia w nim modelowała prof. dr hab. Agnieszka Szudarek. Pierwszy referat w tej sekcji wygłosiła dr Anna Marcinkiewicz-Kaczmarczyk reprezentująca Instytut Pamięci Narodowej. W swoim referacie pt. *Obraz kobiety – konspiratorki rozpowszechniany na łamach kobiecej prasy podziemnej 1940–1945* opowiedziała o tym, iż w latach 1939–1945 na ziemiach polskich pozostających pod okupacją niemiecką były wydawane różne pisma konspiracyjne, na których łamach starano się nie tylko zapoznawać kobiety z aktualnym programem partii czy organizacji podziemnych, lecz także propagowano jej wzorzec.

Następnie głos zabrała dr Barbara Klich-Kluczevska z Uniwersytetu Jagiellońskiego, która przygotowała referat pt. *Komentarze do biopolityki. Polityka (pro)rodzinna w powojennej prasie kobiecej*. W swoim wystąpieniu opowiedziała o aktywności i skuteczności reakcji redaktorek prasy kobiecej na zwroty w polskiej polityce natalistycznej w okresie powojennym. Prelegentka starała się także udzielić odpowiedzi na pytanie, czy owe redaktorki starały się odgrywać aktywną rolę w dyskursie publicznym epoki.

Jako trzecia w panelu wystąpiła dr Katarzyna Stańczak-Wiślicz z Instytutu Badań Literackich PAN, która przedstawiła referat *Stan wojenny i dyskurs nowego porządku na łamach magazynów kobiecych*

w Polsce początku lat 80. XX w. Mówiła o reprezentacjach stanu wojennego oraz polityki „nowego porządku” w polskiej prasie kobiecej początku lat 80. XX w. Wskazała, iż po wznowieniu wydawania czasopism w 1982 r. redaktorzy zostali zobowiązani do przestrzegania tzw. wartości socjalistycznych oraz do reprezentowania polityki ekipy rządzącej, co doprowadziło do tego, iż na łamach prasy kobiecej zaczęły się pojawiać teksty uzasadniające decyzję o wprowadzeniu stanu wojennego i objaśniające nową linię polityczną.

Kolejnym prelegentem był prof. UwB dr hab. Adam Miodowski, który wygłosił referat pt. *Rozwój wrocławskich i szczecińskich struktur terenowych Ligi Kobiet w latach 1945–1989 (w świetle „Naszej Pracy”)*. Mówił o ukazującej się w latach 1947–1989 „Naszej Pracy”, która była pierwotnie organem Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet (od 1949 r. Ligi Kobiet, a od 1981 r. Ligi Kobiet Polskich). Prelegent wskazywał, iż na łamach wydawanego przez Zarząd Główny periodyku wiele miejsca poświęcano działalności terenowych struktur Ligi, w tym tych funkcjonujących na Ziemiach Odzyskanych.

Z ostatnim referatem tego dnia wystąpiła dr Barbara Drapikowska z Akademii Sztuki Wojennej. Jej wykład dotyczył tematu *Idea zaangażowania kobiet na rzecz obronności kraju na łamach kobiecego czasopisma „Dla Przyszłości”*. Prelegentka przedstawiła wyniki analizy treści przedwojennego czasopisma dla kobiet pod kątem krzewienia idei ich zaangażowania na rzecz obronności kraju. Zaprezentowała też podstawowe założenia czasopisma oraz jego znaczenie dla powyższej idei.

Po tym referacie odbyła się ponadgodzinna dyskusja, którą moderowały prof. dr hab. Jolanta Chwastyk-Kowalczyk, prof. dr hab. Beata Wałęciuk-Dejneka oraz prof. dr hab. Agnieszka Szudarek.

W niedzielę 27 maja – ostatniego dnia konferencji – odbył się panel doktorancki, którego przebieg moderowała prof. UwB dr hab. Małgorzata Dajnowicz. Z pierwszym referatem pt. *Wybory w II Rzeczypospolitej na łamach „Kobiety Współczesnej”* wystąpił mgr Waldemar Barszczewski reprezentujący Uniwersytet w Białymstoku. Autor przedstawił wyniki analizy źródłowej tekstów zamieszczonych na łamach pisma, ustalając, że niewiele uwagi poświęcano działalności przedstawicielek lokalnych samorządów. Zaprezentował także prawdopodobne powody braku zainteresowania redakcji czasopisma wyborami do samorządu terytorialnego.

Drugi referat, zatytułowany *O działalności Ligi Kobiet w okręgu białostockim (w świetle „Naszej Pracy”)*, wygłosiła mgr Agnieszka Droz-

dowska, doktorantka Uniwersytetu w Białymstoku. Referat dotyczył aktywności oddziału Ligi Kobiet w województwie białostockim w latach 1947–1989, jaką zapisano na kartach „Naszej Pracy” – czasopisma Zarządu Głównego Ligi Kobiet, które przeznaczone było do użytku wewnętrznego organizacji i prezentowało zasady oraz wskazówki funkcjonowania oddziałów Ligi Kobiet w terenie.

Następną prelegentką była mgr Urszula Ćwik, również reprezentująca Uniwersytet w Białymstoku. Przedstawiła referat pt. *Kobieta i polityka w PRL w świetle „Kobiety i Życia” po 1970 roku*, w którym przybliżyła słuchaczom problematykę aktywności kobiet w polityce. Autorka zwróciła uwagę, że to właśnie zagadnienie aktywności kobiet było jednym z głównych tematów poruszanych w tekstach prasowych publikowanych na łamach „Kobiety i Życia”.

Wystąpienie pt. *Problematyka polityki na łamach „Przyjaciółki” w latach 1970–1989. Przegląd problematyki* przedstawiła doktorantka z Uniwersytetu w Białymstoku, mgr Justyna Zajko-Czochańska. Referentka opowiedziała uczestnikom konferencji o tym, w jakim stopniu redakcja „Przyjaciółki” prezentowała zagadnienie polityki. Autorka ustaliła, że tematy polityczne nie były dominującą problematyką na łamach pisma, jednak treści artykułów o charakterze politycznym wywierały duży wpływ na wiedzę i świadomość adresatek, które należały do osób mniej zainteresowanych światem polityki.

Referat mgr Justyny Zajko-Czochańskiej był ostatnim w konferencji pt. „Polityka w prasie kobiecej”. Po jej wystąpieniu odbyła się dyskusja, której przebieg moderowała prof. dr hab. Małgorzata Dajnowicz. Po ostatniej wymianie zdań i spostrzeżeń uczestników konferencji prof. Dajnowicz skierowała do wszystkich podziękowania za wzięcie udziału w konferencji, dokonując tym samym uroczystego zamknięcia obrad.

# KOMUNIKATY



## **KOMUNIKAT REDAKCJI**

Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych poddane zostało, jak co roku, ocenie parametryzacyjnej przez ekspertów Index Copernicus. Na podstawie weryfikacji danych ankietowych oraz analizy wydań czasopisma z 2017 r. eksperci Index Copernicus wyznaczyli wartość wskaźnika ICV (Index Copernicus Value) za rok 2017:

**ICV 2017 = 69.15**

Wyznaczony wskaźnik ICV za rok 2017 jest uwidoczniiony  
na liście czasopism

ICI Journals Master List 2017

oraz w „Paszporcie czasopisma” w bazie ICI World of Journals



## NOTY O AUTORKACH

**Teresa Chynczewska-Hennel** – prof. dr hab. W 1976 r. ukończyła studia na Wydziale Historii Uniwersytetu Warszawskiego. Stopnie naukowe doktora i doktora habilitowanego uzyskała w latach 1982 i 1995 w Instytucie Historii PAN, gdzie pracowała w latach 1982–2009. Tytuł profesora nauk humanistycznych otrzymała w 2009 r. W latach 1985–1986 była *Research Fellow* w Instytucie Ukraińskim Uniwersytetu Harvarda w USA. W 2002 r. była profesorem zaproszonym do Akademii Kijowsko-Mohylańskiej w Kijowie na Ukrainie. Od 2008 do 2012 r. była profesorem w Katedrze Ukrainistyki Wydziału Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego. Od 2000 r. jest profesorem Wydziału Historyczno-Socjologicznego Uniwersytetu w Białymstoku, a od 2010 r. kierownikiem Katedry Historii Nowożytniej. W okresie 2012–2016 była członkiem Komitetu Nauk Historycznych PAN. Jest członkiem Komisji Wschodnioeuropejskiej Polskiej Akademii Umiejętności. Od 2012 r. jest przewodniczącą Rady Fundatorów Kasy im. Józefa Mianowskiego. Od 2017 r. jest członkiem Komitetu Ewaluacji Jednostek Naukowych Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Jest założycielem i prezesem Towarzystwa Polsko-Nepalskiego. Jej zainteresowania badawcze obejmują historię nowożytną powszechną i Rzeczypospolitej, w szczególności historię Ukrainy – Rusi oraz zagadnienia narodowościowe i religijne w I Rzeczypospolitej. W 1995 r. otrzymała nagrodę im. Władysława Kopczyńskiego, w 2007 r. medal Komisji Edukacji Narodowej, a w 2008 r. nagrodę im. Księcia Konstantego Ostrońskiego. Jest autorką około 250 pozycji w językach polskim, angielskim, ukraińskim, włoskim i innych, w tym autorką, współautorką lub redaktorem naukowym 14 książek. Mail kontaktowy: bartok2@gazeta.pl

**Diana Dajnowicz-Piesiecka** – doktor nauk prawnych (doktorat z wyróżnieniem), asystent w Katedrze Prawa Karnego i Kryminologii (w Zakładzie Kryminologii) Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku. W latach 2015–2017 kierownik projektu naukowego pt. *Porwania rodzicielskie w świetle orzecznictwa karnego – aspekty prawne i kryminologiczne finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki w ramach konkursu PRELUDIUM*. W pracy doktorskiej podjęła temat *Porwania rodzicielskie w ujęciu prawnym i kryminologicznym* (monografia w druku). Autorka

kilkunastu artykułów naukowych publikowanych w czasopismach naukowych (w większości punktowanych) i monografiach redagowanych. Czynna uczestniczka konferencji naukowych w kraju i za granicą (Frankfurt). Współorganizatorka Ogólnopolskiego Forum Młodych Kryminologów. Członek Stowarzyszenia Instytutu Studiów Kobietych oraz sekretarz redakcji „Czasopisma Naukowego Instytutu Studiów Kobietych”.  
Mail kontaktowy: ddajnowicz@gmail.com

**Aneta Dawidowicz** – doktor habilitowana w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki o polityce, doktor nauk humanistycznych w zakresie nauki o polityce, zatrudniona na stanowisku adiunkta w Zakładzie Myśli Politycznej na Wydziale Politologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół polskiej myśli politycznej, biografistyki, historii prasy, publicystyki politycznej, komunikowania politycznego. Jest autorką publikacji książkowych i artykułów naukowych. Do najważniejszych publikacji należy zaliczyć monografię książkową *Zygmunt Balicki (1858–1916). Działacz i teoretyk polskiego nacjonalizmu* (Wydawnictwo Naukowe NOMOS, Kraków 2006, ss. 302) oraz *Stronnictwo Narodowe 1928–1939. Wspólnota ideału czy alternacja koncepcji* (Wydawnictwo UMCS, Lublin 2017, ss. 409).  
Mail kontaktowy: dawidowicz.aneta@gmail.com

**Agnieszka Drozdowska** – doktorantka, absolwentka historii UwB. W 2017 r. podjęła studia doktoranckie na Wydziale Historyczno-Socjologicznym UwB. Interesuje się historią społeczną XIX–XX w. ze szczególnym uwzględnieniem historii kobiet. Członek Stowarzyszenia Instytutu Studiów Kobietych.  
Mail kontaktowy: drozdowska.agnieszka@gmail.com

**Marta Kupczewska** – magister historii, uczestniczka studiów doktoranckich na Wydziale Historyczno-Socjologicznym Uniwersytetu w Białymstoku. Jej zainteresowania badawcze związane są z funkcjonowaniem elit w państwie polsko-litewskim pierwszej połowy XVII w. ze szczególnym uwzględnieniem postaci Tomasza Zamoyskiego (1594–1638). Specjalizuje się ponadto w problematyce epistolografii staropolskiej oraz komunikacji społecznej w epoce nowożytnej. Autorka kilkudziesięciu publikacji naukowych, m.in. w takich czasopismach jak: „Przegląd Historyczny”, „Białostockie Teki Historyczne” czy „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”.  
Mail kontaktowy: kupczewska.m@gmail.com

**Edyta Sacharewicz** – absolwentka filologii romańskiej na Uniwersytecie Warszawskim. Od 2015 r. pracuje na stanowisku asystenta w Zakładzie Języka Francuskiego Uniwersytetu w Białymstoku. Obecne zainteresowania naukowe koncentrują się na zagadnieniach związanych z francuskojęzyczną literaturą Afryki Subsaharyjskiej. Rozprawę doktorską pisze na temat obrazu kobiet w Senegalu przedstawionego w powieściach czołowych pisarek tego kraju (Mariama Bâ, Ken Bugul, Aminata Sow Fall, Myriam Warner-Vieyra).

Mail kontaktowy: esacharewicz@gmail.com

**Julita Sitniewska** – doktor, politolog, wieloletni pracownik naukowy z zainteresowaniami dotyczącymi komunikacji społecznej, członek zarządu Fundacji Centrum Inicjatyw na Rzecz Społeczeństwa, realizującej projekty z dziedziny działań instytucji publicznych i ich interakcji z otoczeniem zewnętrznym w aspektach: prawnym, społecznym, kulturowym i politycznym.

Mail kontaktowy: julitasitniewska@gmail.com

**Beata Walęciuk-Dejneka** – dr hab. prof. nzw., literaturoznawca i folklorysta, pracownik naukowo-dydaktyczny w Zakładzie Literatury Polskiej w Instytucie Filologii Polskiej i Logopedii Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Od roku akademickiego 2016/2017 pełni funkcję dyrektora tego Instytutu. Jest również lektorem języka polskiego jako obcego oraz koordynatorem i kierownikiem Letnich Kursów Języka i Kultury Polskiej Narodowej Agencji Wymiany Akademickiej dla cudzoziemców, a także kursów języka polskiego i kultury polskiej dla Polonii i Polaków za Granicą (projekty konkursowe Ministerstwa Spraw Zagranicznych). Od 2018 r. jest ekspertem (też egzaminatorem) w programach dla studentów NAWA. Ukończyła stacjonarne studia magisterskie i doktoranckie na UMCS w Lublinie. W 2016 r. uzyskała habilitację na Wydziale Filologicznym UMK w Toruniu. Ukończyła również studia podyplomowe Collegium Civitas i Instytutu Sztuki PAN w Warszawie w ramach ścieżki „Historia sztuki. Perspektywa społeczna i polityczna”. Jest autorką trzech monografii oraz wielu artykułów naukowych wydawanych w Polsce i za granicą, także w językach angielskim i rosyjskim. Publikuje również tomy (w tym serie dotyczące problematyki kobiecej) pod swoją redakcją. Przynależy do licznych organizacji i stowarzyszeń: IOV (Międzynarodowej Organizacji Sztuki Ludowej, Sekcja Polska), Pol-

skiego Towarzystwa Ludoznawczego, oddział w Warszawie, Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza w Warszawie, Komisji Historii Kobiet w Warszawie, Instytutu Studiów Kobietych w Białymstoku. Zainteresowania naukowe i pozanaukowe stanowią m.in.: związki literatury i folkloru; literatura polska XIX i pocz. XX w.; kultura ludowa polska i słowiańska; tematyka kobieca w literaturze, szczególnie wiek XIX i XX; a ostatnio związki literatury i prawa. Interesuje się ponadto malarstwem, muzyką klasyczną i ludową, jazzem, modą, także pszczelarstwem. Lubi mocną czarną kawę i koty. Mieszka w Warszawie.

Mail kontaktowy: [dejnekab@uph.edu.pl](mailto:dejnekab@uph.edu.pl)

**Inna Vashkevich** – PhD, Associate Professor of the Belarusian State University of Informatics and Radioelectronics, Department of Humanities. Graduated from the Historical Faculty of the Belarusian State University. Her sphere of scientific interests is Southern and Western Slavs' history, gender studies, history of Belarus, and political science.

Mail kontaktowy: [inna\\_vashkevich@mail.ru](mailto:inna_vashkevich@mail.ru)

**WYMOGI EDYTORSKIE**  
**CZASOPISMA NAUKOWEGO**  
**INSTYTUTU STUDIÓW KOBIECYCH**

- Edytor tekstu Word (format doc. lub docx.).
- Styl czcionki: Bookman Old Style.
- Wielkość czcionki tekstu głównego – 12 pkt.
- Wielkość czcionki przypisów – 10 pkt.
- Interlinia (światło) tekstu głównego – 1,5 wiersza.
- Interlinia (światło) przypisów – 1 wiersz.
- Tekst wyjustowany.
- Marginesy standardowe – wszystkie po 2,5 cm.
- Wcięcie akapitowe powinno być wykonane pojedynczą tabulacją, tj. 1,25 cm.
- W funkcji „Akapit” odstęp przed i po należy ustawić na 0 pkt.
- Jako sposób wyróżnienia tekstu stosuje się wyłącznie *kursywę*.
- Nie należy stosować podkreśleń i druku rozstrzelonego.
- Tytuły książek podaje się *kursywą*, tytuły czasopism w „cudzysłowie”.
- Wypunktowania należy dokonywać znakiem –.
- Imię i nazwisko pojawiające się pierwszy raz należy zapisać w pełnym brzmieniu, przy ponownym pojawieniu się podaje się jedynie nazwisko.
- Tytuł powinien być napisany czcionką 14 pkt. Bookman Old Style z **wytluszczeniem** oraz wyśrodkowany.
- Śródtytuły powinny być napisane czcionką Bookman Old Style, 12 pkt. z **wytluszczeniem**.
- Śródtytuły nie powinny być numerowane.
- Śródtytuły należy oddzielić od tekstu głównego od góry i od dołu pojedynczą interlinią.
- Nie należy stosować tzw. twardych spacji i automatycznego dzielenia wyrazów.
- Nie należy przenosić tzw. bękartów i wdów.
- Objętość artykułu od 20 do 30 tys. znaków. Liczba ta obejmuje znaki ze spacjami, pola tekstowe, przypisy dolne i końcowe.
- Informacje o autorze umieszczone w lewym górnym rogu strony tytułowej artykułu powinny zawierać: stopień (lub tytuł) naukowy, tytuł zawodowy, imię, nazwisko, afiliację (uczelnia), pisane *kursywą*.

- Do artykułu należy dołączyć biogram autora obejmujący: przebieg kariery naukowej/zawodowej, zainteresowania naukowe, krótki opis dorobku naukowego ewentualnie działalność dodatkową (np. członkostwo w towarzystwach naukowych, współpraca z innymi placówkami oświatowymi) oraz kontakt mailowy z czytelnikiem. Biogram umieszcza się za bibliografią.
- Do artykułu powinno być dołączone streszczenie w języku angielskim (około 1/3 strony), słowa kluczowe w języku polskim oraz angielskim (5–10) oraz tłumaczenie tytułu artykułu w języku angielskim, w kolejności pod tytułem opracowania: słowa kluczowe w j. polskim, słowa kluczowe w j. angielskim, tytuł artykułu w j. angielskim, abstract.
- Wymagane jest sporządzenie bibliografii załącznikowej z podziałem na źródła i opracowania. Umieszcza się ją na końcu artykułu.
- Artykuł w języku angielskim powinien mieć streszczenie w języku polskim.

### **Tabele i rysunki**

- Opisy tabel i rysunków (zdjęć, schematów, map itp.) powinny być zlokalizowane bezpośrednio nad i pod nimi (bez światła).
- Tabele (tab.) i rysunki (rys.) powinny być ponumerowane oddzielnie.
- Nagłówki tabel oraz rysunków powinny być wyrównane do lewej i pisane czcionką: Bookman Old Style, 11 pkt.
- Źródło powinno być również wyrównane do lewej, pisane czcionką: Bookman Old Style, 11 pkt. *kursywą*.
- Tekst w tabelach powinien być pisany czcionką: Bookman Old Style, 10 pkt.

### **Przypisy i bibliografia**

- W bibliografii podaje się nazwy wydawnictw. Nazwy powszechnie rozpoznawalnych wydawców można skracać, np. PWN zamiast Państwowe Wydawnictwo Naukowe (wszelkie skróty należy jednak stosować konsekwentnie).
- W bibliografii podaje się numery ISBN (książek) oraz ISSN (czasopism) lub jeśli występują DOI (artykułów).
- W przypisach dotyczących tradycyjnych form publikacji nie podaje się nazw wydawnictw oraz numerów ISBN, ISSN i DOI.

- W przypisach dotyczących elektronicznych form publikacji podaje się nazwy wydawnictw oraz numery e-ISBN, e-ISSN i DOI.
- W kolejnych przypisach odnoszących się do pozycji już cytowanych stosuje się odpowiednio zapis w języku łacińskim: *Ibidem*, *Idem*, *Eadem*, *op. cit.*, *passim*.
- Każdy przypis i zapis bibliograficzny powinien kończyć się kropką.
- Przypisy powinny być zamieszczone u dołu stron (przypisy dolne).
- Występujące w przypisach i bibliografii zbyt długie adresy stron www należy skrócić, używając internetowych narzędzi optymalizujących takich, jak 'bitly' lub 'goo.gl' dostępnych pod adresami: <https://bitly.com/> oraz <https://goo.gl/>.
- W przypisach i bibliografii transliteracji zapisów zredagowanych cyrylicą dokonujemy wg standardu określonego w Polskiej Normie ISO 9:2000, używając np. internetowego narzędzia 'Ushuaia' dostępnego pod adresem <http://www.ushuaia.pl/transliterate/>.
- Informację o zmianach dokonywanych w wydaniu należy odnotować w formie skróconej, np. *popr.*, *uzup.*, *zmien.*, *rozz.*
- Podtytuł podajemy po dwukropku, poprzedzonym (i zakończonym) spacją, a zapis podtytułu zaczynamy od wielkiej litery.
- W opisach bibliograficznych nazwiska z przedrostkiem (*de*, *van*, *von*) wpisuje się albo z przedrostkiem na początku, albo na końcu (po imieniu). Umieszczenie przedrostka zależy od zwyczaju kraju, z jakiego pochodzi nazwisko. Obowiązujące zasady w tej materii zawiera PN-N-01229 z 1998 r.
- Ogólne zasady sporządzania opisów bibliograficznych i przypisów są uregulowane wytycznymi PN-ISO 690: 2012 (dla książek i czasopism) oraz PN-ISO-2 :1999 (dla dokumentów elektronicznych).

## PRZYKŁADY KONSTRUOWANIA OPISÓW BIBLIOGRAFICZNYCH

### ARCHIWALIA

**Pełna nazwa archiwum, Pełny tytuł zespołu [w nawiasie kwadratowym skrótowy zapis nazwy archiwum, skrótowy zapis tytułu zespołu]. Tytuł jednostki archiwalnej (opcjonalnie), sygnatura, numery cytowanych kart.**

- Archiwum Państwowe w Białymstoku, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku [APB, KW PZPRwB]. Wydział Organizacyjny KW, sygn. 1131, k. 91–92.

**KSIAŻKA**

**Nazwisko Imię autora, Tytuł, Wydanie (z wyj. pierwszego), Miejsce wydania : Wydawca, rok wydania, numer ISBN.**

Przykładowo:

- Szulc Bruno, *Sklepy cynamonowe*, Wyd. 3, Warszawa : PIW, 1982, ISBN 83-45-11152-9.

**KSIAŻKA (tłumaczenie autora obcojęzycznego)**

Przykładowo:

- Beck Wilhelm, *Afrykański Sahel*, Wyd. 4, przeł. Józef Paprotnik, Łódź : Wydawnictwo Łódzkie, 1984, ISBN 83-45-11152-9.

**KSIAŻKA (wielotomowa)**

**Nazwisko Imię autora, Tytuł, Wydanie (z wyj. pierwszego), Miejsce wydania : Wydawca, rok wydania, t. lub vol. (cyfrą arabską), numer ISBN.**

Przykładowo:

- Komodor Izaak, *Utwory wybrane*, Warszawa : PIW, 1980, t. 1-2, ISBN 83-45-11152-9.

**PRACA ZBIOROWA (więcej niż 3 autorów)**

**Stosujemy skróty: red., oprac. (redakcja, opracowanie)**

**Tytuł, red. (oprac.) Imię Nazwisko pierwszego redaktora lub autora opracowania, [et al.], Wydanie, Miejsce wydania : Wydawnictwo, rok wydania, numer ISBN.**

Przykładowo:

- *Pisarze europejscy*, red. Ewa Nowak [et. al.], Wyd. 2 zmien. i rozsz., Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998, ISBN 83-45-11152-9.

**Gdy brak wyraźnego wskazania redaktora:**

- *Epoki literackie : od renesansu do romantyzmu*, Białystok : Libra, 2003, ISBN 83-45-11152-9.

**OPIS ROZDZIAŁU KSIĄŻKI (w opisie pomijamy ISBN)**

**Nazwisko Imię autora, Tytuł książki, Wydanie, miejsce wydania : Wydawnictwo, rok wydania, Tytuł rozdziału, strony.**

Przykładowo:

- *Epoki literackie: od renesansu do romantyzmu*, Białystok : Libra, 2003, *Kultura miejska*, s. 14–29.
- Nowak Daria, *Leksykon motywów literackich*, Wyd. 2, Białystok : Libra, 2003, *Miłość*, s. 90–93.
- Sarosiek Henryk, *Przemijanie*, Wyd. 3, Warszawa : PIW, 1981, t. 2, Rozdział 8, *Słoneczne dni i radosne godziny*, s. 19–24.

#### **OPIS ARTYKUŁU W PRACY AUTORSKIEJ (w opisie pomijamy ISBN)**

**Nazwisko Imię autora, Tytuł utworu / artykułu [w:] Idem, Tytuł całości, miejsce wydania : Wydawnictwo, rok wydania, numeracja tomu, strony.**

Przykładowo:

- Klemensowicz Stanisław, Świt [w:] Idem, *Opowiadania*, Warszawa : „Książka i Wiedza”, 1985, s. 5–25.
- Zabiello Izidor, *Niezwykłe życie* [w:] Idem, *Utwory zebrane*, Warszawa : PIW, 1980, t. 2, s. 7–22.
- Nowik Klara, *Motyw apokalipsy* [w:] Eadem, *Zdajemy maturę z języka polskiego*, Białystok : Libra, 2003, cz. 1, s. 3–5.

#### **OPIS ARTYKUŁU W PRACY ZBIOROWEJ (w opisie pomijamy ISBN)**

**Nazwisko Imię autora, Tytuł artykułu [w:] Tytuł pracy zbiorowej, red. (oprac.) Imię Nazwisko redaktora lub autora opracowania, miejsce wydania : Wydawnictwo, rok wydania, numeracja tomu, strony.**

Przykładowo:

- Kowalski Jan, *Popiół i diament po latach* [w:] *Lektury szkolne*, red. Ryszard Nowaczyk, Białystok : Libra, 2003, t. 2, s. 71–73.
- Nowak Juliusz, *Ferdydurke Witolda Gombrowicza* [w:] *Arcydzieła literackie: interpretacje*, red. Janusz Kowalewicz i Adam Nowaczyk, Białystok : Libra, 2003, t. 2, s. 13–24.

#### **OPIS ARTYKUŁU LUB HASŁA W SŁOWNIKU I ENCYKLOPEDII (w opisie pomijamy ISBN)**

**Nazwisko Imię autora, Tytuł artykułu lub hasła [w:] Tytuł słownika [akronim tytułu], red. (oprac.) Imię Nazwisko redaktora, miejsce wydania : Wydawnictwo, rok wydania, numeracja tomu, strony.**

- Czyżowski Tadeusz, *Wincenty. Lutosławski (1863–1954)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny [PSB]*, red. Emanuel Rostworowski, Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973, t. 18, s. 153–156.

## OPIS ARTYKUŁU Z CZASOPISMA TRADYCYJNEGO

**Nazwisko Imię autora, Tytuł artykułu, „Tytuł czasopisma” rok wydania, numer czasopisma, numery stron, numer ISSN czasopisma, lub DOI artykułu.**

Przykładowo:

- Abacewska Ewa, *Literackie portrety niań i guwernantek*, „Sarmatia” 2004, nr 1, s. 4–8, DOI 10.15290/sarmatia.2016.01.01.01.
- Zytrycki Jan, *Samorealizacja współczesnego człowieka*, „Rocznik Egzystencjalny” 2014, nr 21, s. 41–48, ISSN 1426–4218.

## OPIS RECENZJI

**Nazwisko Imię autora książki recenzowanej, Tytuł książki, miejsce wydania : Wydawnictwo, rok wydania, rec. Imię Nazwisko autora recenzji, Tytuł recenzji, „Tytuł czasopisma” rok, numer czasopisma, numer strony.**

Przykładowo:

- Barański Julian, *Wiersze zebrane*, Poznań : Libra, 2006, rec. Janusz Nowek, *Julian Barański*, „Arcana” 2006, nr 46, s. 44.

## OPIS WYWIADU

**Nazwisko Imię udzielającego wywiadu, Tytuł artykułu, rozmowę przeprowadzającego, „Tytuł czasopisma” rok wydania, numer czasopisma, strony.**

Przykładowo:

- Kiedrzyński Kamil, *Ciągle poszukuję*, rozmowę przeprowadz. Jan Nowak, „Amicus” 1992, nr 50, s. 23.

## OPIS e-KSIĄŻKI

**Nazwisko Imię autora, Tytuł e-booka [online], Miejsce publikacji : Instytucja publikująca, data publikacji [Dostęp: dd.mm.rr]. Dostępny w World Wide Web: <adres strony> numer e-ISBN.**

Przykładowo:

- Lorenz Karol, *De revolutionibus* [online], Kraków : Aristis, 1996 [Dostęp: 20.11.2016]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2fA3s3k>> ISBN 83-45-11152-9.

## OPIS ARTYKUŁU Z e-CZASOPISMA

**Nazwisko Imię autora, Tytuł artykułu, „Tytuł czasopisma” [online], rok wydania, numer czasopisma, [Dostęp: dd.mm.rr]. Dostępny w World Wide Web: <adres strony> numer e-ISSN czasopisma lub DOI artykułu.**

- Gorenje Kinga, *Bibliotekarstwo publiczne w Polsce*, „Bibliotekarz Podlaski” [online], 2015, nr 2 [Dostęp: 20.11.2016]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2fA3s3k>> ISSN 1426–4218.
- Lorenz Karol, *De revolutionibus* [online], Białystok : Libra, 2003, [Dostęp: 20.11.2016]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2fA3s3k>> DOI 10.15290/.

## DOKUMENTY ELEKTRONICZNE – dysk, kaseta VHS, płyty CD/DVD

**W opisie nośników stosuje się następujące określenia:** [online], [CD-ROM], [DVD], [taśma magnetyczna].

**Nazwisko Imię autora, Tytuł [typ nośnika], Miejsce wydania : Wydawca, data wydania, [Dostęp: dd.mm.rr (dot. dostępu online)], Dostępny w World Wide Web: <adres strony> (dot. dostępu online), numer ISBN.**

- Siennicki Artur, *Pan Zagłoba* [CD-ROM], Białystok : Libra, 2003, ISBN 83-45-11152-9.

## STRONA World Wide Web

**Nazwisko Imię autora, Tytuł artykułu [online], Miejsce publikacji, Instytucja sprawcza, data publikacji [Dostęp: dd.mm.rr]. Dostępny w World Wide Web: <adres strony>.**

Przykładowo:

- Starter Stefan, *Wirtualna historia czytelnictwa* [online], Białystok : Libra, 2003, [Dostęp: 20.11.2016]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2fA3s3k>>.
- Gustawicz Irena, *Mój świat* [online], [Dostęp: 20.11.2016]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2fA3s3k>>.

## LISTY DYSKUSYJNE

**Tytuł [typ nośnika] [Dostęp: dd.mm.rr]. Uwagi. Warunki dostępu.**

Przykładowo:

- *Brulion* [online] [Dostęp: 20.11.2016]. Dostępny w World Wide Web: mail to: [lisa.carr@aol.uk\\_4FD3.PML](mailto:lisa.carr@aol.uk_4FD3.PML)

- BC-LIB [online] [Dostęp: 20.11.2016]. Dostępny w World Wide Web: mail to: sara.carr@yahoo.uk

## KOMUNIKATY ELEKTRONICZNE

**Nazwisko i Imię autora komunikatu, Tytuł komunikatu.** [w:] *Tytuł systemu elektronicznego komunikowania się* [typ nośnika]. **Do: odbiorca. Miejsce wydania: wydawca, data wydania** [Dostęp: dd.mm.rr]. **Numeracja w obrębie systemu macierzystego. Lokalizacja w obrębie systemu macierzystego. Warunki dostępu. Uwagi.**

Przykładowo:

- Nowak Jan, *Konkurs recytatorski*. [w:] *Forum gazeta.pl* [online]. 12.09.2006 06:35 [Dostęp: 20.11.2016]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2fA3s3k>>.
- Kowalski Janusz, *Google atakuje*. [w:] *Forum tvn24.pl* [online] [Dostęp 20.11. 2016]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2fA3s3k>>.

## KORESPONDECJA e-mail

**Nazwisko i Imię autora komunikatu, Tytuł komunikatu** [typ nośnika]. **Do: odbiorca. Data wysłania wiadomości** [Dostęp: dd.mm.rr]. **Uwagi.**

Przykładowo:

- Nowicki Janusz, *Informacje o zajęciach* [online]. Do: M. Mayer. 6 Nov 2006, 09:34:08 [Dostęp: 20.11.2006]. Korespondencja osobista.
- Kot Teresa, Re: *[Konferencja] Czytelnictwo w bibliotekach* [online]. Do: J. Nowik. 14 Nov 2004, 11:11:51 [Dostęp 20.11.2006]. Korespondencja osobista.

## INFORMACJE Z PORTALI I STRON www:

**Nazwisko Imię autora komunikatu, Tytuł komunikatu** [typ nośnika]. **Lokalizacja** [Dostęp: dd.mm.rr]. **Warunki dostępu.**

Przykładowo:

- Kot Teresa, *Polska profesura w RFN* [online]. Onet.pl [Dostęp: 20.11.2006]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2fA3s3k>>.
- Paluch Janusz, *Portal Alibaba już jest* [online]. Wirtualna Polska [Dostęp: 20.11.2016]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2fA3s3k>>.

## OPIS FILMU

**Nazwisko Imię reżysera, Tytuł filmu (film), Siedziba dystrybutora : Nazwa dystrybutora, rok produkcji.**

Przykładowo:

- Wajrak Antoni, *Marika w raju* (film), Warszawa : Vision Distribution Company, 1999.

## PRZYKŁADY KONSTRUOWANIA PRZYPISÓW

### KSIĄŻKI TRADYCYJNE

<sup>1</sup> J. Kowalski, *Zasady konstruowania przypisów*, Białystok 2012, s. 3–4.

Prace zbiorowe:

<sup>1</sup> J. Kowalski, *Konstruowanie przypisów* [w:] *Współczesna edycja tekstów*, red. G. Nowak, Białystok 2012, s. 4–5.

### ARTYKUŁY W CZASOPISMACH TRADYCYJNYCH

<sup>1</sup> M. Nowik, *Nowe horyzonty regionalizmu*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2016, nr 1, s. 3–6.

### ARTYKUŁY LUB HASŁA W SŁOWNIKACH I ENCYKLOPEDIACH

<sup>1</sup> T. Czyżowski, *Wincenty Lutosławski (1863–1954)*, *Polski Słownik Biograficzny* [PSB], t. 18, red. E. Rostworowski, Wrocław 1973, s. 153–156.

### TRADYCYJNA PRASA CODZIENNA

<sup>1</sup> H. Urbankowski, *Nowe zagrożenia dla starej Europy*, „Kurier Poranny”, 23.04.2012.

### EDYCJE INTERNETOWE PRASY CODZIENNEJ

<sup>1</sup> H. Urbankowski, *Nowe zagrożenia dla starej Europy*, „Kurier Poranny” [online], 23.04.2012 [Dostęp: 20.11.2016]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2fA3s3k>>.

### PUBLIKACJE INTERNETOWE I NA NOŚNIKACH CD/DVD

<sup>1</sup> K. Gorenje, *Bibliotekarstwo publiczne w Polsce*, „Bibliotekarz Podlaski” [online], 2015, nr 2 [Dostęp: 20.11.2016]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2fA3s3k>>.

<sup>2</sup> M. Kopernik, *De revolutionibus* [online], Białystok : Libra, 2003, [Dostęp: 20.11.2016]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bit.ly/2fA3s3k>>.

<sup>3</sup> H. Sienkiewicz, *Pan Wołodyjowski* [CD-ROM], Warszawa 2007.

## WIELOKROTNE CYTOWANIE DANEJ PUBLIKACJI

- Stosujemy zapis: Ibidem – w przypadku następującego bezpośrednio po sobie ponownego cytowania danej publikacji:

<sup>1</sup> J. Kowalski, *Zasady konstruowania przypisów*, Białystok 2012, s. 3–4.

<sup>2</sup> Ibidem.

<sup>3</sup> Ibidem, s. 28. (w przypadku innej strony niż cytowana powyżej)

- Stosujemy zapis: op. cit. – w przypadku ponownego cytowania wyłącznie jednej publikacji tego samego autora:

<sup>1</sup> J. Kowalski, *Zasady konstruowania przypisów*, Białystok 2012, s. 3–4.

<sup>2</sup> M. Nowik, *Nowe horyzonty regionalizmu*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2016, nr 1, s. 4–6.

<sup>3</sup> J. Kowalski, op. cit., s. 37.

- W przypadku przytaczania dwóch i więcej publikacji tego samego autora, przy ich powtórnym cytowaniu skraca się tytuły i stawia po nich wielokropki połączone z op. cit.:

<sup>1</sup> J. Kowalski, *Zasady konstruowania przypisów*, Białystok 2012, s. 3–4.

<sup>2</sup> M. Nowik, *Nowe horyzonty regionalizmu*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2016, nr 1, s. 4–6.

<sup>3</sup> J. Kowalski, *Jak należy redagować przypisy?*, Białystok 2015, s. 10–12. <sup>4</sup> M. Nowik, op. cit., s. 82.

<sup>5</sup> J. Kowalski, *Zasady konstruowania...*, op. cit., s. 56.

- Zapis: Idem (tegoż) lub Eadem (tejże) – stosujemy w przypadku cytowania bezpośrednio po sobie dzieł jednego autora/autorki:

<sup>1</sup> J. Kowalski, *Zasady konstruowania przypisów*, Białystok 2012, s. 3–4.

<sup>2</sup> Idem, *Jak należy redagować przypisy?*, Białystok 2015, s. 9–22.

<sup>3</sup> A. Abacewicz, *Unifikacja zapisów bibliograficznych*, Białystok 2014, s. 11.

<sup>4</sup> Eadem, *Wymogi edytorskie w przygotowaniu czasopism naukowych*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2016, nr 1, s. 4.

## UWAGA!

**Wydawca zastrzega sobie prawo odrzucenia artykułów  
niedostosowanych do wymogów edytorskich oraz skracania  
artykułów zbyt obszernych.**